

Vikerkaar

II/1991

Ezra Pound «Metroojaamas»; Priidu Beieri poem Marie Underile; nüüd eesti keeles: põrutav reis «Moskva—Petuški» Peeter Sauteri tõlkes Rein Kruusi kommentaaridega; PASS — õnnistus või terror; Aldous Huxley ja Veiko Tamm: psühheedelikud ei ole narkootikumid; Jakobs parandab ja täiendab; Kivisildnik—taaralaste Salman Rushdie; Juske: Kelpmani kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

November 1991. Nr 11

Sisukord

- Ezra Pound *Metroojaamas* 1
Priit Uring *Kubiinid veel enne lõppu* 1
Jaan Kruusvall *Oma oliivipuu* 9
Anisu lapsepõlv I 11
Räänakul 13
Priidu Beier *Luu'et* 24
Venedikt Jerofejev *Moskva-Petuški* 26
Ants Juske *Kelpmanist* 54
Venedikt Jerofejev *Minu väike leninia-
na* 55
Kronid Ljubarski *Sissekirjutatud pass*
58
Aldous Huxley *Taču uksed II* 64
Veiko Tamm *Psühhedeelikud — mikro-*

- kosmose tähelaevad* 73
Ülo Valk *Pilguheit demonoloogiasse III*
80
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas IV*
87

Vaatenurk

- Mart Raudsaar *Sven Kivisildniku «õn-
nelikud päevad»* 92
Priidu Beier *Taarausuliste Salman
Rushdie* 93

Foorum

- Hubert Jakobs *Parandusi ja täiendusi
Arvo Pesti «Poolpäevalehe» loole»* 94

- Kajar Pruul *«Poolpäevalehe» loo
lugu»* 95

Kujundus: Jüri Kaarma.
Värvifotod: Rein Kelpman.

Esikaanel: Rein Kelpman. «Tulgu kõik
taevased väed...» Õli, akrüül, lõuend.
1990.

Tagakaanel: Rein Kelpman. «Sinine
leht». Akrüül, lõuend. 1991.

22

EZRA POUND

Metroojaamas

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Need näod viirastumas rahvasummas;
Õielehed märjal mustal oksal.

PRIIT URING

RUBIINID VEEL ENNE LÕPPU

*Sa oled ju tark, ütles ta ühel hetkel.
Ainult kasu polnud sellest midagi.*

Mu parema sääre esiküljel kasvas punane rubiin — puudutasin kalliskivi ettevaatlikult vasaku käe nimetu sõrmega ja rubiin kadus, jalast aga hakkas purskuma läbipaistvat lõhnatud vedelikku. See paiskus välja esialgu lausa fontäänina. Käed said sellega kokku, jalg ning ka põrand. Siis ärkasin. Väljas karjusid märtsikassid. See oli nagu lapse nutt. Mida selline uni peaks tähendama?

Sa palusid lohutust ja seda ka saad. Keegi ju ütles:
«Lohuta mind sõnadega, mul oleks sulle palju rääkida!»

Ometi rääkisime üllatavalt vähe, kusjuures jutt ise oli kuidagi äraspidine.

*

Ruum võib su ümber sulguda, nagu paneks keegi klõpsuga kinni ukse. Näiteks kahe inimese ümber, kes tantsivad, kusjuures üks neist vaikib ja teine naeratab ennastunustavalt. Ei aimagi veel mõlemad, et ruum juba sulgunud ümber nende. Kuni naerataja sõnab:
«Sujub päris mõnusalt.»

Mees aga tunneb samal ajal, et juba on pööris neid haaranud. Vihur oli salaja klubisse hiilinud, nurgalaua kohal hääletult keerutanud ja siis kahte tantsijat puudutanud. Nemad seda veel ei teadnud. Naine vist küll mitte. Mees aga mõtles, et peab siiski minema poeedi sünnipäevale. Ise tantsis edasi valge kampsuniga tumedas püksseelikus saleda noore naisega, kellest tantsu ajal mõtles teatava resignatsiooniga: sa meeldid mulle, isegi kui oleksid Viru lind. Isegi teatava kurbusega keeldudes teadlikult uskumast teise erakordsust. Väheusutatav on ju leida baarist erakordset naist, kes pealegi ennist veel suitsetas. Aga vaist andis märku millestki muust. Just nagu oleks Jumal ise korraks siit läbi astunud või saatnud oma käskjala teatama, et valge peenvillasest lõngast kootud ja pärlitega ilustatud kampsuniga naine on. . . Jah, kes ta siis on?

Silmanähtavat erakordsust siiski alguses polnud, oli midagi üldist. Ütleme näiteks, üldine sobilikkus. Usalduslik naaldumine vastu meest, kergelt paotunud huuled, suu ümber lehviv naeratus, hästi sujuv tants. Mida mees oleks vist valmis olnud jätkama lõputult ja ka vaikides muuseas. Aa, sõna «muuseas» ei meeldinud sel hetkel alles üldiselt, mitte konkreetselt erakordsele naisele. Sest mees oli ju öelnud:

«Mu nimi on muuseas. . .»

Kuid naine luges sellest välja hoopis teise üleolevat suhtumist. Seda taipas mees kähku ja lisas kohe:

«Muuseas sellepärast, et tahaks väga teada su nime!»

Mille naine siis ka ütles, jõudes aga enne seda välja pahvatada, et mehe nimi talle ei meeldivat. Siin mees muide kiitis takka, et ka talle ei meeldi oma nimi. Naise nime kohta ei öelnud midagi — ei kiitvat ega laitvat. Ainult kordas kuuldavalt teise nime. Veel mitte loobumine südames. Veel mitte, sest ees olid järgmised tantsupooled, ka lausunud juba sõnad: sujub päris mõnusasti. Mis käis ainult tantsu kohta, eranditult tantsu kohta. Siiski oli ta vahepeal jõudnud küsida:

«Kust sina siis välja ilmusid?»

«Uksest,» vastas naine.

Lõpuks pidasid nad ikkagi vahet. Ta saatis naise kohale ja istus ise eemale teise laua äärde ning nägi, kuidas naine korraks väljus. Kohe haaras teda loobumise vajadus, veidi selline hedonistlik. Ta läheb poeedi sünnipäevale, diplomaadikohvris pudel «Viru kanget» ja teine šampust. Otsustatud! Jalad tõstsid keha toolilt ja viisid garderoobi. Käed panid selga mantli.

Mida naine oli vahepeal mõelnud? Kas ehk keeristormidest, mis kisuvad puid juurtega välja ning liiguvad üle Põhjamere ja Skandinaavia Baltikumi suunas, nagu räägivad sünoptikud? Neelukeskmes kaasa tõmmatud tuhanded linnud. Tea, kaua need sellises möllus elada suudavad, seda vist küll ei osanud arvata, et mees võib seista riidehoiu lävel, mantel seljas, ja teda juba oodata, südames kahetsus ja otsustavus minna poeedi sünnipäevale. Siiski oli ka üks tahtmine teada saada naise telefoninumbrit, et temaga veel kunagi kohtuda, kui teine vaid soostuks.

Ent naine tuli tagasi ja läks mööda ega märganudki meest, hoolimata sellest et teine lausus ta nime. Aga käsi teab, mida sellistel puhkudel teha tuleb. Mehe parem käsi, see haaras naisel möödaminnes õlavarrest ja peatas ta. Jahmunult tunnistas teine meest ega saanud esimese hooga isegi aru, mida mees soovib. Olles ühtlasi pettunud, et teine nii ootamatult lahkub. Siis kirjutas omakäeliselt mehele taskuraamatusse telefoninumbri ja küsis:

«Miks sa ära lähed? Kes sa oled?»

«Olen hingearst ja lähen poeedi sünnipäevale.»

«Hingearst. Oo! Tahaksin, et sa mind lohutad. Mul oleks sulle palju rääkida.»

Mida sa hing sellise soovi peale oskad kosta? Mees vaikis ja tunnistas naist muheleva pilguga. Sel lipsas suust:

«Võta mind endaga kaasa!»

«Tule!»

Ja erakordsus muutus sellest hetkest konkreetseks. Nii läheb koer kaasa peremehega või jünger prohvetiga, aga võib olla, et ka naine mehega. Isegi kui ta oleks koer, mõtles mees, pidi ta endale tunnistama,

et naine on hurmav, sihvakas ja esinduslik oma hundikarva poolkasu-
kas. Aga mis tal jalas olid, kas kingad või saapad või koguni poolsaapad,
jääbki muuseas teadmata. Mitte kübetki ei tulnud sellest mehele ka
hiljem meelde, kuigi ta naise kehast sai teada nii mõndagi. Hiljem.

Mõtted mõteteks, mõtles mees ja otsustas, et mingil juhul ei käitu ta
naise suhtes üleolevalt. Ka ükskõiksus ei tulnud kõne allagi, sest naine
meeldis talle lihtsalt niisama. Lihtsalt niisama meeldis see naine. Ja
koos nendega läks sünnipäevale kaasa nähtamatu keeris. Mees tabas
ennast korraks isegi mõttelt, et nad ei olegi nagu kaks olendit, vaid ühe
terviku teineteist tagajärjetult otsivad pooled. Nii väga oleks ta soovi-
nud, et naine kujutaks endast üht poolt tervest maailmast ja tema ise
teist. Kokku aga oleksid nad taevakeha, mingi imeline helesinine pla-
neet, kus voogab türkiissinine meri, mille randadel mängivad lapsed.
Midagi sellist võis ehk ähmaselt mõlkuda mehe muidu raskemeelses
alateadvuses.

*

Mõni tund varem tuiskas tsüklon viiskümmend meetrit sekundis üle
Läänemere Eestimaa suunas. Juba haaras see enda hõlma Monsuuni
saarestiku — Saaremaa ja Hiiu- ja Saaremaa värisid maruillide piitsutavate
löökidest all. Sadamad suleti, lennukid ei tõusnud õhku. Vastlapäeva-
järgne raju saabus Maarjamaad väntsutama. Laulusalm osutus tõeks —
Eestist sai lähemaks ööks tuulte ja vihmade tallermaa. Mandri poole
sööstva tormi surve all hakkas rannikumeri tõusma ja ujutas üle Pärnu
ning Haapsalu kuurordialad, ka jõgede meresuudmed. Noarootsi
poolsaarel põrkus vihur kokku metsaga ja kiskus selle kesköök-
juurtega maa seest välja. Puud surid hääletult veel mitu päeva järjest.
Pilvemassid puudutasid siinpool silmapiiri merd ja neisse hakkas kogu-
nema ähvardavat atmosfäärienergiat. Kaugemal sähvatas esimene
välgulöök, mille kõuemürin kustus tormiundamisse. Lummutis kumas
kooljavalguses korraks üle vahutava veepinna.

Kes aga oleks suutnud vaadata läbi paksu pilvekatte, oleks näinud,
kuidas samal ajal maailmaruumi põhjatuses särab sügavas rahu kaks
päeva tagasi loodud noorkuu kumer teravate otstega valge kitsas sirbi-
kaar, mille surmkülma põske päike oli jälle mõneks ajaks puudutanud.

Nii nagu naine oli teda puudutanud, kui ta mehega tantsis ja kui ta
nüüd mehe käevangus läbi vanalinna kitsaste tänavate kõndis endise
Dominiiklaste kloostri keldri poole, kus poeet pidas oma sünnipäeva.

Selleks ajaks oli torm jõudnud Tallinna reidile ja lained paiskusid
juba üle Pirita tee kaldarinnatise. Vihur ei hoolinud isegi Russalka
kaitsvalt avatud monumenditiibadest. Vanalinna ahtakesed tänavad
hakkasid paisunud tuule käes ümisema muistseid hansaviise. Linn ise
oleks nagu muutunud mingiks hiiglaslikuks orelik. Nähtamatu ja tõe-
line keeris sulasid ühte ja selle mõjul valdas neidki kummaline ühte-
kuuluvustunne.

Edasi oli naise nimi Alis, sest ta sattus imedemaale, kus muistse mungakloostri keldris peeti poeet Oskar Trilleri sünnipäeva. Kui nad istusid juba peolauas, kummardus ta mehe poole ja sosistas talle kõrva:

«Kui tänulik ma sulle olen, et sa mind siia tõid!»

Mille peale mees laskis oma vasaku jala lõdvaks ja surus selle vastu naise paremat puusa, reit ja põlve ning hoidis nii tükk aega.

Poeedile aga oli mees ennist naljatoonis öelnud, kui pudelit üle andis:

«Teritagu Taevaisa sinu sulge, andestagu su vead ja kiitku su head ning saatku oma ingel sind kaitsma!»

Neljakümne peokülalise seas viibisid isamaalaulude looja, parim-kitarrist, parim humorist, parim tõlkija, hambatohter, nõelravitseja, suguhaiguste arst, näitlejad, kunstnik, karikaturist, filoloog, psühholoog, pillimehi, mitteverbaalsete suhete uurija, rahvusraamatukogu juhataja, üks kõrge riigiametnik, üks eestlasest ameerika ärimees ja nende abikaasad, armukesed, sõbrad.

Nii kuidas raju linna kohal tugevnes, võttis ka vihur sünnipäeval hoogu juurde. Muusika mängis, keegi tuli, keegi läks. Suur kamin küdes lõõmates ja selle ees istus kõrge korjuga puutoolil vananev naisiludus, kes oli kohale jõudnud Lõuna-Eestist ja kes mitu tundi hiljem üksinda hõõgivate tukkide kumas ikka veel kamina ees istus ning ohjeldamatult nuttis. Nuttis taga oma noorust, tuhmuvat ilu, kaduvat armastust, mõranevat ühtekuuluvust ja võib olla, et ka esivanemate vaime.

Poeet aga hakkas kiibitsema Alisi ümber, kelle armastuse allikas oli elustunud sellesama keerise mõjul, mis teda ja meest ennist puudutas ja siis nähtamatuna koos nendega siia kaasa tuli. Alis läks appi kohvi keetma, öeldes enne seda mehele:

«Ära sina palju joo! Sina hoi a tagasi!»

Mida mees omateada ka tegi, kuid mitte piisavalt, nagu hiljem selgus. Tükk aega ei naasnud Alis laua juurde, kus teine teda üleni ootas. Mees käis teda aeg-ajalt vaatamas suure elektripliidi kõrval teises ruumis, kus naine külmkapi najal seisis, olles tähelepanu keskmes, meestegrupp ümber. Ta oli humoristil prillid eest võtnud ja need endale lauba kohale juustesse torganud, ise teistega elavalt vesteldes, nautides samal ajal humoristi ilmset muret oma prillide pärast. Avati veinipudeleid, võeti külmkapist jahutatud viinapudeleid. Kaks meest istusid põrandal ja ajasid innukalt juttu. Kohv hakkas valmis saama.

Kui mees teda järjekordselt vaatamas käis, sosistas Alis talle kõrva:

«Tahan pissile!»

Mees juhatas ta tualetti, kuhu nad koos sisenesid. Häbil polnud enam mingit tähendust — mees lükkas riivi uksele ette. Nad suudlesid. Vesikloseti pott oli veidi eemal. Alis ütles:

«Sinna ma küll ei istu.»

Võttis valamu kõrvalt emailitud metallkausi, pani selle klosetipotile peale ja laskis sinna oma ihuvett. Siis kutsus ta meest:

«Tule, vaata!»

Mees nägi kausis kollast vedelikku, mõttesügavuses hakkasid veiklema punased rubiinid ja ta asetask oma parema käe naisele jalgade vahele. Kuid naine ütles:

«Ei, mitte siin!»

Jahmudes taipas teine, et peab naisele jäägitult kuuletuma. Pealegi polnud sellel enam mingit tähtsust — vaheseinad olid niigi varisenud.

Kuid arhitektuuriline lõks vedas teda alt, sest garderoobi kõrval oli suur kõrge peegel ja peegli taga sama suur uks. Selle muinasjutupeegli oli ta unustanud, ehkki oli siin keldris varem kaks korda käinud. Siin vedas ka lovi teda alt. Ukse taga oli kümnest kiviastmest koosnev trepp, mis viis kitsast käiku mööda üles sauna eesruumi.

Viimati nägi ta poeti koos Alisiga garderoobis peegli läheduses, kuhu nad kõigi nähes olid läinud. Ja siis kadusid nad silmist. Teda haaras ebamäärane rahutus ja ta ruttas garderoobi, vaatas isegi ukse vahelt õue, kuid Alis ja poet olid kadunud. Tagasi tulles nägi mees peeglis oma peegelpilti, millele ta võõristava pilgu heitis. Siis istus ta lauaäärde ja konutas seal pikal tumedal puupingil. Keegi oli laetuled välja lülitanud. Peokära taandus kuhugi kaugusse ja hämaras ruumis kamina värelevas valguses kangastus õhus Irvik-Kassi naeratus. Teda haaras kohutav ängistus ja ta kordas mõttes monotoonselt: nüüd sattus ta poedile ette, nüüd sattus ta poedile ette. . .

Mõttelõng katkes, sõlmus aga hetke pärast uuesti ja nüüd mõtles mees juba millegipärast Aafrika Botswanamaast ja selle kõrvetava päikese all mustaks põlenud neegritest; lõvidest savannis ning hüüändest, kes õgivad suuremate kiskjate poolt murtud saakloomade korjuseid; seal leidub maapõues ikka veel kalliskive.

Ennist oli poet talle käe ümber õlgade pannud ja sõbralikult öelnud:

«Ma lugesin su publikatsiooni Sigmund Freudist. Pole viga!»

«Täna sind,» ütles mees.

Kindlasti keelas Alis peegli taga imedemaa ülespoole suunduvat kuristikus ka poeti. Ehk kaitses teda ammusurnud munkade askeetlik moraalihõng, mis ometi nende võlvide all pidi hõljuma. Ainult et sellest mõtles mees juba kaks päeva hiljem, kui oli meelde tuletanud selle arhitektuurilise lõksu olemasolu ja kui sellel tegelikult enam mingit tähtsust polnud.

Täna siin, poedi sünnipäeval, äkki ta rahunes ja läks teise laudkonna juurde, kus istus juba hilinemisega kohalejõudnud skandaalse kuulsusega näitleja, hüüdnimega Vürst. Samas istus veel kurva näoga pikka kasvu miniseelikus tüdruk, kes hoidis kuidagi eriti hellalt põlvedel nelja punast nelki, õiekübarad ülespoole.

«Miks sa nii kurb oled?» päris mees ja tüdruk vastas:

«Olen armunud.»

«Kui pikk sa oled?»

«Meeter kaheksakümmend.»

«Kas ta tuleb ka siia?»

«Loodan küll.»

«Ära muretse,» lohutas mees, «ta tuleb kindlasti.»

Kui ta Alist jälle nägi, kakles too parasjagu garderoobis poeedi naisega. Alisil oli poolkasukas juba seljas ja ta lebas põrandal kõhuli, poeedi naine kätega ta juukseid sikutamas. Oskar Triller seisis kõrval, purjus, kogukas, jope seljas ning vaatas seda kõike pealt.

Mees sööstis naiste juurde ja lahutas nad, aitas Alisi püsti ja too lipsas keldri uksest välja. Edasi pöördus ta poeedi naise poole, kes oli kogu aeg olnud kahe käega klammerdunud tema vasaku õlavarre külge ja nuttis hüsteeriliselt.

«Palun, rahune!» ütles mees, «kohe me lahkume.»

«Jah, minge... palun... äral!»

«Kohe, kohe,» ütles mees.

«Või minu meest võrgutama!» kriiskas naine ootamatult, kuid las kis siis mehe käe vabaks ja eemaldus tuikudes peoruumi sügavusse.

Poeedile rohkem tähelepanu pööramata riietus mees kähku, võttis oma diplomaadikohvri ja väljus keldri uksest, mille taga varikatuse all ootas Alis.

Kui nad taksoga läbi vihma ja tuuleilide Maarjamäe poole sõitsid, ei mõelnud mees kordagi sellest, et on suuteline seda naist veel armastama.

*

Pärast, juba vastu hommikut, oli naine tükk aega lebanud poolkülili diivanil, pea parema käe peopesal, küünarnukk sügavale polstrisse vajunud. Ilma ühegi mõtteta, tühjad silmad pidetult kompimas viieküm- nendate aastate mööblit, rääbakat paabulinnusulge vaheseinal ja siis lõpuks peatanud pilgu keskealisel mehel, kes istus temast kahe meetri kaugusel külitsi hallis kõrge seljatoega tugitoolis ja suitsetas sigaretti, ehkki naine ennist oli öelnud, et suitsulõhn ajab teda praegu iiveldama. Tegelikult ta ei olnud üldsegi suitsetaja. Kuigi pea oli just äsja hakanud eilsest trimpamisest valutama, libises ikkagi naise suust järjekordne küsimus:

«Kes sina siis oled horoskoobi järgi? Kas Lõvi või?»

«Ei, Kaalud,» ütles mees ja unustas kohe nii küsimuse kui vastuse, sest naist oli haaranud juba tegutsemistuhin. Ta läks ennast vannituppa pesema, ja kui mees tõi oma viimase puhta hele- ja tumeroheliste triipudega froteerätiku ning tahtis lihtsalt uudishimust naist vaatama jääda, ütles too kärsitult:

«Mine äral! Ma ütlesin sulle, mine äral!»

Soojade, pihustist tulvavate veejugade all valdas teda põhjuseta pahameel mehe vastu ja ta tundis, et ei taha meest enam kordagi näha, tegelikult soovis ta, et meest poleks üldse olemas olnudki. Ta soovis, et mees oleks... oleks surnud. Saaks vaid öö tagasi kerida ja toimunu

olematuks muuta, mõtles ta. Taevas hoidku, kuidas ma küll siia sattusin, mõtles naine. Tuleb kiiresti kaduda!

Kuid takso jõudis kohale alles tunni aja pärast. Selle aja jooksul jõudiski mees kõigepealt tellida takso ja uuesti tugitooli istuda, naine aga helistas töökohta ja luiskas, et on haigeks jäänud. Veenvalt kirjeldas ta jutu sees, kuidas tal juba õhtul oli pea valutanud, aga nüüd, hommikul, valutab lausa kohutavalt. Tegelikult valutavad isegi silmamunad. Ilmselt on see gripp. Esiagu ta lubas tööle minna hiljem, aga teises otsas soovitas hää! kaastundlikult üldse mitte tulla ja siis naine ütles, et tõepoolest, ta võib-olla üldse ei jõuagi täna tööle, ning lõpetas kõne sõnadega:

«Oi, kuidas ma sind armastan! Küll ma olen sulle tänulik. Kohtumiseni homme. Nägemist!»

Pani toru hargile ja ütles ikka veel tugitoolis istuvalle mehele:

«Mis viga telefoni teel armastust avaldada.»

«On ta su kallim?»

«Ei, tahaks küll, aga ei saa selleks iial!»

Ülejäänud ooteaja käis naine rahutult peamiselt poolkaares edasitagasi ümber toa keskel seisva ümmarguse kõrgete jalgadega laua, põlastades kõike, mida nägi, kaasa arvatud meest, kes ikka veel istus tugitoolis ja teda lakkamatult jälgis. Korraks vaid unustas mees ennast veel enne lõppu. Nimelt tõusis ta tahtmatult tugitoolist ja läks naisele vastu, kui too parasjagu tema poole liikus. Niisuguse takistuse ees oli teine sunnitud peatuma. Mees pani oma parema käe ümber naise piha ja vasaku käe teiselt poolt ümber naise piha ning põimis sõrmed naise selja taha kokku. Niimoodi viimast korda mehe embuses viibides tõstis naine pea ja vaatas talle otsa. Siin poetusid nüüd juba mehe suust järgmised imestussõnad:

«Oo, missugused ilusad sinised silmad!»

Öösel elektrivalguses ei olnud ta naise silmade värvi märganud, aga nüüd, juba tärganud päevavalguses, nägi ta, et teine on tõepoolest sinisilm. Naeruhelk valgustas korraks naise tujukat nägu pärast äsjakuuldud sõnu. See oli nagu päikesekiir, mis imekombel pilvede vahelt välgatas. Ja kõik laulud osutusid korraga tõeks, ka laul Viljandi paadimehest, kelleks mees äkki sealsamas oli muutunud just selle naeratuse mõjul.

*

Maru rauges hommikuks täielikult. See paiskas öösel mere kaldale hulgaliselt tormivõitlusest jõuetuks muutunud abituid hülgepoegi, keda inimesed nüüd päästma tõttasid.

Mõni päev hiljem säras päike jälle pilvitus taevas kogu päeva üle terve laotuse.

Kui mees naisele paari nädala pärast helistas, ütles ennistine tava-tu sõbranna talle oma meeldiva südamesse tungiva häälega:

«Tead mis, otsi lohutust mujalt! Eks ju?»

Mida mees siis ka tegi, järgides täht-täheolt soovitus, mis tuletas talle meelde mõni aasta tagasi Kesk-Aasias kuulnud mõtetera skorpionist. Kui skorpionile süüdata ümber tulerõngas, salvab ta iseennast, eelistades niimoodi enesetappu vabaduse piiramisele.

Ja mehele ei jäänud muud üle, kui täita igal juhul lõpuni kord ammu pidulikult antud Hippokratese vannet. Sest ta oli ju arst.

JAAN KRUUSVALL

OMA OLIIVIPUU

Maastik, milles Tanel viibis, ei saanud talle lähedaseks, omaseks, vaid oli võhivõõras ja tundmatu, ohtugi sisaldav. Võib-olla tulenes see sellest, et ta ei teadnud õigeid teid ega radasid, mis ta sihtpunkti oleksid võinud viia, nagu ta ei teadnud ka üldse, mis ümberringi oli — millised orud, metsasalud, millised ojakesed või kivid. Tal polnud peaaegu üldse mälestusi noist paigust, ning mitte üksnes mälestusi, vaid ka unistusi polnud. Ta polnud praegusi kohti taga igatsenud, polnud neid unes näinud, polnud neist soninud, ka haige olles mitte. Ja ometi olid need — mõnes mõttes — kodused paigad. Aga vaimustusse ta nende pärast ei sattunud ju.

Ta lihtsalt pidi kuhugi minema, pidi liikuma, pidi end väsitama. Ta oli ükski, kuid tema südames polnud vabadustunnet. Ta kohendas õlul ülirasket seljakotti ja astus edasi üle niitmata heinamaa, läbi lopsaka lepavõsa. Kuni suvised lõhnad ja hääled haarasid ta lõpuks ikka enda võimusesse, nii et tal peagi hakkas peaaegu ringi käima.

Nõnda toimus sulamine maastikku, selle omandamine. Nii õppis ta seda tundma. Iga jala-ast, iga õhusõõm kopsudesse kinnistas teda üha enam, ilma tema teadmata, tolle maatüki külge.

Ja siis ta mõtles veel iseendastki, üks ole ka tema ise nagu see maastik, nagu see kant — haaramatu, arusaamatu, üks ole ka tema enda olemus-sisu niisama ebaselge ja kartmapanev. Ta polnud selles maastikus sündinud, üles kasvanud, ja vastastikku polnud neil õigust teineteiselt midagi nõuda ega paluda. Paluda võib-olla oligi. Aga kumb pidi paluma!? Või järeleandmisi tegema?

Ta oli sündinud siit kaugel; ja sündimise ajal ümbritsesid teda hoopis teistsugused vaated, tuuled, hoopis teistmoodi taevas oli tema kohal ja hoopis teistmoodi mullapind tema all.

Kuid nüüd, midagi polnud parata, hakkas ta käies vähehaaval märkama ka mõningat ilu; võib-olla oli see rahu, mis temasse meeldi-va väsimuse kaudu tulvama hakkas; aga võib-olla hakkas temast jälle moodustuma tervik, ja vanajumal ise oli õnnelik, et tervik tema hoole all, tema valdustes moodustumas on? Mine tea? Igal juhul päike oli nii soe, rohi nii hellalt kutsuv, et ta istus eneselegi ootamatult lihtsalt heina sisse maha. Ja midagi muud polnudki talle vaja. Ta heitis selili, sulges silmad ja sai samal hetkel aru, et selle praeguse hetke pärast ta oligi selle matka ette võtnud. Et see hetk tühjendab ta kurjusest, needusest, kõigest halvast ja masendavast, mida ta pungil täis on, et siis samas asemele anda midagi paremat, esialgu nimetut, mis annab talle jõudu pidada vastu ja edasi elada tavalise loomuliku inimesena. Aga selleks, et olla tavaline, loomulik ja terviklik, polnud vaja muud kui olla vaba. Vabaks tuli saada tarbest oma vajadusi liiga kiiresti ja lõplikult valida — mingit muud mõistlikku põhjendust ei tulnud talle pähe... Kui ta on vaba, siis tähendab see, et tal pole kohustusi. Kohe, kui tulevad kohustused, tekivad ju ka patud, patutsemised kohustuste täitmisel, tekib peremees, kõrvaline isik või asutus, kel on õigus sind kontrollida, karistada ning kritiseerida — ega seda just Tanel ei tahtnud enam.

Muidugi, palju meelsamini oleks ta viibinud hoopis mõnes teises paigas. Hoopis mõnes suures lossis oleks ta tahtnud olla. Lossis, mis oleks asetsenud kusagil metsaga kaetud mäeveerul, selle lossi tornid oleksid kõrgemale tõusnud puude latvadest ja paistnud kaugemale nagu tuletornid. Selle lossi sopolises sisemuses oleks Tanel tahtnud olla, elada. Ta oleks tahtnud seal oma kambrit, oma akent, oma söögilauda, oma voodit ja mõnda tuhmi pilti magamisaseme kohal krohvitud seinal. Ta kujutas nii elavalt ette, kuidas ta igal hommikul selles lossis, enda kambris ärkaks — tuvide jalgade krabinaknalaul, nende süütu kudrutamine võib-olla ärataks ta; siis tõuseks ta, väljuks, läheks üle jaheda lossiõue, läbi madala värava kangialuse lossi aeda, mis oleks hoonetekompleksi (sest loss ei koosne vaid ühest majast) lähedal, oma oliivipuu juurde; seal kobestaks ta krobelist mulda puu juurtel, paitaks peopesaga tema tüve ning kuulaks tema lehtede sahinat. Nii algaks Taneli päev — aga võib-olla ka kestaks. Ta vaataks oma oliivipuu alt lossikatuste rägastiku poole, mitmevärvilised kaldpinnad, kuid ka kuplid säten-daksid päikeses, ning lossi kohal tunduks lasuvat mingi kõrgema vaimu kaitsev ja õrn käsi. Ning igavese elu aimus valguks sellest nägemusest, teadmistest iga kord Taneli hinge.

Aga parajasti elas Tanel siiski oma ajas, 1990. aastates, ja tema maine keha ja vaimgi olid hõivatud teistest ülesannetest.

ANTSU LAPSEPÖLV I

Neljanda klassi lõpuaktusel sai Ants kiituskirja. Veel kinkis koolijuhataja, palja pealaega vana mees, talle raamatu «Wilhelm Tell».

Ants pistis kiituskirja raamatu vahele ja läks koju.

Oli parajasti kahekümne viies mai ja ilm väga soe. Antsul olid jalas lühikesed traksidega püksid.

Koju pidi ta minema üksi, sest kedagi teist sinnakanti, kus tema elas, polnud minemas. Oleks tahtnud küll veel jääda, sest lõpus oli väga lõbus, kuid teisest küljest — ka koju kiskus väga, algas ju suvevaheaeg ja oli suur tahtmine kiituskirja vanematele näidata. Pärast aktust mängis koolijuhataja klaverit ja lapsed, kes oskasid, tantsisid nagu täiskasvanud. Ants tantsida ei osanud, aga Virve, üks tema klassi tüdruk, viis viiemehe vägisi põrandale ja keerutas temaga seal. Pärast oli isegi kahju, kui koolijuhataja lõpetas mängimise ning läks oma elutuppa, mis kooliga ühe katuse all oli, jättes lapsed jälle omapead.

Ants sai ainukesena nende klassist kiituskirja ja tal oli veidi piinlik — nagu oleks head hinded talle ilmaasjata välja pandud. Aga kaasõpilastel polnud Antsu suhtes mingeid etteheiteid. Ants mõtles algul: võib-olla lapsed arvavad, koolijuhataja on Antsu vanemate perekonnatuttav — nii tegelikult oligi —, sellepärast saab Ants häid hindeid. Ta koguni ootas, et keegi nii ütleks. Kuid see kartus oli asjata, klass oli väike — kaheksa õpilast — ja lapsed omavahel sõbrad, samuti oli koolijuhataja tuntud kui õiglane mees.

Ja Ants ruttas koju. Jalad olid kerged, astusid justkui iseenesest. Päike soojendas. Nõmmelõokesed laulsid raiesmike ja metsalagendike kohal. Taevas ujusid paksud valged pilved. Püsis kena päev. Meeleolu oli Antsul ülev, hinges tunne, et tema, Ants, on saanud järsku otsekui vanemaks ja mehelikumaks, kuigi vanust oli poisil vaid üksteist aastat. Ants oli õnnelik. Ta teadis kindlasti, et pole veel kunagi nii õnnelik ja vabagi olnud. Ikka oli teda näägutatud: tunnistus võiks parem olla, suvelgi peaks veidi õppima, siis on talvel koolis kergem. Aga nüüd ta näitas, kes või mis ta on.

Kodutee oli kuus ja pool kilomeetrit pikk ning kulges läbi paksu metsa. See polnud mingi jalgsikäimise-rada, vaid hobusetee, ning nüüd kevadel oli see tee väga porine, ja vankriga käidi siitkaudu harva. Tee oli längu kodu poole — see tegi käimise kergemaks. See-eest oli koolimaja poole raskem minna. Kuid kooli poole astudes Ants raskust ja väsimust tavaliselt ei tundnud, sest kõht oli hommikusest söömisest täis. Õhtul oli aga Antsu kõht juba väga tühi ja mehikesel raske marssida. Küll ootas ta siis hobusemehi, kes sõidule võtaksid. Eriti talvel. Vaevalt liigutas ta siis jalgu ja istus puhkuseks igas lumehanges. Ta oli alamates klassides ikka nõrk poiss, ei olnud temal mingit vastupidavust. Ka suuskadega polnud kergem. Suusad, mis isa andis, olid rohmakad, sidemed nahast

tehtud, need said märjaks, siis külmusid kivikõvaks, ning too rihm, mis ümber kanna ulatuks, lihtsalt puudus — suusad ei seisnud jalas. Suusad oli isa noore mehe eas ise teinud. Hiljem andis üks küla-mees Väi Meinhard Antsule oma suusad kasutamiseks, aga päriks siiski ei kinkinud, need suusad olid sõja ajal Soomest toodud, tugev vedru käis saapa kanna tagant läbi, see hoidis suusa jala küljes kõvasti kinni; vaat nende laudadega oli mõnus mäest alla kihutada. Isa suusad oligi Ants selleks ajaks juba ettevaatamatult puruks sõitnud.

Kui Ants niiviisi kodu poole ruttas, hakkas tal ka ühtlasi kahju, et kooliorjus otsa lõppes. Asi oli selles, et nende kool pandi nüüd kinni. Võib-olla ka sellepärast ei jätnud koolijuhataja kedagi teiseks aastaks istuma. Koolijuhataja oli vana, läks ise ka pensionile. Korter koolimajas jäeti talle alles, kooliaeda pidi ta edasi hakkama harima ja lilli võis ta kasvatada. Ning kõiki lapsi kutsus ta suvel ikka tulema kooliaeda vaarikaid sööma nagu varemaltki.

Enne tunnistuste kätteandmist tehti ka pilti. Linnast sõitis külgkorviga mootorrattal kohale koolijuhataja poeg, kel oli fotoaparaat. Ta pani sellele jalad alla, heitis musta lina endale pähe—õlgadele, ning koolijuhataja käsutas lapsed rivvi. Ka see oli erakordne ja pidulik sündmus.

Aga siiski. Mitte kunagi pole tal enam asja sellesse koolimajja, kus neli aastat käidud sai. Kuhu pidid minema need õpilased, kes kooli veel ei jõudnud lõpetada? Kes kuhu!? Kes V. alevikku, seal oli seitsmeklassiline kool; kes L. alevisse, seal oli äsja avatud kesk-kool. Mõlemad kohad asusid kodust üsna kaugel. V-s polnud Ants veel kordagi käinud, see koht oli talle tundmatu.

Peale koolijuhataja oli koolis veel üks naisõpetaja — noor ilus inimene, hea südamega, Koidula juustega. Kuhu temagi läheb?

Kuid kodu jõudis kogu aeg ligemale. Ja niiviisi, mida ligemale kodu jõudis, seda väiksemaks jäi õnnetunne hinges, ja varsti asenduski see lihtsalt ükskõiksusega.

Pidu oli läbi, see ei saa igavesti kesta.

Mets lõppes otsa, veel alla mäest ja juba algasidki lagendikud, mille keskel seisis Antsu kodutalu. Siin olid suured kivised ja liivased põllud ümberringi. Praegu polnud neile küll midagi külitud, need olid söötis, polnud ka taliviljaorast kusagil haljendamas, ja ainult eemal, maja taga, oli üks värskelt küntud ala — kartulipõld, kuhu alles möödunud nädalavahetusel kartul maha pandi, ka Ants oli abis, kuigi see töö talle eriti ei meeldinud.

Kui Ants muretult lagedale väljale astus, nägi ta kohe suurt lambakarja, keda koduõue väravast sisse aeti. Kaugelt polnud päris hästi näha, kes need ajajad-mehed olid, aga tema isa oli kindlasti nende hulgas, seda ta märkas küll.

Ants seisatas hetkeks.

Niisiis — lambakari on juba kohal. Ja Antsule pole antud mahiti tunnikestki hinge tõmmata, kohe peab karja minema.

Kogu kevade vältel oli ju räägitud, kolhoosi lambad tahetakse neile tuua ja Antsul tuleb karja minna. Ja et karjasele makstakse palkagi, ta hakkab saama normipäevatasu nagu täiskasvanud kolhoosnikud. Ants tahtis väga olla suur inimene, tööl käia ja töö eest palka saada. Tema eneseteadvus tõusis juba üksnes taolise mõtte juures. Nüüd oli siis see aeg kätte jõudnud. Ants lähenes kaugelt nagu tähtis isik. Kuid temale ei pööranud praegusel hetkel üldse keegi tähelepanu. Kõik olid ametis kangekaelsete lammastega. Need olid tundmatus kohas ähmi täis, naised piirasid neid igast küljest, vitsad käes. Veidi eemal seisis tõsise, tervisest punetava näoga, hiiglaslikku kasvu kolhoosiesimees Soolaan. Ja kellelgi ei tulnud meelde Antsu tunnistust näha küsida.

Tegeldi lammaste lugemisega — selgus, et kaks lammast oli puudu. Kolhoosi esimees söimles. Ema tuli Antsu juurde, ütles: «Pane ruttu teised riided selga, lähed kohe lammastega Koplimesa karja.»

Loeti veel. . . Siis tuli välja, et üks lammas on üle.

Siis lugesid ema ja Ants kahekesi, said paraja, vajaliku arvu. Nii ka jäi. Ja Ants läkski kohe karja. Koguni süüa unustati talle anda.

RÄNNAKUL

Kui Augustin istus mahavarisenud puu tüvele, oli tema ees kumer põndak päikeselõõsas, millel liigutasid oma kasvus kängujäänud lehti kuivuse käes kannatavad arukased. Nende all ei kasvanud rohtu, see oli suve jooksul ära põlenud, maapind oli punakaspruun ning katkenud kõrtes polnud siin varju ei hiirele ega muule loomakesele. Isegi mõnel ussil võis siin liiga palav olla. Siiski heitsid kaskede ladvad tema, Augustini peale nii palju armu, et katsid oma hõredate võradega vähekenegi päikese kinni. Augustinile meeldis siin. Eriti sellepärast, et vaade, mis põndaku taga, oli tal veel vaatamata, seal võis taas olla midagi uut. Küllap seal olid aga madalamad, niiskemad kohed. Sest künka tagant lohust, lauskaalt, paistsid samuti arukased, kuid nende ladvad olid lopsakad ja rohelised, puud olid prisked, terved ja värsked. Mitte sellised nagu siin. Siin polnud kased isegi võrseid ajanud, polnud suutnud seemendada pinda, millel kasvasid, nendest polnud maha jäämas metsa, noort salu, mille keskele oleksid ise võinud ükskord magama heita, oma kõduneva ihuga järeltulijaid väetades. Siin nad olid väljasurev sugu. Paar tükki olidki juba surnud, lehtedeta, oksteta, seisid nukralt, oodates jalalt kukkumist. . . kui ootasid. Võib-olla olid nad tema, Augustini sarnased, võib-olla ei olnud.

Loodus oli mitmekesine, sellesse mahtusid igasugused vormid. Kuid kas Augustin üldse millestki mõtleski. Vaevalt. Ümberkaudne loodus oli nagu kinofilm, kaadrid vaheldusid, pilt muutus pidevalt ja vaatleja, Augustin, elas vaid nende vaheldumiste rütmis. Teine asi, kas ta suutis orgaaniliselt sisse elada sellesse vaheldumisse, saada selle osaks. Aga seda polnud ka vaja. Seda ta ei taotlenud. Kellelgi polnud temaga pistmist. Jumal tänatud. Polnud tögajaid, soovitajaid, teejuhte, polnud ta kellelegi võlgu tegematajäänud tegu, polnud tal tarvis kellegi ees põhjendada oma praeguse rännaku ja muude rännakute otstarvet. Ta ei väljunud ju maailmast, ta oli kogu aeg selle sees, ta teostas võib-olla selle, mille paljud teostamata olid jätnud... Ei, teistest ta ei mõtle, teisi ta ei puutu, teisi ei olegi, ta ei tohi kedagi puutada — niimoodi arutles ta, niimoodi otsustas ta ruttu, kui aimas, et pea on tööle hakanud, on asunud võrdlusi ja õigustusi otsima, justkui peaks ta kellelegi aru andma, kohe.

Hommikul kell neli oli ta alustanud oma reisi, mille lõpp-eesmärgiks pidi olema — mis asi? Surm? Lõpp? Või mitte midagi. Igal juhul, ei mingit tagasitulekut enam! Iga samm, mis teda edasi viis, lõikas ära võimaliku taganemisraja. Raudteejaama-esiselt platsilt, kus kõrgus vabastajate ausammas, oli ta leidnud rublase rahatähe, selle eest oli ta ostnud pudeli mineraalvett, see loksus tal praegu seljakotis. Ning kaks kuivanud lihapirukat oli tal ka veel sealsamas käteräti, kampsuni, õhukese jope ja mõne raamatu ning kirjutamisvahendite seas. Siis oli ta sõitnud elektrirongis jänjest nagu üliõpilaspõlves, tundmata vähimatki kartust kujuteldavate kontrolöride ees. Mööda libisesid eeslinnad, lihakombinaat ja õlletehas ning keemiatööstuse vabrikud, millel olid imelikud salapärased nimetused nagu põrandaalustel ajakirjadel, mis omal ajal ebaregulaarselt ilmusid. Ühes tähtsusetus teivasjaamas väljus ta rongist ja seadis sammud sinnapoole, kuhu ei suundunud mingit teelinti. Ta ees oli vaid lage põld, mida ta isegi esimest korda nägi.

Selja taha jäi kõik, mis selja taha jääma pidi. Kõik. Ainult — kas ta suudab ka iseennast oma minevikust välja, kaasa kiskuda, seda ta ei teadnud... midagi räbaldunut jääb ikka sinna maha teda meenutama. Aga tegelikult — jääb või ei jää, see oli üks ja sama. Liiga kaunis oli ümbritsev maailm, liiga terve, kooskõlaline; ei suuda inimeste vead, pahed seda täielikult ära rikkuda; maailma haavad kasvavad kinni ning halva südametunnistuse kustutab-hajutab ta oma heatahtlikus ääretuses nagu muuseas.

Esimesed paar tundi kõndis Augustin mööda aasasid ja põldusid, siis sattus kollasele kitsale maanteele, mis siira-viira viis ta kõrgendikule, kus kasvasid vaid tuultest räsitud männid. Juba seal oli niivõrd ilus, et Augustin mõtles, kas ongi juba finiš käes. Kaugusest paistis isegi meri, kuigi Augustini teada poleks merd

tohtinud nii ligidal üldse olla. Aga meri oli ja selle tumerohelisel veel märkas Augustin punast purje laperdamas. Ja lillad pilved kui lambukesed rändasid selle mere kohal ühest paigast teise, kandes endas mingit teadmist, mingit vastutust, mida oli vaja viia kuhugi ja kellelegi.

Augustin pöördus maismaa poole. Kõndis palju kilomeetreid.

Ja mida kauem ta matkas, seda suuremaks, tugevamaks muutus tema eluisu.

Teisel pool põndakut, selle küljel, avastas ta vana taluase-me. Midagi erilist küll märgata polnud, mõnigi möödunuks, silmamata midagi, kuid tema pani tähele sisselangenud reheahju, mis oli ammu kattunud mullatolmuga, samblike, rohu ja noorte puude ning põõsastega, kultuurkihiga. Võis ka leida mitme hoone vundamendi jälgi. Kuid vundamendikivid olid vajunud juba parasjagu maasse, end ära peitnud, nende kohale olid moodustunud mättad, mis muust maapinnast kõrgemale ulatusid. Võsa ja kõrge hein olid aga ammu juba hävitanud õuna-, marjaaia. Tema pani kõike tähele. Ja selle fakti fikseerimisel — et siin talu oli olnud — oli ju tegelikult määratu tähtsus. Siinsamas tema pilgu ees oli elu kinnikasvav, kinnikasvanud haavaarm. Selle abil, selle najal võis teha üldistusi... Fantaasia elustus... kunagi jooksid siin lapsed ringi, löid varbaid vastu kive ära. Ja põndaku kaskedest oli lastud mahla. Siin kilkasid koerad, siin ruigasid sead, ammusid lehmamullikad. Vana-taat tatsas ringi kühmulise kadakase kepigaga. Õhus võis tunda kääri-nud sõnniku, vastlүpstud piima, küpsenud õunte lõhnu. Lõhnasid viljapeksumasina õli ja vankritõkat, puhastatud kraavidest võis ninna tungida mudahõng. Praeguseks polnud enam muidugi midagi säilinud, oli vaid võimalus ette kujutada. Ja Augustin kasutas seda võimalust.

Ta leidis kaevu. Sellel olid maakividest rakked, sellepärast oli see alles. Ja seestpooltki oli kaev vooderdatud kividega, sel-lepärast polnud sisse varisenud. Luuk raketel polnud päris vana, võib-olla paarkümmend aastat tagasi tehtud. Vast käidi siin siis lehma karjatamas veel kusagilt kaugemalt ja karjane kasutas kaevu lojuste jootmiseks. Augustin, olles eemaldanud luugi, vahtis kaevu sisemusse. Vett oli kaevus palju, Augustin nägi iseenda kujutist veepeeglil. Üks konn hüppas vooderdise õnaruselt sulpsti alla ja kadus. Nii tuttav oli see kaev, nii kodune. Kaev oli nagu tumm, aga see-eest mõistev vestluskaaslane, kes kasutult olesklenud siin. Ainult kellelgi polnud tema teeneid vaja läinud. Ning ega Augustingi siit vett juua tahtnud. Tal oli seljakotis seni veel avamata mineraalveepudel. Kuid kaev näitas mehele, milline on tema nägu. Kaev oli nagu tunnistaja, ainukene tunnistaja, ning tema tunnistuse objektiivsuses ei saanud kahelda. Kaev näitas Augusti-nile, milline ta tõeliselt on, ei ilustanud midagi. Kaev vastas talle tõega. Ning Augustin lausa ehmus. Kes talle siis sealt sügavast,

niikui põrgust, vastu vahtis...? Tal oli pass, selle oli ta saanud mõnisteistkümme aastat tagasi, passipildil oli ta teistsugune, lootustandev. Ta oli kena, sile. Tihedad tumedad, peaaegu süsimustad juuksed olid tal. Ja sama värvi habe ning vuntsid. Ning kulmukarvad. Ning tema pilk oli aval, julge. Veidikene küll kedagi midagi süüdistav, kuid mitte pealetükkiv, jultunud. Mitte mingil juhul küüniline. Pigem analüüsiv, sellepärast parajalt uje. Kuid mitte komplekside pärast, mitte salamõtete, täitumatute unistuste pärast. Vaid niisama, nooruse kogenematusse tõttu. Ning tume ülikond oli tal siis alati seljas, ja valge särk, puhas särk, alati pestud särk. Ja moekas lips. Vahel kandis ta isegi kivilipsu, see sobis talle. Temas oli intelligentsust, loomulikku intelligent-sust, ehkki ta polnud kuigivõrd haritud, lihvi saanud. Kellega ta siis ennast identifitseeris, samastas. Ei mäletagi. Paljudega. Väga paljudega. Ta koondas endasse kümneid ilminguid, kümnete isiksuste avaldusvorme. Ta ehtas ennast üles mitmete eeskujude najal. Seda enesele teadvustamata. Nüüd ta muidugi juba teadvustas endale seda, otsis süüdlasi, püüdis eristada versteposte, mis tema arenemises etappe tähistasid. Kuid seda muuseas. Ta polnud kohtumõistmise tuhinast haaratud. Vahel ta lihtsalt proovis mõista iseennast, proovis lahti mõtestada iseeneve vegeteerimist. Kuid tulemused olid keesised. Murdekohti ta ei leidnud. Ta ei mäletanud, kus olid pöörangud, kus oli ta vigu teinud või kus ta oli õigesti toiminud. Päril võlts polnud ta siiski küll kunagi olnud, ükskõik mis mõjutusi ta ka ei omanud. Tema isiklik energia, toimimisvõime oli alati väga tugev olnud. Ta oli alati kandunud teatud suunas, see oli paratamatu. Ning sellepärast jõudis ta lõppude lõpuks ikka välja just samasse punkti, kuhu ta igal juhul oleks kandunud, ükskõik mis ka tee peal ei juhtunud. Praegu näis — siis, mõnisteistkümme aastat tagasi ei otsinud ta midagi, kõik oli vastupidi väga selge, ja selles selguses oli lootus, usk ja armastus, üks komponentidest tingimata, ja see tugines tema rikkumatusse, kasvatusse, toetus lapsepõlvele ja ei tea veel millele.

Aga praegu? Ta ei tundnud end, ei tahtnud end ära tunda — kaevus, kuigi oli enesele tuttav, nii tuttav. Samal ajal aga võõras, tundmatu. Ja ta sai aru — keegi ei armasta toda inimest, kes temas on, tema ise vaid peab ennast armastama, peab enesele toeks olema. Seda oli vaja Jumalale enesele! Sest Augustin oli ju Jumala-näoline, sellega peab arvestama. Ta oli peaaegu Jumal ise. Sellepärast hirmutaski ta enesest muid olevusi eemale. Olevustel hakkas kõhe tema kõrval. Ja sellepärast küllap viibiski Augustin praegu siin, ei viibinud mujal, kus viibisid teised tsiviliseeritud kodanikud, alamad.

Ega ta praegu teistem olnud? Oli. Ta oli sirgem, ta oli ennast justkui püsti ajanud, ta oli nagu humal, purjus taim, mis ennast päikesele vastu sirutab, patune, meeletu. Aga põlvkonnad olid vahetunud. Ta oli juba vana. Muuseas, ta oli varsti... aastane. Aga

paistis vanemana. Enda jaoks kindlasti. Nägu kaevupeeglis oli talte tundmatu, vastik. See ei sobinud temale, tema hingele. Aga tegelikult ei olnud muutunud ei juuste, ei habeme värv. Polnud nii, et juuksed tumedad, aga habe-vuntsid hallid, või ruuged, punased. Vaid kortsud... näonaha värv... reetsid toimunud moondumisi. Ja enam polnud tal seljas musta ülikonda, oli vaid mingi värvita kuub, igivana ürp, millist kandis võib-olla vaid Peetrus ise, kui põgenes iseene se südametunnistuse, see tähendab Jeesus Kristuse usutunnistuse eest... Ja milline särk oli tal pintsaku all? Mitte enam valge, vaid värvita, pleekinud, sama tooni kui ta näonahkki, mis oli päikesevalgusest ja halvast verevarustusest punetunud ja põletikuline. Lipsu asemel oli tal kaelas mingi võidunud rätt. Tema alahuul oli alla vajunud, justkui tahte jõuetust märkides. Niiske erk alahuul paistis habemest välja kui alistumise sümbol. Tema ninal laamendus kestendunud nahk. Jah, see oli tema, Augustin, inimeste poeg, teadmiste edasikandja, järjepidevuse tagatis. Niisugune oli kaevus nähtud nägu.

Augustinis oli tundmus, et ühiskond on ta juba ammu enesest välja visanud, eemale tõuganud. Ainult — ühiskond polnud see kõige õigem sõna; ühiskonnal polnud temaga just mingit pistmist, pigem võinuks tarvitada väljendit — seltskond... või inimkond. Kuid ka niimoodi sõnadega manipuleerides ei saa täit tõtt kätte. Üleliigsena tundis ta end küll tõesti. Kontakt teiste inimestega, lähikondlastega, oli kadunud. Polnud enam ühiseid kinnisideid, mis sidunud oleksid.

Ja sellepärast suhtles Augustin enam maastikega kui inimestega. Inimesed vahetasid värvi nagu kameeleonid, aga maastikud püsisid muutumatuna. Ja kui neiski mingeid muutusi toimus, siis oli see vaid rõivaste vahetus, mitte sisu metamorfoos.

Augustin kollektioneeris maastikke oma mällu lausa väsimatult. See oli tema ainukene varandus. Ainult see ei torganud silma. Ja poes polnud selle varandusega ka midagi peale hakata. Kuigi kohati oli Augustin nagu laps, kes tahtis, et lepalehed oleksid rahad ja et nende eest võiks kauplusest šokolaadi osta.

Kiindumus maastikesse sai alguse vist lapsepõlvest, varajast noorusest, kui Augustin oli sunnitud paiksena elama kaua ühes ja samas kohas — kõrge tara taga, peaaegu et okastraadi varjus. Justkui oleks kardetud, et Augustini või mõne teise lapse võiks keegi varastada. Seespool tara oli ilm muidugi väike ja tüütas ruttu nii lapse kui täiskasvanudki.

Aknaks välisilma ei olnud aga mitte aknad ise, vaid üks pilt seinal, üks maal klubis, mis rippus otse klaveri kohal. Selleks et seda maali lähemalt vaadelda, pidi pisikene poiss Augustin ronima klaverikaanele. See tegevus oli loomulikult keelatud. Sest klaverikaas oli õhukene, nõtkus lapse keha raskuse all ja võis iga hetk puruneda. Mida laps küll ei uskunud. Ta ronis tihti klaveri-

kaanele, kui kedagi ligidal keelamas polnud. Sellel maalil kujutati salapärasest ligitõmbavat maastikku. Salapäraseks ja ligitõmbavaks jäi see ka hiljem, kui poiss oli juba täisealine. Mingit teavet selle pildi kohta polnud. Ja ega teavegi poleks saladust hävitanud. Poiss isegi ei pärinud, kes selle kunstiteose siia majja oli toonud. Algul ei huvitanud see teda üldse. Võib-olla see pilt õpetas poissi mõistma, et on olemas teistsuguseid maid kui siinne. Et ümbritsev maailm on päratu suur ja lai. Ning mujal on majad teistsugused, samuti mäed ja veed.

Maalil oli järv või merelaht kaljumägede vahel. Selles järves või merelahtes oli saar või poolsaar, millel asetses palee, suurejooneline ehitis. Saar või poolsaar oli nii väike, et ehitis haaras enda alla kogu ala. Ei mahtunud ümber hoone aedu ega põldusid, ainult mõned suured puud kasvasid veepiiril või päris veest. Maja avarad aknad särasid tuledes. Sest oli öö. Ja akende taga peeti vist balli. Aga paistis ka kuu ning see heitis rohekaskollast valgust. Laiad trepiastmed tulid palee juurest alla otse veeni, laskusid vette, kadusid sügavikku, ei tea kui sügavale.

Järvel, täielikus tuulevaikus, liugles paat. Paadis istus mees, kelle käes olid mõlad, mõlad ulatusid vette. Aga paadi ninas istus naine, uhke inimene, tema põlvil oli kalavõrk. Ta vist lasi seda võrku vähehaaval vette. Midagi tavatut, midagi niisugust, mida muidu Augustini maailmas polnud, kandus sellest kunstiteosest valusa kajana, nukra lööklainena südamesse.

Siis veel Augustin ei teadnud, aga hiljem sai puhtjuhuslikult teada, et maal oli William Turneri ühe graafilise lehe reprodutsioon. Ja kulus veel aega, mil Augustinini jõudis teade selle kohta, et kunstnik Turner suri kui vana vares, ükski — majas, mille ta salaja oli ostnud Londoni äärelinnas, selleks et hoida eemale sugulastest ja tuttavatest; aga juba enne seda oli ta kodunt lahkunud ja elanud ühe meremehe lese juures, kus keegi ei teadnud ega osanud kahtlustadagi, et ta on kunstnik ja mitte tavaline poesiltide maalija, vaid too kuulus, kes alles mõne aasta eest oktoobriööl maalis rahvasummas vesivärvidega Parlamendihoone põlemist, jõudes teha sündmuse jooksul üheksa pilti, mida hiljem on hakatud pidama harukordseks dokumendiks, mõned asjatundjad isegi ooperiks värvides, sest vaatepilt — põlemine — lõppes ju toreda aplausiga, siis, kui kannatamatu rahvahulga ees Parlamendihoone lagi lõpuks sisse langes.

Lesknaise juures elavat, joonistamisega enam mitte tegelevat Turnerit nimetati tagaselja admiraliks, sest arvati, et ta on ka meremees nagu naise esimene abikaasa.

Ligi sada viiskümmend aastat oli möödunud tollest ajast.

Kuid päris ükski Turner siiski oma surmatunnil polnud, tema juures viibis arst, kes oli pühendatud kunstniku isiku saladusse. Arst nägi, kuidas järsku ilmus päike korraks pilve vahelt välja — muidu oli pilvine päev — ja saatis oma kiire Turneri näole ning sa-

mal hetkel lahkus hing kunstniku kehast ja kiirgi taganes kiiresti päikesesse ning päike pilve sisse; ja arst jäi suure kunstniku surnukehaga kahekesi. Miks siin mitte meenutada, et Turner oli päikesumardaja, jälgis iga päev katuselt päikesetõusu ja -loojumist — vähemalt siis, kui ta veel kunstiga tegeles. Ju ta oli udusel Inglismaal see mees, kes päikest teistest enam oli uurinud-austanud ja keda päikenegi teistest rohkem oli meeles pidanud.

Jah. Pilt rippus seal saali seinal ja oli sarnane Turneri tööga. Üks oluline erinevus siiski oli. Turneri originaalil, mille ta oli valmistanud Samuel Rodgersi poemi «Itaalia» kaunistuseks, puudus naine paadis, too, kes lappas võrku.

Aga võib-olla oli Turneril ka selliseid gravüüre. Neid polnud Augustin aga näinud, loomulikult polnud talle pihku sattunud ka «Liber studiorumit», toda Turneri maastikuentsüklopeediat, milles sada kompositsiooni.

Võib-olla polnud Turneri joonistusel naist sellepärast, et ta oli vanapoiss ja vihkas naisi, aga võib-olla naised hoopis vihkasid teda, sest ta oli lühikest kasvu ja nende arvates inetu. Võib-olla oli ta Augustini moodi.

Koopia tegija maalis pildile naise juurde, muus osas aga jäljendas täpselt Turnerit.

Poiss mõtles — see naine seal paadis on tema ema.

Sest vanasti oli neil kindlasti paat ja isa-ema käisid kalal, nad elasid ju veekogu ääres. See pilt oli siis nagu mälestus tollest ajast, kui veel merel võis käia oma paadiga, mälestus tollest ajast, kui ema oli veel noor, julge ning hakkaja, ning kui kuu paistis sileda merevee kohal ja kaldalt kostis pillimängu ning vaba rahva laulu ja naeru. Isa vajutas ema selja taga aerudele ja ema lasi vähehaaval võrku vette, neil polnud omavahel vaja rääkidagi, sest meri oli oma ja tuttav, isa teadis täpselt, kuhu kalaparved kogunevad.

Siis oli selle Turneri kohta teada veel niipalju: öeldi, et ta maalis oma rahvale, järeltulevatele põlvedele. Järeltulevatele põlvedele, sest kaasaegsed unustasid ta kohe. Ta oli vist tüliks oma tuhandete akvarellidega ja muude töödega. Neid oli liiga palju, need olid jalus. Neid olevat keeratud rullidesse ja laotud keldritesse kui portveini pudeleid ja küllap rändas osa ka lihtsalt kami-naahjudesse. . . niiskel külmal Inglismaal!

Isepäine Turner pärandas pildid oma rahvale, aga muu varanduse, mida ta oli jõudnud koguda, määras järgmiselt: osa vaeste ja vanade kunstnike toetamiseks, et neile ehitataks pansionaat, vaestemaja või vanadekodu — kuidas täpselt nimetada, ei tea, sest ehitamata see hoone jäi; teine osa maastikumaali klassi avamiseks Londoni kunstiakadeemias — see klass jäi avamata; kolmas osa pildigalerii loomiseks tema enese teoste tarvis — see jäi samuti tegemata. Kauged sugulased, kellega Turner läbigi ei käinud ja keda ta ei teadnudki, keda ta kogu elu vältis, andsid pärandusasja kohtusse. . .

ja võitsid, said varanduse seega endale. Väga tavaline, totter lugu. Isegi igav hakkab. . .

Muidugi oli hoone teistes ruumides muidki pilte Augustinile vaatamiseks, aga need ei olnud nii huvitavad. Olid portreed. Rohkem maastikke polnud. Muudel piltidel kujutati kindraleid ja marssaleid ning ka erariides tähtsaid isikuid. Neid võeti aeg-ajalt maha, vahetati uute tundmatute vastu. Nii kulges elu. Majandusjuhataja sekkeldas taoliste kampaaniatega. Ise ta oli suurt kasvu punaste juustega mees, karastunud talisupleja, kes talvel ka kõige kangema pakasega kõndis paljapäi ja -käsi, üksnes pintsaku ja eest lahti-nööbitud särgiga, mille alt paistis karvane rind. Palitut ta ei tunnistanud, ei tea, kas tal seda oligi. Lastesse suhtus too mees hästi, vestles nendega kui täisealistega ja viskas igal võimalikul juhul kahemõttelist nalja. Oli tal endalgi neid lapsi, isiklikke lapsi, terve kari. Alles hiljem, aastate pärast, avastas Augustin ühel surnuaial, et tema vanavanaema ja majandusjuhataja vanaisa, kes oli kindral olnud, puhkasid kõrvuti hauaplatsidel.

Oli veel üks maal seal seinal — natüürmort homaari ja lillkapsaga, kuid Augustin siis veel ei teanud, et neid asjandusi ka süüakse.

Sealt, lastekodust, oli pärit ka Augustini esimene suudlus. Üks tüdruk oli seal, nimeks Iris, kes laskis ennast aga kutsuda Kleopatras. Ja tüdruk soovis ka, et Augustin laseks ennast hoo-pis Antoniuseks kutsuda. Augustin polnud nõus. See on ainult mängult, lausus tüdruk. Aga Augustin polnud ikka päri. Kleopatra oli majandusjuhataja tütar, tema kõige vanem laps. Miks see Egiptuse kuninganna valis kurameerimiseks välja just Augustini, on teadmatu. Aga kas oligi siis algataja just tema? Augustin sai tütarlapsiga lähemalt tuttavaks sööklas, kui ta seal korrapidajaks käis ja söögilaudadelt sinna loksunud suppi ja leivakoorukesi pühkima pidi. Nimelt käisid majandusjuhataja lapsed söömas siis, kui teised lapsed juba söönud olid. Direktori lapsed oleksid võinud ka söömas käia, kuid direktoril lapsi polnud, vähemalt sellises vanuses, kes veel kodus isa-ema hoole all elutseks. Kleopatra-Iris oli pika musta patsiga tüdruk. Ise oli ta ka pikk, vibalik ja hea südamega. Ei elanud nagu oma ajas ja kohas, vaid justkui kusagil eemal, kaugel, tulevikus, kus valitsesid teistsugused, normaalsed inimsuhted ja oli teistsugune, parem elu-olu. Ühesõnaga — tüdruk oli tõsiseltvõetav, mitte mingisugune kekats. Ei olnud Augustin talle võrdväärne partner. Temas olid hing ja ideaalid veel selginemata. Tal oli küll unelmaid, aga need ei kõlvanud kuhugi, võrreldes Irise omadega. Augustinile oli isegi solvav, et selline korralik tüdruk tahtis temaga tegemist teha. Aga mis valikut sel tüdrukul siis ikka olla võis. Võib-olla meeldis talle ta oma isa, aga teisi isataolisi mehi või mehehakatise küll silmapiiril polnud. Minuski pead pettuma, kahetses Augustin. Sellepärast ta ei armunud Irisesse, ning ega

Iriski vist temasse. Polnud paikagi, kus käsikäes käia. Vaid kusa-gil pimedas, nurga taga, võis hetketi kahekesi olla. Ning ka siis pidi kartma, et keegi peale satub. Aga ei satunud. Sest Iris ning Augustin olid ettevaatlikud. Seal, kasarmusarnaste magamishoonete nurga taga, akende all, kui ka kaugemal, tiigi ääres, kus lapsed päeval võisid ujumas käia, rääkis Augustin Iriसेle üht-teist oma elust ja tulevikuplaanidest. Mida täpsemelt — seda enam ei mäletanud. Igal juhul midagi rääkis, Iriसेle meeldis kuulata. Ja Augustinilegi meeldis kuulata, mida tütarlaps omakorda pajatas, kinni hoides noor-mehe käsivarrest ja sooja hingeõhku tema poole paisates. Nagu ise-enesest ühinesid mõnikord siis nende huuled. Kas see oligi päris suudlus. Aga Augustin ei kahtlustanud, et Iris suudleb ka teiste poistega, Augustin polnud niisugune armukade kahtlustaja.

Kord, mõnekümne aasta möödudes, kohtas ta ükskord jälle Irist. Siis ei tundnud kunagine Kleopatra enam oma Antoniust ära. Sest Antonius oli ikkagi muutunud. Ta nägi välja kui kaltsakas. Vähemalt enda arvates küll. Kuigi tal olid seljas päris talutavad hilbud, neis polnud ühtegi katkist kohta.

Aga Iris polnud üldsegi muutunud. Ta oli samasugune vibajas, kõhn, vormis. Augustin teadis, et Iris oli õppinud arstiks. Sest ta tahtis inimesi aidata, juba lapseeas peale, tahtis leevendada nende kannatusi.

Tegelikult toimus see juhuslik kokkusaamine alles hiljuti, alles eile, linnaliini bussis. Iris ei märganud Augustini. Või ei tahtnud märgata. Küllap ei tundnud lihtsalt huvi enda ees istuva meeskodaniku vastu. Võib-olla endast märku anda, käis mehel mõte läbi pea. Aga milleks? Et näha Iriसे pettunud silmavaadet. Häbigi võib tal olla. Kas ta enam oleks tahtnud kuulata, mida Augustin jutustab.

Aga see selleks.

Augustin marssis edasi.

Iris, naisolend. Vastassugupool. Tema alatine saatja viimasel ööpäeval. Kuid kus ta ise on täna, Iris? Miks Augustin ei tüdinenud temast. Ning miks ta ei haihtunud. Iriसे pilk. . . ettekujutus Kleopatra näolapist oli Augustinil igal pool kaasas. Nagu karistus. Või lunastus. Kas oli siis Augustin ta kunagi maha jätnud? Ei. Augustin polnud kunagi kedagi hüljanud. Võib-olla oli keegi tõesti kunagi temast maha jäänud, sest ei suutnud temaga sammu pidada, aga hüljanud polnud ta kunagi kedagi. Ka Irist mitte.

Aga tänase mineku taustas polnud tal siiski mitte mingit kohta. Tema, Iris, polnud taganttõukaja. Tema polnud süüdlane. Ilma Iriसेtagi oleks Augustin praegu siin teekonnal.

Iris oli iseseisev. Ja kui Augustin olekski ta ennemalt kätte saanud, kas siis Iris oleks teda nagu kord ja kohus hakanud armastama, see oli veel teadmata. Aga armastus oleks ikkagi raskeks koor-

maks olnud Augustinile. Armastus oleks Augustini koolutanud vastu maad.

Mitmed naised olid püüdnud end Augustini külge kleepida. Ei tea miks? Ta oli ju lootusetu. Tal polnud aimugi, mis on truudus. Ta ei suutnud kedagi usaldada. Abi polnud talle kellestki.

Ta oli elanud viimasel ajal linnas. Suures linnas, pealinnas. Mida seal kõike polnud.

Aga Augustin oli eemalolija, kõrvaltsaabunu. Ta elas, pesit- ses tagasihoidlikult.

Ühes kohas takerdusid Augustini jalad okastraati. Siin oli olnud karjamaa piirdeaed, nüüdseks olid aiapostid mädanenud ning traadid vedelesid maas, kuid nendesse võis veelgi nii inimene kui loom kinni jääda. Millal traadid päris läbi roostetavad, mullaks saavad, mõtles Augustin peatudes. Millal? Mida nad praegu veel tä- histavad? Kelle karjamaa äär see on? Missugused olid need lehmad või hobused, kelle rindu või külgi kord selle traataia kidad torki- sid, hoiatades edasi minemast võõrale territooriumile? Minevik jäi aegade hämarusse.

Polnud sellel kohal vist juba aastakümneid tammunud ühegi inimese jalg. Augustin on esimene ja vast ka viimane, kes siia sattunud. Tema satub igale poole. Aga teised ei satu. Tema sattus sellesse ja teistesse kohtadesse seepärast, et tal polnud kindlat tegevussuhti. Ta sattus igale poole juhuslikult. Ja igal pool mõt- les millestki — kas siis kaduvikust või millestki muust kaugest, millestki niisugusest, millega käegakatsutavat kasu ei kaasnenud. Tema mõtted ja teod ei toonud raha sisse, ei kandnud ka protsente. Kes veel peale tema oleks aega raisanud taoliste pikkade jalutus- käikude peale. Ta ei korjanud isegi seeni, ei otsinud tarbepuud, ei talletanud mällu detaile, milleks oleks võinud mõnel loengul välja tulla, kui ta oleks olnud loodusteaduse õppejõud. Augus- tinis ei olnud ratsionaalsust, ta oli isegi päris abitu tüüp, küllap ühiskond oligi ta endast eemale heitnud, välja sülitanud, sest ta ei sobinud üldisse sagimisse. Aga teisest küljest polnud Augustin ka midagi kaotanud, ta ei nutnud kedagi-midagi taga, ning ega tedagi keegi taga nutnud. Kui ta praegu siin hukkuks, maha ku- kuks traatidele, siis ei leiaks teda kunagi keegi. Liha võiks luu- de küljest lahti tulla, luud võiksid ära pleekida päikeses ja vihm ning lumi lihviks neid, kuni nad kattuksid kord samblikega — kellel oleks asja tollesse unustatud paika. . . unustatud paika, mis kord pol- nudki unustatud. Aga mis sest. Tähtis polnud, kus kondid.

Tal oli kõiksugu ameteid ja hobisid olnud.

Augustin oli ka sõjaväes teeninud, naaberrriigi sõjaväes, nagu ta- vatseti hetkel öelda, nagu ajalehtedes kirjutati.

Augustin oli ka vangis istunud.

Seega oli temas justkui mitu inimest, mitu inimsaatust ühte lii- tunud, ühes pundis. Siit-sealt oli ta kaasanud võõraid elusid, kilde

nendest. Ja talle oli külge hakanud kogu saast, mis ujub ühiskonna pinnal, saast — just nimelt, ja tema olemine kulus võitluses sellest saastast vabanemiseks; võitlus oli kestnud kaua, oli võrdlemisi lootusetu, sest Augustin oli omamoodi märgitud mees juba; temast ei saanudki kõik pahed mööda minna niisama, kuigi ta seda soovis; kui taheti leida halva teo sooritajat, siis pöörati pilk ikka tema poole. Kahjuks.

Ei tulnud kellelegi pähegi, et tegemist on hoopis tagasihoidliku sõbraliku jumalakartliku inimesega. Ei võidud arvata, et juba ammu on ta loobunud isegi õllest, viinast, suitsetamisestki.

Kui ta edasi läks, siis meenus talle veel üks episood seoses. . .

Kuid järsku tundis ta väsimust. Niisugust väsimust, mis oli suisa maailmaruumist kiirgav. Ta oli ju veel ehmunud oma peegelpildist, oma kujutisest süüdimatul veel, mis maa seest tuli ja midagi ei teadnud tema sisust, tema eluloost, tema tegevusest, tema headest ja kurjadest ettevõtmistest. Augustin poleks tahtnud olla selline, nagu ta oli. Ta tahtnuks olla parem. . . Aga. . . Temas oli juba kahtlusi. Ta oli kõigile andestanud nõrkused, kuid ise sellest tugevamaks saanud polnud. Või oli? Ta oli tark, aga hirmunud. Või polnud see nii? Kes teadis! Teda ei võinud enam millegagi üllatada — see oli lõpptulemus, lõppkokkuvõte, niisugune oli tema portree, üks miljarditest. Portree omanikul oli tihti oma maski, oma välimust raske kanda. Sest hing ei vananenud, jäi temast maha, jäi kuhugi noorusikka, härdameelsete kujutelmade valda pidama. Ja sealt oli teda tihti võimatu lahti rebida, kaasa kutsuda edasisele retkele. Nii et hing oli noor, aga keha oli kulunud. Kuid kõigest sellest ei mõtelnud Augustin sugugi. Ainult tundmusi tekkis temas. Kuid ta ei sõnastanud neid. Kui oleks sõnastanud, siis oleks need umbes taolised olnud, võib-olla. Võib-olla. Aga praegu unustas ta ka tundmused.

Ta heitis põndakule kaskede alla magama. Ta magas mitu tundi. Ilma unenägudeta. Ning kui ta ärkas, oli päike juba loojunud, ainult valguskuma paistis silmapiiri tagant. Ning nõgudest hakkas ülespoole tõusma udu.

PRIIDU BEIER

KERSTI MAARLER
Katkendeid poeemist

Marie Underi mälestuseks.

1.

Ma pole Kai või Katrin olen Kersti —
see leebe ingel kes vaid sinisukis käib
Mu hing ju ihkab hingearsti
ehk küll mu seisund lootusetu näib
Arm imet teeb ja jalul varsti
Mind neelab taas siis elu orgia
Kõpskingades seal otsin oma vürsti
Ma otsin Sind, Cesare Borgia!

2.

Vaid viigileht ja sinisukad
see ongi kogu mu tualett
Nii vallutan kõik Rõngud Pukad
Mu igast jala-astest nõrgub mett
Sa jood sest allikast kui janus põder
mil nimeks on Kastaalia
kui sinu soontes luulesõber
toosama veri voolab aaria

5.

Ma olen teatud mõttes haruldane neidis
et meeldisid mul mehed üle keskea veidi
Kuid see on tunne delikaatseim sisim
ja Sina ka mu võlur erilisim
Mis sundis hülgama mind senist ideaali?
Kas perekonnaseisuaktide büroos üht õnnesaali
ma unelesin kus on kõlistamas karahvini vastu klaasi
üks vanem daam võltshammastega murdev teed
ekstaasi

6.

See suvi tühi on ja tühjuses on tüütus
Ah kuidas piinab mind just nüüd mu süütus
kui nõnda lähedal mul oled joovastavalt
Vaid sõnu-sõnu kogeleda võin ma aralt

Sest mind on petetud ja maha jäetud
mul abielumehi silitand on reit
kuid jälle kohtudes nad silmitud ja käetud
ja asjatu on mul te jalge ette heit

Kas uskuda saan sonimisi kuumi?
Las sügis tuleb siis kui ilm on jahedam
me tõmbume koos mõnda soojaks köetud ruumi
Ma sügist sügist armastan

13.

Ma veetsin tihti öid seltskonnis
kus joodi kanget teed ja mängiti laptuud
Kuid sügisel end järveäärses leheonnis
ma varjasin — suur hinges üksindus

Vee külmas peeglis alasti Narkissos
end ilmutas kuid olin Sulle truu
Vaid harva poes ma käisin Missos
nii saladuslik kahvatu

20.

Kui kõik on närbumas ja loid
ning loikudel jääkirmelõim
Mu seelikuis siis söövad koid
neil käes on piiramatu võim

kõik hävitada närida
kõik kaunis läbi süüa on
neil soov Meil jääks vaid pärida —
eleegiline distihhon

VENEDIKT JEROFEJEV

MOSKVA — PETUŠKI

Katkend poeemist

Vene keelest tõlkinud Peeter Sauter

*Need traagilised leheküljed
pühendab autor oma armsale
esiklapssele Vadim Tihhonovile.*

Moskva. Teel Kurski vaksalisse

Kõik räägivad: Kreml, Kreml. Muudkui kuulen kõigilt ta kohta, aga ise pole kordagi näinud. Mitu korda juba (tuhandeid kordi) jalutan vindise või pohmas peaga äärest ääreni läbi Moskva, aga Kremlit pole kordagi näinud.

No ja eile ei näinud jälle, — kuigi tiirutasin terve õhtupooliku nende paikade ümber ja polnud ka nii kohutavalt täis. Savelovskil välja tulles jõin alustuseks klaasitäie subrovkat, sest ma tean kogemustest, et hommikuseks pealevõtmiseks pole inimesed veel midagi paremat välja mõelnud.

Nii. Klaas subrovkat. Aga siis — Kaljajevskil teine klaas, ainult mitte enam subrovkat, vaid koriandriviina. Üks mu tuttav rääkis, et koriander käitub inimesega ebahumaanselt, tähendab, muutes ihuliikmed tugevaks, nõrgendab vaimu. Minuga läks millegipärast vastu-pidi; vaim muutus äärmiselt tugevaks ja liikmed nõrgaks, aga ma olen nõus, et ka see pole humaanne. Seepärast lisasin sealsamas Kaljajevskil veel kaks kannu žiguli õlut ja otse pudelist dessertveini.

Te muidugi küsite: no ja edasi, Venitška, edasi — mida sa siis jõid? Aga mul ei löö endalgi selgeks, mida ma jõin. Mäletan küll — Tšehhovi tänaval jõin kaks klaasi jahimehenapsu. Aga ma ei saanud ju Sadovajast üle tulla, ilma et oleksin midagi võtnud. Ei saanud. Tähendab, midagi jõin ma veel.

Aga pärast ma läksin kesklinna, sest mul on ikka nii, et kui ma Kremlit otsin, siis satun täitsa kindlasti Kurski vaksali. Tegelikult oligi mul ju vaja kesklinna, et vähemalt korra Kremlit näha; ise mõtlen: ei näe ma nagunii mingit Kremlit, trehvan ikka otse Kurski vaksali.

Nüüd on mul peaaegu et pisarateni piinlik. Muidugi mitte sellepärast, et ma eile Kurski vaksalisse ei jõudnudki. (See on köki-möki: eile ei jõudnud, jõuan täna.) Ja noh, muidugi ka mitte sellepärast, et ärkasin hommikul mingis tundmatus trepikojas (tuleb välja, et istusin eile ühes trepikojas alt lugedes neljakümnendale trepiastmele, surusin koti vastu rinda — ja jäingi niimoodi magama). Ei, ega mul

sellepärast piinlik ole. Piinlik on hoopiski sellest: lugesin just kokku, et Tšehhovi tänavalt tolle trepikojani jõin ma veel kuue rubla eest — aga kus ja kellega ma jõin? ja mida mille peale? tegi see mulle head või halba, et ma jõin? Seda ei tea mitte keegi ja ei saagi nüüd kunagi teada. Me ei tea ju siamaani, kas tsaar Boriss tappis tsareevitš Dimitri või hoopis vastupidi.

Mis pagana trepikojas? Pole siiani aimu; ja nii peabki. Kõik käib nii. Ilmas peab kõik toimuma tasapisi ja valesti, et inimene ei läheks uhkeks, et inimene oleks kurb ja nõutu.

Läksin värske õhu kätte; lõi juba valgeks. Kõik teavad, — kõik, kes mälukaga võõraste trepikotta on vajunud, ja hommikul sealt välja, — kõik teavad, millist koormat ma selle võõra trepikoja neljakümnel astmel kaasa tassisin ja millise raskusega ma värske õhu kätte astusin.

Pole midagi, pole midagi, — ütlesin ma endale — pole midagi. Näed sa, seal on apteek, näed? Ja seal kraabib too pruunis jopes pede tänavat. Seda näed sa ka. Nõnda, ja rahunegi maha. Kõik läheb nagu peab. Tahad, Venitška, vasemale minna, mine vasemale, ma ei sunni sind millekski. Tahad paremale minna — mine paremale.

Külmast ja viletsusest kõikudes astusin ma paremat kätt, jaa, külmast ja viletsusest kõikudes. Oo, seda hommikust ängi südame! Oo, viletsuse illusoorus. Oo, parandamatus! Mida selles ängis, mida keegi pole nimetada osanud, rohkem on? Mida ta rohkem teeb: kas ta halvab sind või ajab südame pahaks? Kas ta kurnab su närve või vajutab südame juurde surmliku ängi? Ja kui kõike võrdselt, siis mida on selles kõiges ikkagi enam: kangestust või palavikku?

Pole midagi, pole midagi, — ütlesin ma endale — tõmba hõlmad koomale, tuul puhub, ja astu aga tasapisi. Ja hinga niimoodi aeglaselt, aeglaselt. Hinga tasakesi, et jalad ei takerduks. Ja katsu kuhugi teel olla. Ükskõik kuhu. Isegi kui lähed vasemale — satud Kurski vaksali; aga kui paremale — ikkagi Kurski vaksali. Siis minegi paremale, et juba kindlasti sinna jõuda. — Oo, mõttetust!

Oo, efemeersus! Oo, jõuetuks tegevaimat häbiväärseimat aega mu rahva elus — aega koidikust poodide avamiseni! Kui palju on ta meile kõigile tarbetuid halle juukseid toonud, meile, kodututele, valulevatele härrasmeestele! Mine, Venitška, mine.

Moskva. Kurski vaksali väljak

No ongi, ma ju teadsin, mis ma rääkisin: lähed paremale — satud igal juhul Kurski vaksali. Ah et sul, Venitška, hakkas nendel uulitsatel igav, tahtsid ilmakära — no ja võta oma ilmakära. . .

— Ah, jäta nüüd, — raputasin end iseene küljest lahti, — nagu mulle seda su ilmakära nii vaja oleks? Või neid sinu inimesi? Näiteks isegi Lunastaja ütles, ja ütles oma lihasele Emale: «Mis mul sinuga

asja!¹ Aga minu jaoks ju seda enam — mis mul neist tüütutest askeldustest?

Ma parem toetun korraks sambale ja katsun ennast koguda, et sees nii ei keeraks.

— **Muidugi, Venitška, muidugi**, — laulis üleval keegi tasakesi, õrnalt, õrnalt, — **lase silm korraks kinni, et sees nõnda ei keeraks.**

Oo! Tunnen ära! Jälle nemad! Issanda inglid! Need olete jälle teiel!

— **No muidugi meie**, — ja jälle nõnda õrnalt. . .

— **Aga, inglid, teate ka, mis?** — küsisin samuti tasa-tasakesi.

— **No mis?** — vastasid inglid.

— **Raske on. . .**

— **Jaa, me teame, et on raske**, — laulsid inglid. — **Aga, sina, jaluta, siis läheb kergemaks, aga poole tunni pärast tehakse pood lahti: viin on seal, tõsi küll, alles üheksast, aga veini antakse kohe. . .**

— **Punast veini?**

— **Punast**, — kordasid Issanda inglid kooris.

— **Külma?**

— **Külma ikka. . .**

Oo, kuidas see mind liigutas! . .

— **Räägite aga, et käi ja käi ja läheb kergemaks. Aga mul pole ju mingit tahtmist käia. . . Teate ju isegi, kuidas sellises seisus. . . — ja veel käia! . .**

Inglid jäid selle peale vait. Aga siis hakkasid jälle laulma:

— **Aga, tead, mida sa hoopis võid teha: mine õige jaama restoranist läbi. Seal võib täitsa midagi olla. Eile õhtul oli seal herest. Vaevalt, et kogu heres ühe õhtuga ära joodil! . .**

— **Jaa, jaa, jaa. Lähengi. Kohe lähen vaatan. Täna, inglid, täna.**

Ja nemad laulsid tasa-tasa:

— **Teviseks, Venja. . .**

Aga siis imeõrnalt:

— **Pole tänu väärt. . .**

Oh kui armsad! . . Noh, ei midagi. . . Minna, siis minna. Küll on hea, et ma eile kingitusi kaasa ostsin, — Petuškisse ei saa ikka ilma kingitusteta sõita. Inglid tuletasid mulle meelde, et osta. Sest need, kellele ma ostsin, on ise nagu inglid. Hea, et ostsin. . . Aga millal sa nad eile ostsid? Tuleta meelde. . . Astu ja tuleta meelde. . .

Läksin, õieti ei läinud, aga vedasin ennast üle väljaku. Kaks või kolm korda jäin seisma ja tardusin paigale, et ebamäärast lolli tunnet endas maha suruda. Inimeses on ju peale füüsilise hingeline külg ka, — veelgi enam — on ka müstiline külg. Nojah, ma ootasin, et iga hetk hakatakse mind keset platsi kõikjalt ümberringi lämmatama. Ja tardusin jälle paigale.

¹Mõeldud on kirjakohta, kus Jeesuse ema ja ta vennad tahavad Jeesusega rääkima tulla. «Tema aga kostis teate toojale: «Kes on mu ema ja kes on mu vennad?»» (Matt 12, 48). Siin ja edaspidi on Uut Testamenti tsiteeritud Uku Masingu ja Toomas Pauli tõlkes (1989).

— Nii, millal sa eile need oma kingid siis ostsid? Pärast jahimehenapsu? Ei, peale seda ei huvitanud mind enam mingid kingitused. Esimese ja teise jahimehenapsu vahel? Ka mitte. Nende vahel oli kolmekümnesekundiline paus, ma pole üliinimene, et kolmekümne sekundiga midagi ära teha. Ja üliinimene oleks üldse pärast esimest klaasi jahimehenapsu ära vajunud ja oleks teise klaasi joomata jätnud... No millal siis? Armuline jumal, küll on maailmas saladusi! Läbitungimatu saladuste eesriie! Enne koriandriviina, või õlle ja dessertveini vahel?

Moskva. Kurski vaksali restoran

Ei, õlle ja dessertveini vahel igatahes mitte, seal polnud kohe päris kindlasti mingisugust pausi. Aga enne koriandriviina — nõnda võis väga kergesti olla. Pigem isegi nii: pätklid ostsin enne koriandriviina, aga kommid juba pärast. Aga võib ka olla, et vastupidi: koriandriviin joodud, ostsin...

— Alkoholi ei ole, — ütles väljaviskaja. Ja mõõtis mind pika pilguga nagu kärvanud lindu või räpast lillekest.

Pole mingit alkoholi!

Ängistus vajus mulle rindu, aga ma mõmisesin kuidagi, et ega ma sellepärast ei tulnudki. Paljugi milleks ma tulin? Võibolla Permi ekspress ei taha millegipärast Permi minna ja mina, tead, tulin siia. Et bõfstrooganovi süüa ja Ivan Kozlovskit kuulata või midagi «Habemeajajast».

Võtsin koti ikka endaga kaasa ja surusin ettekandjat oodates kotti vastu südant, nagu eile õhtul trepikojas.

Pole mingit alkoholi! Taevane tsaaritar! Kui ingleid uskuda, siis siin heres muudkui voolab. Aga nüüd — ainult muusika, ja ka see on kuidagi vinguv. Ja ongi tõepoolest Ivan Kozlovski, kes laulab; ma tundsin kohe ära, jäledamat häält ei olegi. Kõikidel lauljatel on ühtmoodi jäledad hääled, ainult igäühel on eri moodi jäle. Minu kõrv teeb neil sellepärast selgesti vahet... No muidugi Ivan Kozlovski... «Oo, esivanemate ne-e-e-edus... O-o-o, las tähevalgel vaatan si-i-i-ind...» Noh, muidugi, Ivan Kozlovski... «O-o-o, miks nõiutud sust olen ma-a-a... miks jätab mu-u-u...»

— Kas tellite midagi?

— Aga mis teil on — ainult muusika?

— Miks «ainult muusika»? Bõfstrooganov on, pirukas, rupskid...

Ängistus vajus jälle peale.

— Aga heres?

— Aga herest pole.

— Huvitav küll. Rupskid on, aga herest pole!

²Ivan Kozlovski (s 1900) — nõukogude laulja, lüüriline tenor. NSVL rahvakunstnik 1940, Stalini preemiad 1941 ja 1949, sotsialistliku töö kangelane 1980. Muu hulgas laulnud ka Almaviva partiid «Sevilla habemeajajas». Allpool Kozlovski häält iseloomustades ei kaldu Jerofejev kunstitööst kõrvale.

— Vää-gaa-gi huvitav. Jah. Herest ei ole. Aga rupskid on.

Ja mind jäeti sinnapaika. Et nii hirmsasti ei ängistaks, hakkasin lühtreid üle vaatama.

Kena lühter. Aga õigege raske. Kui ta nüüd lahti tuleks ja mõnele pähe prantsataks — saaks kõvasti haiget küll. . . Ei, tegelikult ei saaks isegi haiget: kuni ta lahti tuleb ja allapoole lendab, istud sina paha aimamata ja jood näiteks herest. Aga nagu ta sinuni jõuab — oled kadunud mees. Raske mõte küll: . . . istud, aga ülevalt lendab — lühter. Väga raske mõte. . .

Ei, miks raske? . . . Kui sa, oletame, jood herest; kui sa istud pohmasena ja pole pead parandada jõudnud ja herest sulle ei anta, ja nüüd lendab lühter kaela — see on tõesti raske. . . Üks õige jälk mõte. Seda mõtet igauks ei talukski. Eriti kui pea. . .

Aga kas sa jääksid nõusse, kui sulle pakutaks sellist asja: meie, tead, toome sulle praegu 800 grammi herest, aga selle eest haagime su pea kohal lühtri lahti ja. . .

— Noh, mõtlesite järele? Võtate midagi?

— Herest, palun. 800 grammi.

— Jaa, sa oled ka ikka kena mees, nagu näha. Sulle öeldi vene keeles, meil pole herest!

— Noh. . . ma ootan. . . kuni tuleb. . .

— Oota-oota. . . kohe saad. . . saad sellist herest, et! . .

Ja mind jäeti jälle üksi. Vaatasin sellele naisele vastikusega järele. Eriti valgetele sukkadele, millel polnud mingit mustrit, muster oleks mind kosutanud, hinge ja südant kergendanud. . .

Mispärast nad kõik nõnda jämedad on? Ah? Aga jämedad ja veel rõhutatult jämedad just nendel hetkedel, kui ei tohiks jäme olla, kui pohmellis inimesel on kõik närvid pingul, kui ta on vaikne ja tasane. Miks siis nii?! Oh, kui kogu maailm, kõik maailmas oleksid vaiksed ja arglikud nagu mina praegu ja samamoodi mitte milleski kindlad: ei endas ega oma kohas taeva all — kui hea! Mitte mingeid entusiaste, mitte mingeid kangelastegusid, mitte mingit hurraavärki! — üldine argus. Ma oleksin nõus terve igaviku maa peal elama, kui mulle ainult näidataks kätte paigake, kus vahetpidamata kangelastegusid ei tehta. «Üldine argus» — see on ju pääs kõigist hädadest, see on universaalne ravim, see on kõrgema täiuse eeldus! Aga mis puutub loomuse teotahtelisusse. . .

— Kes siin herest tahab?!

— Minu kohal seisid kaks naist ja üks mees — kõik kolm valges. Tõstsin silmad — oh, kui palju peab mu silmis praegu segadust ja hämu olema; sain sellest neile otsa vaadates aru, nende silmade järgi, sest see segadus ja hämu peegeldus nende silmist vastu. . . Mul läks sees ristirästi.

— Noh, ma ju nii. . . ei palugi. Olgu peale, et herest ei ole, ma ootan. . . ma niimoodi. . .

— Mismoodi siis «niimoodi»! . . . Mida te siis «ootate»?!

— Õieti, peaaegu midagi... Lihtsalt ma sõidan Petuškisse, armsa-
ma juurde (ha-ha! «armsama juurde»!) — ostsin kingitusi...

Need timukad ootasid, mida ma veel räägin.

— Ma ju... olen Siberist, ma olen vaenelaps... Ah, lihtsalt...
ma tahaks herest... et nii ei ängistaks.

Ilmaasjata hakkasin ma jälle selle heresega, ilmaasjata. See lõi
nad kohe vihaseks. Kõik kolm haarasid mul kaenalde alt kinni ja viisid
mu läbi terve saali — oh, kui valus ja piinlik — läbi terve saali ja
lükkasid välja. Ja koti kingitustega mulle järele.

Jälle õhu käes. Oh, tühjust! Oh, elu elajalikku irvitust!

Moskva. Läbi poe rongile

Mis siis tuli — restoranist poeni ja poest rongini — seda ei suuda
inimkeel väljendada. Ja mina ka mitte. Kui ka inglid prooviksid
asja seletada, hakkaksid nad lihtsalt nutma ja ei suudaks ka läbi
nutu midagi öelda.

Teeks parem nii — pühendame neile kahele surmlikule tunnile
minutilise vaikuse. Sa, Venitška, pea need tunnid meeles. Mõtle neile
kõige rõõmsamail ja säravamail päevil. Joovastuse ja õndsuse hetkil —
mõtle nende peale. See ei tohi korduda. Ma pöördun kõigi lähedaste
ja sugulaste, kõigi hea tahte inimeste poole, ma pöördun kõigi
poole, kelle süda on luulele ja kaastundele avatud.

Jätke oma toimetused. Peatuge ühes minuga. Pühendame
minuti vaikust sellele väljendamatu. Kui teil on juhuslikult käe
all mingi sireeninupp — pange hüüdma see sireen.

No nii... Mina peatun ka... Ma seisan täpselt minuti nagu
post keset Kurski vaksali platsi ja vahin oma häguste silmadega
jaamahoone kella. Tuul lapib mu juukseid; lükkab pealae püsti,
sasib siis jälle siia-sinna. Taksod saalivad kõigis suundades mu ümber.
Inimesed — samuti, ja vaatavad nii rangelt: ilmselt mõtlevad — kas
see jäetaksegi nüüd rahvale õpetuseks sambana seisma, või mis.

Ja seda vaikust rikub vaid teab-kust-vallanduv naishäälne bass.

— Tähelepanu! Kell kaheksa ja kuusteist minutit väljub neljandalt
teelt rong Petuškisse. Rong peatub: Serp i Molotis, Tšuhlinkas,
Reutovos, Železnodorožnajas, järgnevalt kõigis jaamades peale Jessino.

Noh, ja ongi kõik. Minut läbi. Nüüd te muidugi kargate kõik mulle
küsimustega kraesse: «Sa, Venitška, tulid ju poest?»

— Jaa, — ütlen mina teile, — poest jah. — Aga ise astun, pead
vasakule pöörates, edasi perrooni poole.

— Kott on sul nüüd raske? Jah? Aga südames heliseb muusika?
On ju?

— Noo, see on kuidas võtta! — räägin ma pead paremale pöö-
rates. — Kott on tõesti vägagi raske. Aga muusikast... on veel
vara rääkida.

— Noo, Venitška, niisiis, mida sa ikkagi ostsid? See on meile õudselts huvitav!

— Ma saan ju aru küll, et huvitav. Kohe, kohe loen kokku: esiteks, kaks pudelit kubanskit, kumbki kaks kuuskümmend kaks, kokku viis kaksikümmend neli. Siis kaks rubla kuuekümmend neljast asunikku vene viina, kokku teeb viis kaksikümmend neli pluss kolm kaksikümmend kaheksa. Kaheksa rubla viiskümmend kaks kopikat. Ja veel mingit punast veini. Kohe tuletan meelde. Jah — punane kange, rubla kolmkümmend seitse.³

— Nii-nii-nii, — räägite teie, — Aga kui palju kõik kokku teeb? See on ju tõesti õudselts huvitav. . .

— Kohe ma ütlen teile, palju kõik kokku teeb. . .

— Kõik kokku teeb üheksa rubla kaheksakümmend üheksa kopikat, — räägin ma perroonile astudes. — Aga see pole veel kõik. Et mitte pakki panna, ostsin ma veel kaks võileiba.

— Sa, Venitška, tahtsid öelda, et süda pahaks ei läheks.

Ei, ma ütlesin, mis ma ütlesin. Ma ei saa esimest doosi ilma sakuskata võtta, muidu võin pakki panna. Aga teise ja kolmanda võin kuivalt ära võtta, ajab öökima, ajagu, aga pakki enam ei pane. Ja nii — ladusasti üheksandani välja. Aga siis on jälle võileiba vaja.

— Miks? Kas süda läheb jälle pahaks?

— Ei, noh pahaks ei lähe, paki panen küll maha.

Muidugi vangutate te kõik selle peale pead. Ma isegi näen, — siit märjalt perroonilt, — kuidas teie, üle mu maa laiali külvatud, vangutate pead ja kukute ironiseerima:

— Küll on keeruline, Venitška, peen värk!

— Igatahes!

— Milline mõttetäpsus! Ja see — ongi kõik? On see kõik, mida sa vajad, et õnnelik olla? Rohkem ei midagi?

— Noo, kuidas siis ei midagi? — räägin ma vagunisse astudes. — Kui mul oleks rohkem raha olnud, siis ma oleksin võtnud veel õlut ja paar portveini, noh, aga. . .

Nüüd kukute hoopis ohkima.

— Oo, oo, Venitška! Oo, lihtsameelne!

Noh ja siis? Olgu lihtsameelne, ütlen ma. Ja lõpetan teiega jutu. «Olgu lihtsameelne!» Aga teie küsimustele ma enam ei vasta. Parem istun, surun koti vastu rinda ja vahin aknast välja. Vot nii. «Olgu lihtsameelne!»

Aga teie käite muudkui peale:

— Noh, mis on nüüd? Said pahaseks?

— Ei saanud, — vastan ma.

— Ära solvu, me tahame sulle head. Ainult, et miks sa, loll, kotti muudkui vastu rinda surud. Sest et seal viin on, või mis?

³Meenutame, et teos on loodud 1969. aasta paiku. Fantastiliste jookide, müügiaja ja hindade mainimisel ei ole Jerofejev kunstitööst kõrvale kaldunud.

Nüüd solvun ma hoopiski: mis see viin siia puutub?

— Kodanikud reisijad, meie rong sõidab Petuškisse. Rong peatub Serp i Molotis, Tšuhlinkas, Reutovos, Železnodorožnajas ja järgnevalt kõigis jaamades, välja arvatud Jessino.

Tõepoolest, misasja viin siia puutub? Ma vaatan, te peale viina muust ei oskagi rääkida. Nüüd saite viina kätte! Kui teada tahate, hoidsin ma juba restoranis kotti vastu rinda, aga viina seal polnud. Ja trepikojas, kui teil meeles on, hoidsin ka, aga viinast polnud seal veel lõhnagi! . . . Kui te nii väga kõike teada tahate — ma räägin, oodake ainult. Võtan Serp i Molotis peaparendust ja

Moskva — Serp i Molot

räägin teile siis kõik ära. Kannatage. Mina ju kannatan!

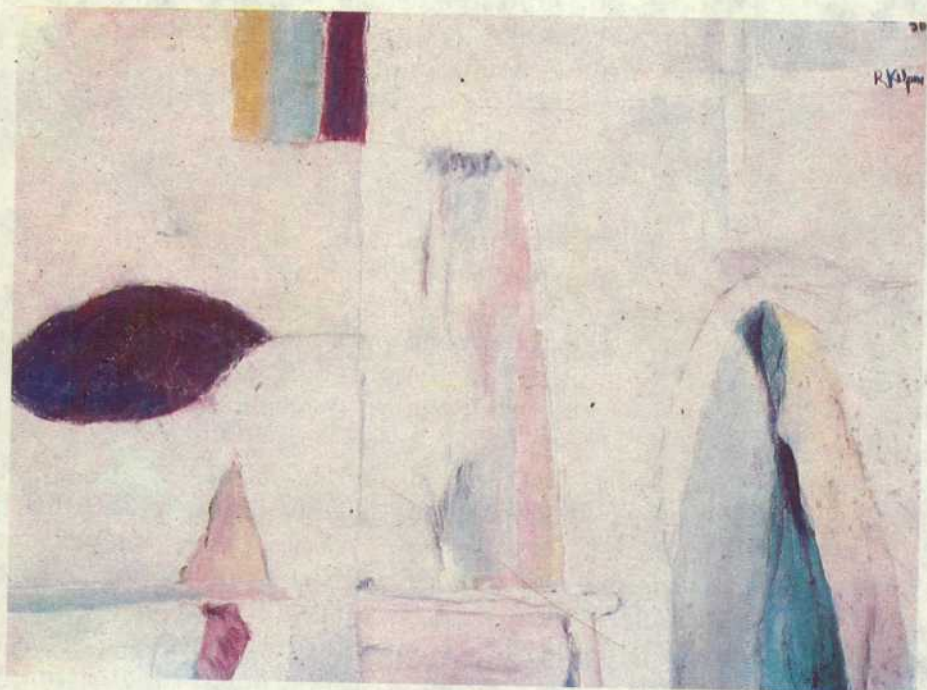
Nojah, muidugi mõista peavad nad kõik mind nõmedaks inimeseks. Hommikuti ja peale rasket joomist olen ma isegi samal arvamisel. Aga ei saa ju sellise inimese, kes pole pead parandada jõudnud, arvamust usaldada! See-eest — millised sügavused mus õhtuti avanevad! — muidugi kui päeva jooksul tihkelt võtta, — milliseid kuristikke mus õhtuti on!

Nojah — olgu peale. Olgu ma siis nõme inimene. Üldse panen ma tähele: kui inimene on hommikuti jäledas seisus, aga õhtuti täis jõudu, mõtteid ja unistusi — siis on see väga nõme inimene. Ilmne nõmeda inimese tunnus — hommikul vastik, õhtul mõnus. Aga kui juhtub olema vastupidi — inimene on hommikuti reibas ja lootusi täis, aga õhtuks saavad jõuetus ja väsimus ta üle võitu — sedasorti inimene on juba täiesti kindlasti armetu, keskpärane, väiklane rämpsu-hunnik. Mulle on selline inimene vastik. Ma ei tea, kuidas ta teile tundub, aga mulle on vastik.

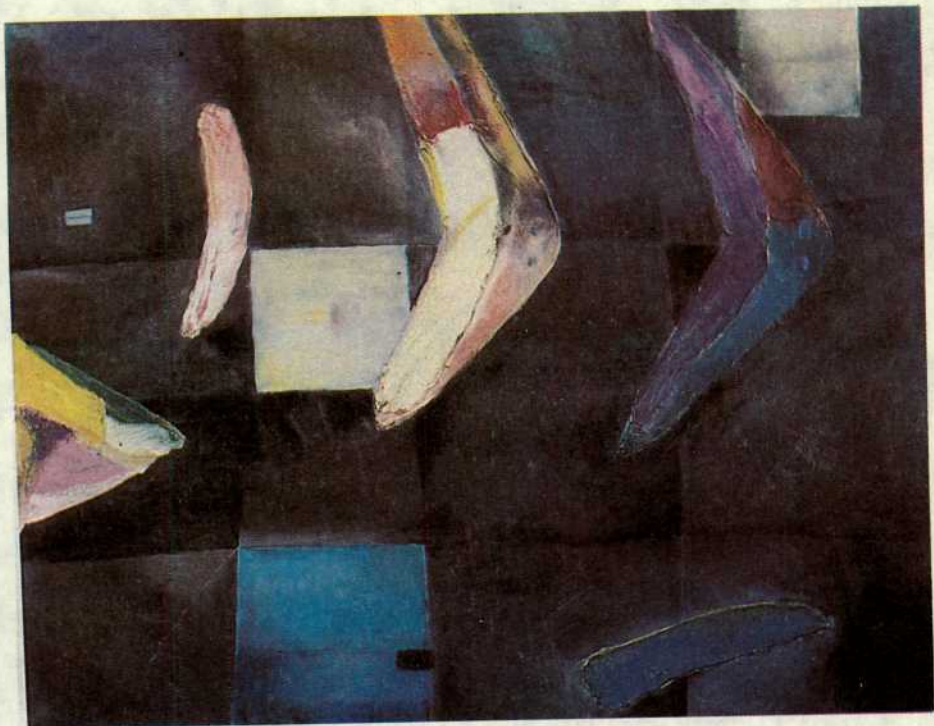
Muidugi, on ka selliseid, kellel on nii hommikul kui õhtul roosa olemine; rõõmustavad koidiku üle, rõõmustavad loojangu üle, — no need on juba täielikud peletised, neist on järele rääkidagi. Noh, jah, aga kui mõnel on sitt nii hommikul kui õhtul — ma kohe ei teagi, mida öelda, see on küll lõplikult allakäinud tüüp. Sest poed töötavad meil kella üheksast, aga Jelissejevi oma isegi õhtul üheteistkümneni välja, ja kui sa pole just päris jätis, siis võid õhtuks ikka veidi rea peale saada, suudad mingitessegi kõrgustesse tõusta.

Nii, mis mul siin siis on?

Tõstsin kotist kogu oma varanduse ükshaaval välja; alates võileivast kuni rubla kolmekümne seitsmese punase kangeri. Hoidsin neid peos — korruga vajus üks mõte mulle pähe ja ma langesin näost ära. Suur Jumal, sa näed, mis mul siin on? Aga on mulle seda vaja? Ega mu hing selle pärast ei valuta! Säh, mis mulle anti mu hingevalu eest! Andnuks nad mulle seda, milleks siis see siin! Issand, vaata: rubla kolmekümne seitsmene punane peet. . .

Rein Kelpman.
«Sinine leht». Akrüül, lõuend.
1991.

Rein Kelpman.
«Õõliblikad». Õli, akrüül, lõuend.
1990.

Ja Issand vastas mulle siniseid välke loopides:

— Aga milleks pühale Teresale stigmad? Ka tal pole neid vaja. Aga ta soovib neid.⁴

— Just-just! — ütlesin ma erutudes — minuga on samamoodi — soovin, himustan, aga vaja pole mulle seda raasugi!

— Ja kui himustad, Venitška, siis võta ja joo, — mõtlesin ma tasakesi, aga viivitasin veel. Ütleb ehk Issand mulle veel midagi? Või ei? Issand oli vait.

Ongi hea. Võtsin asuniku ja läksin tamburisse. Nõndaks. Mu hing piinles neli ja pool tundi vangis, nüüd lasen ma ta jalutama. Klaas on olemas ja võileib; et sees keerama ei hakkaks. Ja hing, mis on esialgu tühistele piasiasjadele veel liig lahti. Joo, Issand, koos minuga!

Serp i Molot — Karatšarovo

Ja ma jõin.*

Karatšarovo—Tšuhlinka

Ja kui kaua ma tõmblesin, krimpsutasin, hambaid kokku surusin, vandusin ja ropendasin peale seda, kui olin sisse kallanud. Visklesin, käed kõril, mööda tamburi nelja seina ja anusin Jumalat, et Ta mind nii ei nõögiks — oli see viis minutit või seitse minutit või terve igavik?

Kuni Karatšarovoni välja ei võtnud mu Jumal seda hala kuulda, Serp i Molotist Karatšarovoni — sissevalatud klaasitäis volksus kõhu ja söögitoru vahel üles-alla, kord paiskus üles, siis vajus jälle alla. Nagu Vesuuv, nagu Herculanuum ja Pompeji, nagu maipühade saluut minu kodumaa pealinnas. Ja mina kannatasin ja palvetasin.

Ja alles Karatšarovo juures võttis Jumal mind kuulda. Kõik leebus ja vaibus. Aga kui mul miski juba vaibub ja korda saab, siis see tagasi enam ei keera. Võite kindlad olla. Ma austan loodust, loodusele ta ande tagastada pole ilus. . . Jah.

Silusin hädapärast juukseid ja läksin vagunisse tagasi. Pealtvaata-

⁴Püha Therese'i stigmade all on siin mõeldud haavu või märke samadel kohtadel, kus olid ristilöödud Kristuse haavad. Sõnad stigmadest ei kõla Issanda suus ilmselt juhuslikult. Poeem lõpeb Venitška ristilöömisega ja siin annab Taevaisa talle justkui mõista, mis ees ootab.

*«Moskva—Petuški» esimene väljaanne, õnneks küll ühes eksemplaris, levis ruttu. Sellest peale olen ma peatüki «Serp i Molot — Karatšarovo» pärast saanud palju süüdistusi, ja täiesti põhjusetu. Enne selle esimese väljaande liikumalaskmist hoiatasin ma kõiki tüdrukuid, et «Serp i Molot — Karatšarovo» peatüki võiks vahele jätta, kuna lausele «Ja ma jõin» järgneb poolteist lehekülge selget roppust, terves peatükis pole peale lause «Ja ma jõin» ühtegi tsensuurset sõna. Selle heatahtliku soovitusiga saavutasin, et kõik lugejad, eriti tüdrukud, sööstsid kohe peatüki «Serp i Molot — Karatšarovo» kallale, eelmisi peatükke üldse lugemata, lugemata isegi lauset «ja ma jõin». Seepärast arvasin vajalikuks teises väljaandes peatükist «Serp i Molot — Karatšarovo» kogu ropendamise välja visata. Nii saab parem, sest esiteks hakatakse mind järjest lugema, ja teiseks — ei panda pahaks. V. Jer.

jad tunnistasid mind osavõtmatute ümmarguste ja nagu täiesti mõttevabade silmadega. . .

Mulle see meeldib. Mulle meeldib, et mu kodumaa inimestel on sellised suured tühjad silmad. See sisendab mulle uhkustunnet. Võib ette kujutada, millised on silmad seal. Kus kõik on müüdav ja ostetav: . . . sügavale peidetud, kiskjalikud ja ärahirmutatud silmad. . . Korrupsioon, devalvatsioon, tööpuudus, pauperism. . . Vahitakse altkulmu, pilk vaibumatus mures ja valus — sellised on silmad Rahamaailmas.

Aga minu rahva silmad on see-eest — missugused! Vahitakse pidevalt silm punnis, aga pilgus pole mingit pinget. Pilgus pole mingit mõtet — aga see-eest, milline vägi! (Missugune hingeline vägi!) Sellised silmad maha ei müü. Ei müü midagi ega osta midagi. Mis minu maaga ka ei juhtuks. Kahtluste päevil, ränkade mõtiskelude päevil, häda ja viletsuse ajal⁵ — need silmad ei pilgu. Neile on kõik jumala kama.

Mu rahvas meeldib mulle. Ma olen õnnelik, et sündisin ja kasvasin meheks nende silmade pilgu all. Ainult üks asi on kehvasti: äkki nad panid tähele, et ma praegu seal tamburis vaevlesin. Keerutasin nurgast nurka nagu suur traagik Fjodor Šaljapin; käed kõril, justkui keegi kägistaks.

Aga üldiselt, olgu pealegi. Kui mõni nägigi — tühja kah. Võib-olla ma harjutasin seal midagi. Jaa. . . Igatahes. Võibolla ma mängisin surematus draamas «Othello, Veneetsia maur»? Mängisin üksi ja kõiki osi. Näiteks: reetsin enda ja oma veendumused, õigemini hakkasin end kahtlustama iseenda ja oma veendumuste reetmises; lobisesin iseendaga, — oo, kuidas ma lobisesin! — noh, ja armastades ennast, seda ennast piinlemiste pärast kukkusingi kägistama. Haarasin kõrist ja kägistasin. Ah, noh, paljugi, mis ma seal tegin.

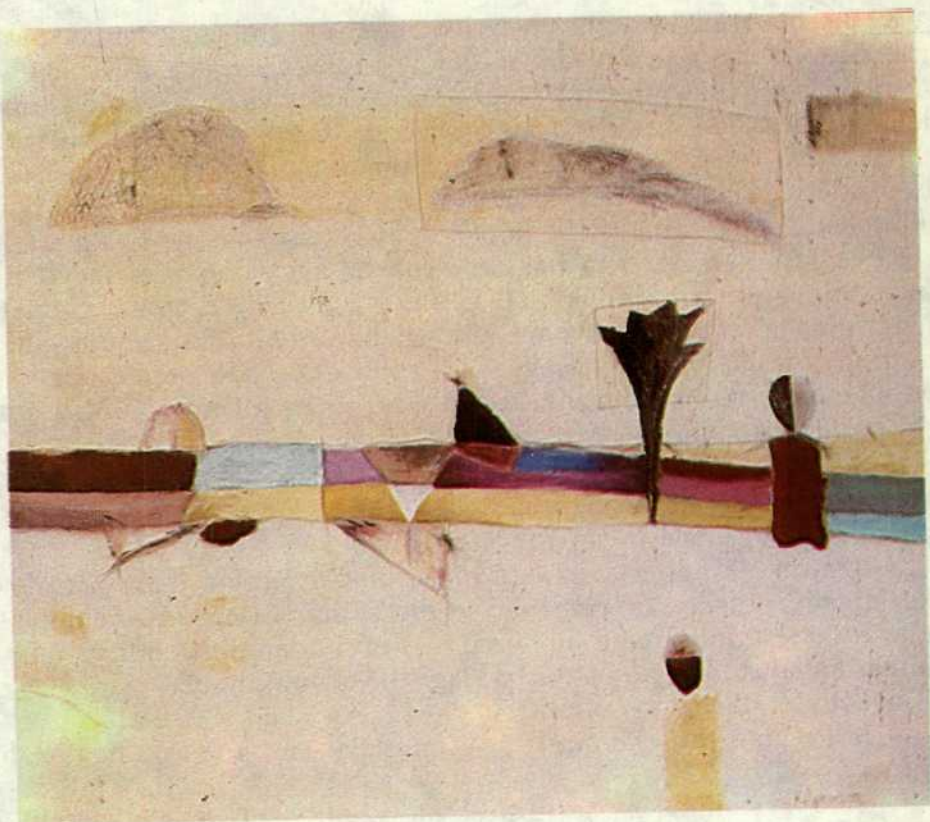
Näed sa, kaks tüüpi istuvad paremal pool akna all. Üks on selline juhm ja istub ilma käisteta kuhvtis. Aga teine selline taibu ja koverkotmantlis. Ja palun — ei häbene nad kedagi, valavad ja joovad. Ei jookse tamburisse ega murra käsi. Juhm joo, prääksatab ja räägib: «Ah sa tutt, küll läks aga hästi.» Aga taibu joo ja räägib: «Trans-tsen-dentaalne!» Ja sellisel pidulikul toonil! Juhm hammustab peale ja räägib: «Sakuska on meil täna — hii-iilgav! «Ma anun Teid»-tüüpi sakuska!» Aga taibu mälub ja räägib: «Jaa-aaa. . . Trans-tsen-dentaalne! . . .»

Rabav! Ma tuln vagunisse ja istun, vaevlen mõeldes, kelleks mind peeti — mauriks või mitte mauriks? vaadati mulle viltu või mitte? Aga need, nagu loodu kroon — joovad avalikult ja südamest, joovad oma maailmavalitsejalikku hiilgust tajudes. . . «Ma anun Teid»-tüüpi sakuska! . . . Ma poen hommikul pead parandama maa ja taeva eest pakku, sest see on igasugu intiimsustest intiimsem olukord! . . . Enne

⁵Paroodiline viide Ivan Turgenevi tuntud proöaluuletusele: «Kahtluste päivil, ränkade mõtiskelude päivil mu kodumaa saatusest — oled sina üks mulle toeks ja turvaks, oo suur, võimas, tõsine ja vaba vene keel!» (I. Turgenev, Luuletusi proosas. Tlk Joh. Aavik. Tallinn, 1972, lk 53.)

Rein Kelpman.
«Unustatud piasjad». Õli, lõuend.
1990.

Rein Kelpman.
«Tumedad pilved kollases taevas!»
Õli, akrüül, lõuend.
1991.

tööaega juues — peidan ennast. Töö ajal juues — peidan ennast. Aga need siin! «Trans-tsen-den-taalnel!»⁶

Mu delikaatsus teeb mulle palju häda, ta rikkus mu nooruse. Mu lapsea ja poisipõlve. . . Õigemini nii: see polegi delikaatsus, lihtsalt ma laiendasin intiimset sfääri piiritult — kui tihti on see mind vaevanud. . .

Kohe ma räägin teile. Ma mäletan, et umbes kümme aastat tagasi oli mul elamine Orehhovo-Zujevos.⁷ Selleks ajaks, kui ma sinna kolisin, elas mu toas juba neli meest, ma sain neil viiendaks. Me elasime täielikus kooskõlas ja tülisid meil polnud. Kui keegi tahtis portveini juua, siis ta tõsis ja ütles: «Poisid, ma tahan portveini juua!» Ja teised ütlesid: «Hästi. Joo portveini. Meie joome ka koos sinuga portveini!» Kui kedagi tõmbas õlle poole, tõmbas teisi ka kohe õlle poole.

Kena kõik. Ja korraga hakkasin ma tähele panema, et need neli seavad mind endist kuidagi eraldi, räägivad mind vaadates midagi omavahel, v a a t a v a d kuidagi järele, kui ma kuhugi lähen. See tundus mulle veider ja tegi veidi rahuks. . . Ja nende nägudest lugesin ma ka taolist murelikkust ja isegi nagu hirmu. . . «Milles asi on? — piinlesin ma. — Miks siis nii?»

Ja siis tuli õhtu, kui ma sain aru, milles asi ja miks see nii on. Mäletan, et sellel päeval ma voodist ei tõusnudki: jõin õlut ja nukrutsesin. Lihtsalt: vedelesin ja nukrutsesin.

Ja näen: kõik neli seavad end minu ümber istuma, kaks peatsisse, kaks jalgade juurde. Ja vaatavad mulle silma; vaatavad etteheitvalt, vaatavad kibestunult, nagu inimesed, kes ei suuda mõista mingit minus peituvat saladust. Nojah, nagu midagi oleks juhtunud.

— Kuule, tead, — ütlesid nad, — Sa jäta see.

— Mille ma pean «jätma»? . . — imestasin ma ja ajasin nagu selja sirgu.

— Jäta arvamine, et sa teistest üle oled. . . et meie oleme tühi praht, aga sina Kain ja Manfred! . . .⁸

⁶Transsendentaalsuse ja intiimsuse korduv mainimine osutab poemi seosele isepärase vene kirjamehe Vassili Rozanovi (1856—1919) mõttemaailmaga. Jerofejev on seda käsitlenud eraldi teoses «Vassili Rozanov veidriku pilgu läbi» («Василий Розанов глазами эксцентрика», esmatrükk 1978 Salzburgi almanahhis «Neue Russische Literatur»). Rozanovi arvamusi maailma asjadest on raske mõne lausega kokku võtta. Jerofejevi poemi seisukohast on ehk oluline osutada, et Rozanov väärtustas religioossena intiimelu, suguelu, perekonnaelu, isiklikku elu, argielu, seades seda kõrgemale poliitilisest, ühiskondlikust ja riiklikust elust. Nõnda kulgeb ka Venitška tundeline hingeteekond eemal tõsimeelsetest ühiskondlik-poliitilistest targutustest, millest kubises tollane vene *samidat*. Rozanovi kirjanduslik looming ülendab «madalat» — ja seda teeb ka Jerofejev. Vene ühiskonnas omandas Rozanov põhimõtte-
⁷Orehhovo-Zujevo asub samal raudteeliinil, juba õige lähedal Venitška sihile — Petuški jaamale.

Poemi lõpupoole on «Orehhovo-Zujevo» tõstetud erandlikuks vahepealkirjaks (teised vahepealkirjad ei nimeta jaamu, vaid jaamadevahelisi lõike), kuid Kaotatud Paradiisist vastavas poeemiosas enam juttu ei ole. Vahepealkirjad on Jerofejevil omaette märguaine. Enamasti on jaamanimed pelgalt välised märgid, mis kuidagi ei mõjuta Venitška hingeteekonna kulgu, kohati on aga sündmustel siiski mingi seos teelõigu nimetusega. Ühtlasi parodeerib Jerofejev Radištševi «Reisi Peterburist Moskvasse» jt sedasorti teoste geograafiliste vahepealkirjade tinglikku seost kujutatuga.

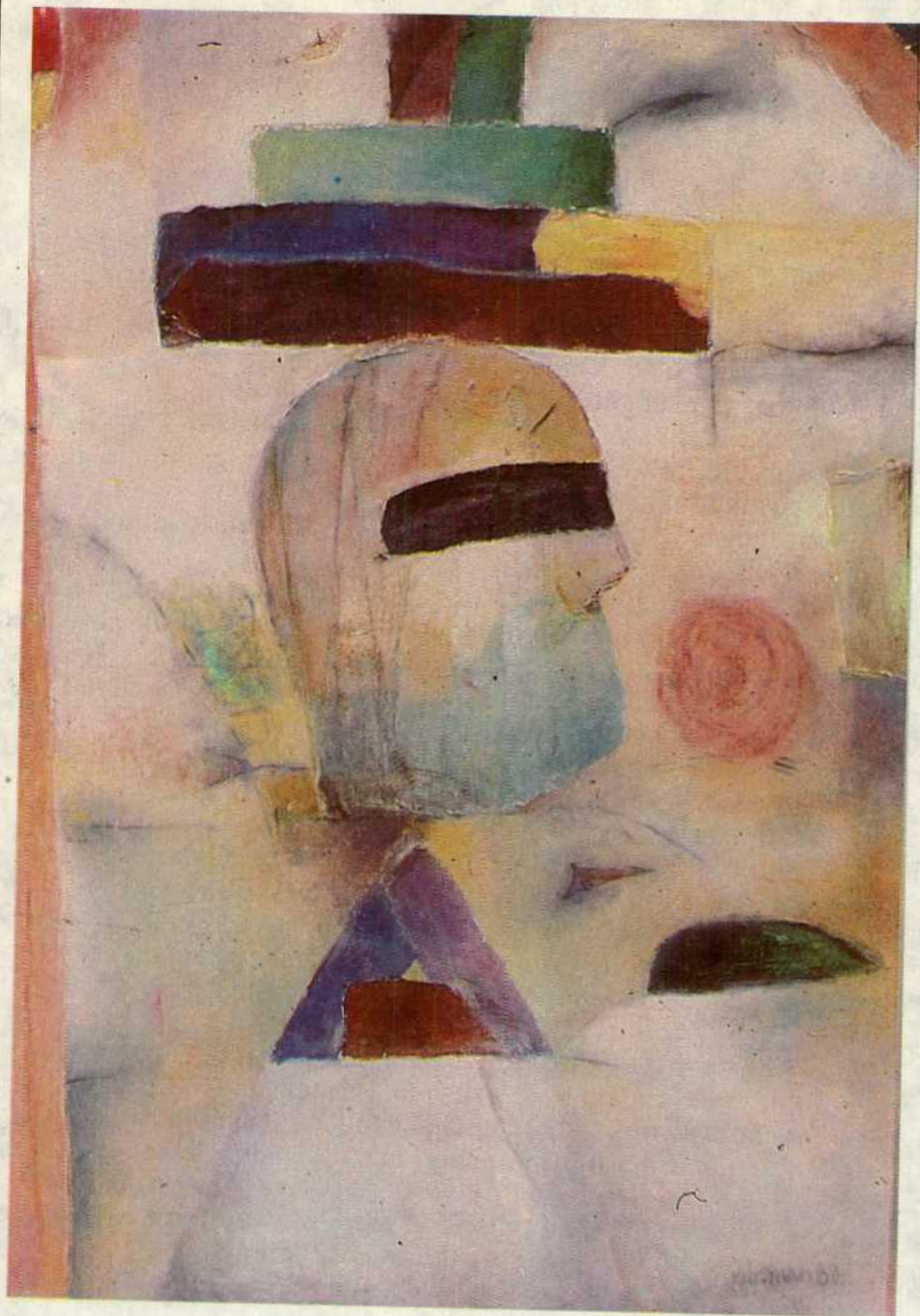
⁸Sellest osutuses Byroni poeemidele on vist oluline ka see, et «Manfredi» nimitegelane oli uskmatu pessimist, «Kaini» nimitegelane aga tõstis Jumala vastu mässu. Kui autoril ja tegelastel on meeles mõlkunud Byroni looming, siis ilmselt peab lugeja «Moskva—Petuški» kirjanduslikus taustas muude hingeteekondade seas arvestama ka «Childe Haroldi palverännakut».

- Ah, kust seda te võtate? . .
- Aga sellest just võtamegi. Kas sa täna õlut jõid?

Tšuhlinka—Kuskovo

- Jõin.
- Palju jõid?
- Palju.
- Noh, siis tõuse püsti ja mine.⁹
- Kuhu «mine»?
- Nagu ei teaks! Tuleb välja, et meie oleme pisikesed putukad ja täikraed, aga sina oled Kain ja Manfred. . .
- Kuidas, — räägin ma, — ma pole seda väitnud.
- Ei, väitsid küll. Nagu sa end meile elama seadsid — iga päev oled seda väitnud. Mitte sõnadega, aga tegudega. Isegi mitte tegudega, aga selle teo puudumisega. Sa väidad seda n e g a t i i v s e l t. . .
- Mis «teoga»? Mis «puudumisega»? — mul venisid hämmeldusest silmad suureks. . .
- Teadagi missuguse teoga. Sa ei käi väljas — vot mis. Me tundsi me kohe, et miski ei klapi. Sellest ajast peale, kui sa end siia sisse seadsid, pole keegi meist kordagi näinud, et sa kempus käiksid. No hästi, olgu peale, et suure hädaga mitte. Aga väikese hädaga ju samuti mitte kordagi. . . isegi väikesega mitte!
- Kõik see oli öeldud surmani solvunud toonil, ilma muigeta.
- Ei, poisid, te pole must õigesti aru saanud.
- Ei, me saime sust õigesti aru. . .
- Ei, noh, ei saanud. Ma ei saa ju, nagu teie, voodist tõusta ja valjusti teatada: «Noh, poisid, ma lähen . . .le!» või «Noh, poisid, ma lähen . . .le!» Ma ei või ju nii. . .
- No miks sina siis ei või! Meie — võime, aga sina — ei või! Tuleb välja, et sa oled meist parem! Meie oleme rämpased elajad, aga sina nagu liilia! . . .
- No ei, noh. . . Kuidas teile seda seletada. . .
- Meile pole midagi vaja seletada. . . meil on kõik selge.
- No, kuulge nüüd. . . tuletage meelde. . . maailmas on asju. . .
- Me teame sama hästi kui sina, mis asjad on olemas ja mis asju pole. . .
- Ja ma ei suutnud neid milleski veenda. Nad puurisid süngete pilkudega mulle hinge. . . Ma hakkasin alla andma. . .

⁹Teose üks võtmelauseid. Jeesuse sõnad halvatu tervestegemisel: «Tõuse püsti ja kõnnil!» (Matt 9, 5). Kui meenutada Venitška hiljutist vestlust Issanda inglitega, siis puutub asjasse ehk seegi kirjakoht, kus ingel hoiatab Joosepit Heroodese kurja plaani eest: «Tõuse, võta laps/--/ ning põgene /--/» (Matt 2, 13). Väikeste variatsioonidega tulevad sõnad «Tõuse ja mine!» Uues Testamendis mujalgi ette. Jeesuse nimel teeb Peetrus halvatud mehe terveks samuti sõnadega: «Tõuse ja kõnnil!» (Ap 3, 6). Ka Jerofejevi poeemis tuleb see «Tõuse ja mine!» veel mitu korda ette. Neli meest, kellele käesolevas poeemiosas Venitška hingepuhtus ja Rozanovi laadis intiimsusekäsitus närvidel käivad, ilmuvad poeemi lõpus nelja mehena, kes Venitška risti löövad.

Rein Kelpman.
«Roheline indiviid». Õli, akrüül, lõuend.
1989.

Rein Kelpman.
«Talvine pööripäev». Õli, akrüül, lõuend.
1989.

— Noh, muidugi, ma võin ka... ma oleks kah võinud...

— No-noh. Tähendab, sina võid ka — nagu meie. Aga meie nii nagu sina — ei või. Sina, muidugi, võid kõike, aga meie ei või mitte midagi. Sina oled Manfred, sina oled Kain, aga meie tatt sinu jalgade ees...

— Ei, no ei, — siin ma läksin hoopiski sassi. — Selles ilmas on asju... on taolisi valdkondi... nii lihtsalt ju ometi ei saa: tõused ja lähed. Sest see on, noh, enesepiiramine või, või?.. Ivan Turgenevi ajast saadik on selline häbitunde varjuala... ja siis — tõotus Varblase mägedes...¹⁰ ja peale kõike seda tõusta ja öelda: «Noh, poisid, ...» Kuidagi solvav... Sest kui kellegi süda on piiride suhtes niivõrd tundlik...

Kõik need neli vahtisid mind hävitavalt. Ma kehtasin õlgu ja jäin lootusetult vait.

— Sa jäta see Ivan Turgenevi jutt. Räägi asi selgeks, aga ära kuku vahutama; oleme ise lugenud. Sa, tead, ütle parem: õlut jõid täna?

— Jõin.

— Mitu kannu?

— Kaks suurt ja ühe väikese.

— No siis tõuse üles ja mine. Et me kõik näeksime, et sa lähed. Ära meid alanda ja piina. Tõuse üles ja mine.

Nojah, mis seal ikka, ma tõusin ja läksin. Mitte, et ennast kergendada. Aga, et neid kergendada. Kui tagasi tulin, ütles üks neist mulle: «Selle häbeneva pilguga jääd sa alati üksikuks ja õnnetuks.»

Jah. Ja tal oli täiesti õigus. Ma tunnen paljusid Jumala mõttekäike, aga ei tea siiani, miks ta pani minusse nii palju puhtust ja süütust. Aga see puhtus — mis kõige naljakam — on välja paistnud otse vastupidisena; on arvatud, et mul puudub elementaarne kasvatus.

Näiteks Pavlovo-Possadis.¹¹ Mind viiakse daamide juurde ja esitletakse nõnda:

— Aga siin on toosama kuulus Venitška Jerofejev. Ta on paljugi poolest kuulus. Aga kõige enam muidugi selle poolest, et pole elu jooksul kordagi puuksu lasknud...

— Kuidas!! Mitte kordagi!! — üllatuvad daamid ja uurivad mind igast kandist. — Mitte kordagi!!

Mina muidugi lähen segadusse. Ma ei saa daamide juuresolekul segadusse mitte minna. Ma räägin:

— Noh, kuidas nüüd mitte kordagi! Vahel... ikkagi...

— Kuidas!?! — üllatuvad daamid veelgi rohkem. — Jerofejev — ja... veider mõelda!.. «Vahel ikkagi!»

Ma lähen sellest lõplikult närvi, ma räägin umbes nõnda:

— Noh... aga mis siis sellest n i i v ä g a, me ju... see on ju —

¹⁰1827 töötasid Aleksandr Herzen ja Nikolai Ogjarjov Vorobjovõ mägedel ohverdada oma elu vene rahva vabaduse nimel. Ühenduses XIX sajandi vene poliitiliste kirjameestega kerkib siin pinnale ka Ivan Turgenevi nimi, kelle looming Venitškal kord juba keelel oli (vt kommentaar 5) ja mis autoril edaspidigi meelel mõlgub.

¹¹Jaam ikka selsamal Moskva—Petuški liinil elik vaheaste Venitška hingeteekonnal.

puuksulaskmine — see on ju nii noumenaalne... Selles pole midagi fenomenaalset — et puuksu lasta...¹²

— Mõelge ainult! — ohivad daamid.

Aga pärast sahib kogu Petuški raudteeliin: «Ta teeb seda kõike valjusti ja räägib, et selles pole midagi h a l b a. Et ta teeb õ i g e s t i.»

No näete siis. Ja nii kogu elu. See košmaar jälitab mind kogu elu — košmaar, et sind mõistetakse ä r a s p i d i, ei — «ä r a s p i d i» poleks veel midagi! — aga just t ä p s e l t v a s t u p i d i, tähendab, täiesti sigaduslikult, tähendab a n t i n o o m i l i s e l t.

Ma võiksin sellest valdkonnast palju rääkida, aga kui ma püüaksin kõike ära rääkida — venitaksin päris Petuškini välja. Parem ma kõike ei räägi, aga ainult üheainsa juhtumi, sest see on kõige värskem: kuidas mind nädal tagasi võeti brigadiri kohalt maha «väära individuaalgraafikute süsteemi juurutamise eest». Tasub vaid neid graafikuid meenutada ja kogu meie Moskva juhtkond hakkab õ u d u s e s t värisema. Aga mis siin siis õ u d s e t on, mõelda vaid!

Jaa! Kuhu me nüüd parajasti sõidamegi? ..

Kuskovo! Loksume Kuskovost peatumata läbi! Sel juhul tulnuks mul veel üks lonks võtta, aga kõigepealt ma räägin teile

Kuskovo—Novogirejevo

ja siis lähen ja võtan.

Niisiis, nädal tagasi löödi mind brigadiri ametist minema, aga viis nädalat tagasi — pandi ametisse. Nelja nädalaga, saate isegi aru, mingeid pöördelisi muudatusi läbi ei vii, aga kui mõnele isegi tundus, et ma viisin, siis minema ei löödud mind ikkagi mitte nende pärast.

Asi algas lihtsalt. Enne mind nägi meie tootmisprotsess välja järgmine: hommikul istusime maha raha peale saskut mängima (te ju oskate saskut mängida?). Nii, pärast tõusime, vaatasime kaablrulli üle ja lasime kaabli kraavi. Aga pärast — teadagi; istusime ja lõime igaüks omal viisil aega surnuks, sest igaühel on siiski omad unistused ja temperament: üks jõi vermutit, teine — lihtsam mees — odekolonni «Svežest», aga pretensioonikamad — jõid Šeremetjevo rahvusvahelises lennujaamas konjakit. Ja läksime magama.

Aga hommikul nii: kõigepealt istusime maha ja jõime vermutit. Siis tõusime ja tirisime eilse kaabli maa alt välja ja viskasime minema, sest see oli muidugi juba läbi vettinud. Aga siis — mida ikka? — siis hakkasime raha peale saskut mängima. Ja ei jõudnud magaminekuks mängu lõpetadagi.

Juba varahommikul äratati üksteist: «Ljohha, tõuse üles saskut mängima!» «Stassik, tõuse, mängime eilse sasku lõpuni!» Tõusime,

¹²Järgnevad lõigud toovad esile argise ja filosoofilis-religioosse maailmakäsitluse vasturääkivuse (antinoomia), mis siin näeb küll lihtsalt möödarääkimisena välja. Immanuel Kanti terminoloogias lähtuvalt käsitleb Venitška intiiimset ihuprotsessi põhimõtteliselt tunnetamatu «asjana iseeneses», mitte nähtumuse (fenomenina). Aga temast saadakse hoopis teisiti aru.

Rein Kelpman.
«Mänguplats». Õli, akrüül, lõuend.
1990.

Rein Kelpman.
«Maja kui organ...» Õli, lõuend.
1991.

mängisime sasku lõpuni. Aga pärast, hinge tõmbamata, ilma et võt-
nuksime «Svežestit» või vermutit, kargasime kaablrulli kallale ja
kukkusime lahti kerima; et see saaks järgmiseks päevaks läbi liguneda
ja kõlbmatuks muutuda. Aga siis juba — igaüks omal viisil, sest
kõigil on oma ideaalid, aega surnuks lööma. Ja nii otsast peale.

Saanud brigadiriks, lihtsustasin ma seda protsessi mõeldava
äärmuseni. Nüüd me tegime nõnda: ühel päeval mängisime saskut,
teisel — jõime vermutit, kolmandal päeval jälle sasku, aga neljandal —
jälle vermut. Aga kes oli intellektiga, — see kadus üldse Šeremetjevo
lennujaama: istus ja jõi konjakit. Kaablrulli ei puudutanud me muidugi
näpuotsagagi, — aga kui ma teinukski ettepaneku puudutada,
pukkenuks nad kõik naerma kui jumalad, andnuks mulle rusikatega
vastu vahtimist, ja läinuks laiali: kes raha peale saskut mängima, kes
vermutit, kes «Svežestit» jooma.

Ja tükk aega läks kõik kenasti. Kord kuus saatsime me neile sinna
sotskohustused, ja nemad kaks korda kuus meile käskkirjad. Meie
näiteks kirjutame: kohustume sajandivahetuseks likvideerima tootmis-
traumad. Või nii: kuulsusrikka sajandi saabumiseks jõuame selleni, et
iga kuues õpib kaugõppe korras kõrgemas õppeasutuses. Aga mis
traumasid või õppeasutusi seal ikka, kui õöl ja päeval taome saskut
ja kokku on meid viis meest!

Oo, vabadus ja võrdsus! Oo, vendlus ja ettehoole! Oo, armuand-
matus e õndsus! Oo, õndsaim aeg mu rahva elus — poodide avamisest
sulgemiseni!

Jättes kõrvale häbi ja mure tuleviku pärast, elasime me jäägitult
vaimset elu. Ma avardasin jõudumööda nende maailmapilti ja neile
meeldis väga, kui ma neil seda avardasin: eriti kõik, mis puudutas
Iisraeli ja araablasi.¹³ Sellisel puhul olid nad tõelises vaimustuses —
vaimustuses Iisraelist, vaimustuses araablastest ja eriti Golani kõrgen-
dikest. Aga Abba Eban ja Moshe Dayan olid neil pidevalt hammaste
vahel. Näiteks, tulevad hommikul l . . . dest ja üks küsib teiselt: «Noh,
kuidas on? Ninka kolmeteistkümnendast — dajanjeban?»¹⁴ Aga too
vastab rahuloleva muhelusega: «Kuhu ta, mõrd, ikka pääseb? Muidugi
dajan!»

Aga pärast (kuulake), aga pärast, kui nad teada said, millesse
Puškin suri, andsin ma neile lugeda Aleksandr Bloki poemi
«Õöbikuaed». Poemi keskmes, muidugi kui kogu see vaht ja udumudu
ja roosakad tornid hämuses maastikus kõrvale jätta, poemi keskmes on
üks tööluuside ja joomingute ja l . . . lõomiste pärast töölt lahti lastud
lüüriline tegelane. Ma ütlesin neile: «Väga kaasaegne raamat, —
ütlesin, — lugege läbi ja saate palju kasu.»¹⁵ Nojah, nad lugesidki.

¹³ On see juhus, et selle paradiisielu kirjeldamisel tuleb jutuks Püha Maa, olgugi et ühenduses 1967
ägestunud Araabia-Iisraeli relvakonfliktiga?

¹⁴ Tõlkimatu sõnamäng. Kahe poliitiku nimeühend kolab kokku sõnaühendiga *daër ebarb*. Rozanovi
vaimus on siingi suguolu poliitikast olulisemaks saanud.

¹⁵ Õige jutt. «Vikerkaar» lugejale peaks olema väikse vaevaga kättesaadav 1972 ilmunud eestikeelne
Blokki-valimik «Õöbikuaed».

Kõigele vaatamata mõjus lugu neile masendavalt — kogu «Svežest» kadus korruga kõigist poodidest. Arusaamatu, miks, aga sasku unustati ära, vermut unustati ära, rahvusvaheline Šeremetjevo lennujaam unustati ära, — ja «Svežest» võidutses, kõik jõid ainult seda.

Oo, muretus. Oo, linnukesed taeva all, kes homsele ei mõtle! Oo, Saalomonist kaunimini rõivastatud põlluliiliad! — nad jõid ära kogu «Svežesti» alates Dolgoprudnaja jaamast kuni rahvusvahelise Šeremetjevo lennujaamani.

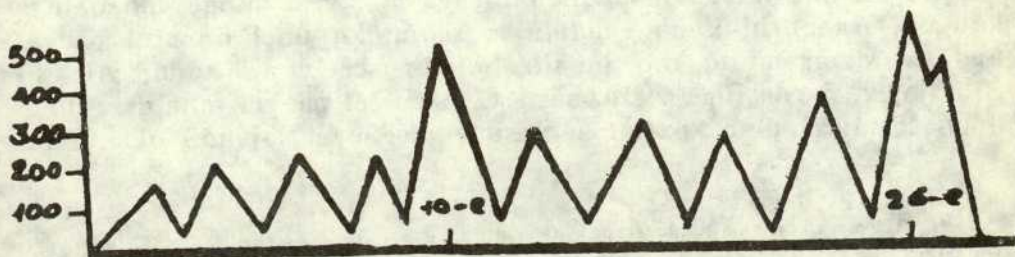
Ja see pani mulle paugu: sa, Venitška, oled ka pikkade juhtmetega, paras loll; tuleta meelde, sa lugesid kelleltki tarkpealt, et Issand Jumal hoolitseb ainult printside eest, jättes rahva eest hoolitsemise printsidele. Aga sina oled ju brigadir ja seega samuti «väike prints». Kus on su hoolitsus sinu rahva eest? Kas sa vaatasid neile parasiitidele hinge, nende parasiitide hingede põhja? Kas nende nelja s...pea südamedialektika on sulle teada? Kui oleks teada, saaksid vast aru, mis ühist on «Ööbikuaial» Svežestiga», ja miks «Ööbikuaed» ei hakanud kokku ei sasku ega vermutiga, samal ajal kui Moshe Dayan ja Abba Eban hakkasid imehästi nendega kokku!..

Ja siis ma viisingi sisse need oma varem mainitud «individuaalgraafikud», millede eest mind lõpuks minema löödigi...

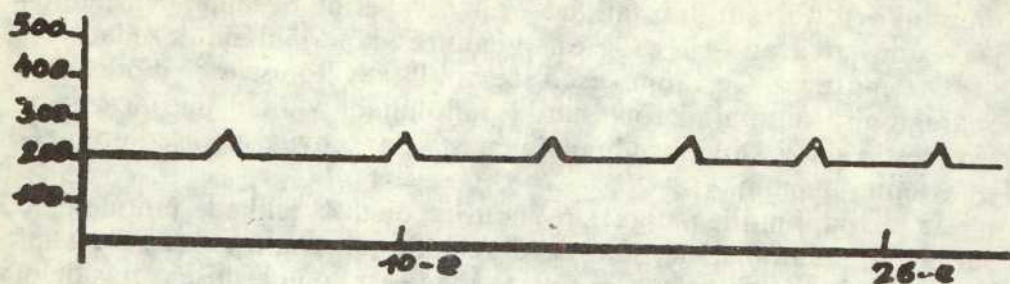
Novogirejevo—Reutovo

Kas öelda teile õige, mis graafikud need olid? Nojah, see on väga lihtne: vatmanpaberile joonestatakse musta tušiga kaks telge — üks vertikaalne, teine horisontaalne. Horisontaalsele reastatakse järjest kõik jooksva kuu tööpäevad, aga vertikaalsele — ärajoodud grammide hulk ümberarvestatuna puhtasse alkoholi. Arvesse läks muidugi ainult töö ajal ja enne tööd joodu, sest öhtul joodav kvantum on kõigi puhul enam-vähem konstantne ega paku tõsisele uurijale huvi.

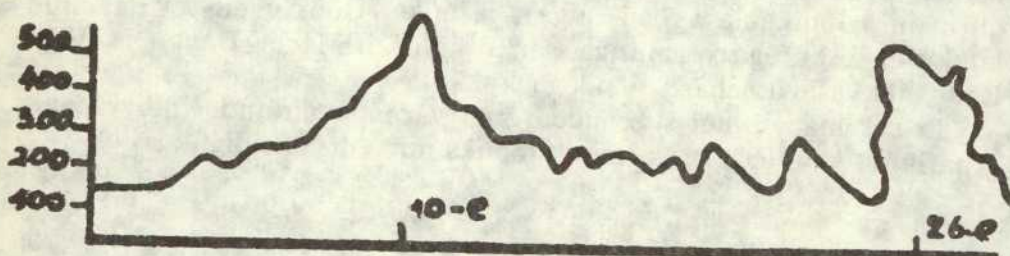
Niisiis, kuu lõppedes tuleb tööline minu juurde aruandega: sel päeval sai joodud seda ja seda niipalju, teisel päeval sai joodud niipalju seda ja seda. Aga mina joonestan selle põhjal musta tušiga vatmanpaberile ilusa diagrammi. Nii, imetlege, millise joone sai näiteks komsomol Viktor Totoškin:

Aga see on Aleksei Blindjajev, partei liige 1936. aastast; päevinäinud vana känd:

Noh, aga see siin — teie alandlik teener, ПТУС-и¹⁶ montööride endine brigadir, poemi «Moskva—Petuški» autor:

Kas pole huvitavad graafikud? Huvitavad isegi kõige pealiskaudsemal vaatlemisel? Ühel — Himaalaja, Tirool, Bakuu naftapuurtornid, või isegi Kremli müürihari, mida mina, muide, kunagi näinud pole.

Aga teisel — koidueelne tuulepuhang Kaama jõel, vee **vaikne** loksumine ja valgusjoonte pärlendus. Kolmandal — uhke südame tüksed, laul tormilinnust ja üheksas laine. Ja seda kõike — kui vaid joonte välist kuju vaadelda.

Aga sellele, kes juurdleb (noh, näiteks mulle), räägivad need graafikud kõigest, mida iganes inimesest ja inimsüdamest rääkida võib: kõigest ta väärtustest, seksuaalsetest asisteni, kõigest ta lüüasaamistest, asistest ja seksuaalsetest. Ja tema tasakaalukuse tasemest, ja reetmisvõimest, ja kõigest alateadvuse saladustest, kui neid saladusi ainult on.

Ma uurisin nüüd tähelepanelikult iga p...vesti hinge, lähedalt ja kaugelt. Aga eriti kaua vaadata ei saanudki: ühel õnnetul päeval kadusid diagrammid mu laualt. Selgus: see vana kõdu, Aleksei Blindjajev, partei liige 1936. aastast, saatis sel päeval juhatusse meie uued sotsülesanded, kus me töotasime järgneval sajandil olla olmes

¹⁶ПТУС (Производственно-техническое управление связи) — TTSV (Tootmistehniline sidevalitsus).

samasugused kui tootmises, — ei tea, kas lollusest või purjus peaga pani ta samasse ümbrikku ka minu individuaalgraafikud.

Kohe, kui ma kadumist märkasin, võtsin lonksu ja haarasin peast. Aga seal, juhatuses, täpselt samuti — saadi ümbrik kätte, haarati peast, joodi ja sõideti samal päeval «Moskviitšiga» meie osakonna valdustesse. Mida nad meie kontorisse sisse vajudes avastasid? Peale Ljohha ja Stassiku ei avastanud nad midagi: Ljohha norskas kerratõmbunult põrandal, aga Stassik oksendas. Veerand tunniga sai kõik otsustatud — minu täht, mis oli neli nädalat säranud, kustus. Ristilöömine toimus täpselt kolmkümmend päeva peale taevasse minemist.¹⁷ Kõigest kuu minu Toulonist minu Helenani.¹⁸ Lühidalt, mind sõimati läbi, minu kohale määrati narmendav tainas Aleksei Blindjajev, partei liige 1936. aastast. Aga tema, kohe peale määramist oma konku põrandal ärganud, küsis neilt rubla — rubla nad talle ei andnud. Stassik lõpetas oksendamise ja küsis samuti rubla — ka talle nad ei andnud. Jõid punast veini, istusid «Moskviitši» ja sõitsid tagasi.

Ja nüüd teatan ma pidulikult: elu lõpuni ei võta ma midagi ette, et oma haledat edutamislugu korrata. Mina jään põhja ja sülitan siit põhjast kogu teie ühiskondliku hierarhia trepile. Jaa. Igale trepiastmele ühe pläraka. Et sellest trepist üles kebida, peab olema kartmatu juudiraisk, pealaest jalataldadeni terasest välja taotud pederast. Aga mina pole selline.

Oli, kuidas ta just oli — mind löödi minema. Mina, mõttesse vajunud prints-analüütik, kes uurib armastusega lähedaste hingeelu; altpoolt suhtuti minusse kui streigimurdjasse ja kollaboratsionisti, aga ülaltpoolt vaadates ei võtnud ülemused mind tõsiselt. Ülemkihid ei suutnud, aga alamkihid ei tahtnud.» Ja millele see viitab, tõelise filosoofia ajaloo sügavuse tundjad? Täiesti õige, lähimal avansi-päeval tehakse mulle kõigi ilu- ja headusreeglite kohaselt külma, aga järgmine avansipäev on ülehomme, tähendab ülehomme saangi oma tunga kätte.

— Fffui!

— Kes ütles «Fffui»? Teie, inglid, ütlesite «Fffui!»?

— Jah, meie ütlesime. Fffui, Venja, kuidas sa küll ropendasid!!

— Nojah, kuidas siis, otsustage ise, katsu sa mitte ropendada!

Kogu see nõmedus viskas mul nii ära, et ma pole siiamani rahu saanud. Ega ma polnud sinnamaanigi kuigi rahulik, aga vähemalt püsis mul meeles, mida ma jõin ja mis järjekorras, aga enam ei suuda ma sedagi meelde jätta. . . Mul käib kõik hooti, kogu elu käib kuidagi hooti: vahel ei joo ma nädal otsa järjest, siis joon jälle nelikümmend

¹⁷Võib-olla vihjab see lause kogu poeemi äraspidisele või vastupidisele ülesehitusele (äraspidisest ja vastupidisest oli ju natuke maad tagasi juttu ka seoses noumeni ja fenomeniga): mitte ristilöömisele ei järgne taevaminek, vaid Venitška taevases olekus teekonnale järgneb poeemi lõpus ristilöömine.

¹⁸Toulonis algas ja St. Helene saarel lõppes teatavasti Napoléon Bonaparte'i karjäär.

päeva, siis jälle neli päeva ei joo, siis joon jälle kuus kuud hinge tõmbamata... No ja nüüd...

— Me saame aru. Me saame kõigest aru. Sind solvati ja sinu suurepärase süda...

Jaa, jaa, näiteks sel päeval vaevles mu suurepärase süda tervelt pool tundi mõistatusega. Nagu suure poeedi Pierre Corneille' tragöödiates: kohusetunne võitleb kirega. Ainult et mul oli vastupidi: kire võitles kaine mõistuse ja kohusetundega. Süda ütles mulle: «Sind solvati, sind tehti pasaga tasa. Mine, Venitška, tõmba nina täis. Tõuse ja mine võta käsi maha nagu elajas.» Nõnda rääkis mu suurepärase süda. Aga mu kaine mõistus? See irises ja punnis vastu: «Jerofejev, sa ei tõuse; sa ei lähe kuhugi ega võta grammigi.» Aga süda selle peale: «Noh, hästi, Venitška, hästi. Polegi vaja palju juua, pole vaja ennast seamoodi täis tõmmata: joo üks nelisada grammi ja kogu lugu.» «Ei mingeid gramme! — tagus kaine mõistus pähe. — Kui just kuidagi ei saa, mine, võta kolm kannu õlut; aga grammidest, Jerofejev, unusta meenutadaagi.» Aga süda hädises: «Noh, kakssada grammi kas või. Noh...

Müütilisest nõukogude kirjanikust Venedikt Jerofejevist (1938—1990??) ja tema väikesest suurteosest «Moskva—Petuški» on eesti trükkisõnas juba juttu olnud (vt «Reede» 15. VI 1990, nr 24; «Eesti Ekspress» 13. VII 1990, nr 26). Nii et ega me maailmakirjanduse tundmises teistest väga maha ei jäägi, ehkki kõigis euroopaliku alkokultuuri maades on lugejale ammu kättesaadav ka «Moskva—Petuški» tõlge (islamimaades on lugu kehvem).

Lohutagem end sellega, et nõukogulased said «Moskva—Petuškiga» tutvuma hakata üldse alles 1988. aastast peale, kui ajalehed avaldasid algul üksikuid poemikatkeid, siis ilmus teos kärbitult ajakirjas «Karskus ja Kultuur» («Трезвость и культура»), siis Moskva liberaalide almanahhis «Sõnum» («Весть»), siis aga ei saadud enam hoopiski pidama ja tänaseks on see meie sõbralikus naaberriigis avaldatud vähemalt kümme konnas eri trükis. Siinkirjutajale meeldib kõige enam ühe Moskva turukirjastuse väljaanne, kus teose sisuga on kokku kõlama pandud ka sümboolne-legendaarne hind tagakaanel — 4.12 OR. Esile võiks tõsta ka Tallinna kirjastuse «Aleksandra» 1990 ilmunud venekeelset väljaannet, mille tagakaanel pole hinda trükitud, rõhutamaks, et tegemist on hindamatu väärtusega.*. Nagu iga klassikateose puhul nii on ka «Moskva—Petuški» puhul oluline kanoonilise teksti probleem

ja muud tekstoloogiaküsimused, seepärast märgime, et Peeter Sauter on tõlkimisel kasutanud just seda Tallinna raamatuväljaannet, mis mõnes piasiasjas läheb lahku teistest trükkidest, rääkimata erinevusest *samizdati* esmatrukiga (vt autori märkus lk 36).

Nüüd, kus Märt Väljataga on «Vikerkaares» (1991, nr 2) vahendanud katkendi James Joyce'i «Ulyssesest», peaks eesti kultuur olema küps tutvuma ka Venedikt Jerofejevi «Moskva—Petuški» algusosaga.

Joyce'i ja Jerofejevi teostel on muide palju ühist. Nii «Ulysses» kui ka «Moskva—Petuški» on kõlvalud ropud raamatud. Kuni 1934. aastani konfiskeeris ja hävitas USA toll kõik Euroopas trükitud «Ulyssese» eksemplarid, mida prooviti legaalselt Ameerikasse tuua. Tükk aega tegid NSVLi KGB piirivalvurid täpselt sedasama Jeruusalemme venekeelse ajakirjaga «Ami», kus «Moskva—Petuški» 1973 esmakordselt läbi rotatsiooni-masina lasti, 1977 Pariisis ilmunud esimese raamatuväljaandega ning muude välismaiste publikatsioonide ja kodumaiste koopiatega.

*Väidetavasti on V. Jerofejev pärandanud, et ta poeemi «Moskva—Petuški» tohib kaubastada ainult omaaegse viinapudelihinnaga 3.62 OR. Mõistagi on kirjastajatel ja raamatukaupmeestel raske tõusvas inflatsioonilaines sellest nõudest kinni pidada. (Vt «Moskva Uudised» 7. VII 1991, nr 27.) «Aleksandra» väljaannet vähemalt müüdi Tartu kioskites 5 ORiga. Toim. märkus.

Nii Joyce kui ka Jerofejev veiderdavad ja keerutavad, selle asemel et selgesõnaliselt öelda, milles on elu mõte, väljendada oma suhtumist Eesti Vabariigi iseseisvumisse jne. Nii Joyce'i kui ka Jerofejevi peateos kujutab teekonda, eksirännakuid. Et ürgajast peale suur hulk kirjanikke õieti ei ole osanud välja mõelda midagi targemat kui kirjeldada eri viisidel liikumist punktist A punkti B, siis on nii autoritel kui ka lugejatel paratamatult ka kõik need varasemad reisi-kirjeldused meeles ja kogu aeg käib tahtlik või tahtmatu kõrvutamine: ahhaa! siin on tal täpselt samamoodi nagu Radišševi kuulsas «Reisist Peterburist Moskvasse», siin on ta jupi Homerose «Odysseiat» pea peale pööranud.

Jerofejevil muidugi mängib kaasa enne-kõike vene kirjandus. Oma teost on ta määratlenud poeemina. Teatavasti nimetas ka Nikolai Gogol «Surnud hingi» poeemiks. Surnud hingede jahil liigub Tšitšikov ühest punktist teise, sealte kolmandasse jne, kusjuures liikumise alguspunkt ja lõppsiht jääb pikkade peatuskirjelduste kõrval hämarusse. Ka Jerofejevil jääb teekonna äärmiste punktidega lugu segaseks. Läbi Venitška suu antakse lugejale teada, et Petuški on üks imeline ja ilus paik, millega Venitškat ühendab armastus, nii et tung Petuški poole on justkui tung Jumala või Absoluudi või Ideaali vms poole. Moskva aga on muidugi kõik selge. Eesti lugeja teab väga hästi, et Moskva on... Ent tagasihoidlikus saatesõnas oleks sobimatu hakata ropendamises võistlema sellise meistriga nagu Venedikt Jerofejev ise. Tõsi, Venitška ja venelaste jaoks ei pruugi Moskva tähendada täpselt sedasama mis eestlase jaoks. Pealegi on teoses eraldi olulise paigana nimetatud

veel Kreml, kuhu Venitškal kuidagi sattuda ei õnnestu. Peeter Sauteri tõlgitud algusosast saame teada, kuidas algas Venitška teekond Petuški poole, kuid oma sihtpaika ta ei jõuagi, arusaamatul kombel osutub ta poeemi lõpus jälle Moskvas olevaks, kusjuures esmakordselt elus satub ta nüüd Kremlit nägema. Kreml avaneb Venitška pilgule siis, kui ta põgeneb nelja mehe eest, kes tahavad teda tappa. «Lemaa sabahtaani! Mu jumal, miks Sa mu maha jätsid?» ütleb Venitška endale, nagu kisendas kunagi Jeesus (Mark 15,33). Kuid Jumal, kellega Venitška ennist vestles, vaikib. Ja Venitška sureb, oraga põranda külge naelutatud.

Eks ole, Kremlist on targem kaugemale hoida, muidu võib tulla piinarikas surm. Nõnda oligi Venitška määratud pendeldama kahevahel, jõudmata ei Kremlisse ega Petuškisse, justkui Moskva-keskses surnud ringis (J. R. Dorrelli ingliskeelses tõlkes ongi «Moskva—Petuški» 1981 saanud pealkirja «Moskva ringid» — *Moscow Circles*). Moskva ei lase kedagi enda küljest lahti, olgu eemalduja eesmärgiks mis tahes ideaal. Seda me juba mõistame!

Ent peale nõukogude värvi mõnitamise on Jerofejevi joodikueeposes oluline veel miski muu. Pärils huvitavalt on «Moskva—Petuški» mitut külge korraga püüdnud seletada Cynthia Simmons («Canadian—American Slavic Studies», vol. 24, 1990, nr 2). Vaadeldes teost kui jotajutustust (*alcoholic narrative*), osutab ta kahele alkoholismi ja muu narkomaania ajendile: reaalsuse eest põgenemine ja eriliste elamuste otsing. Venitška Jerofejevi puhul ongi joomine ilmselt nii ühiskonna eitamine kui ka religioossete elamuste allikas. Eks iga lugeja otsustab

oma elukogemuse põhjal ise, kas kogu Venitška pajatus on lihtsalt jota mula, mis lõpus jõuab jamsini, või on inglitega semulikult lobisev Venitška tõepoolest õnnis, erinevalt tühja töö tegijaist ja vaimu närijaist, kes oma artiklites tõsimeeli arutlevad, kas Venitška on rohkem ristil surev Önnistegija või hoopis Önnistegijalt äratust saanud inimene. Ühesõnaga, eesti lugeja seisukohast on Venedikt Jerofejev osalt kirjutanud vene variandi Arvo Valtoni «Öndsusesse kulgevast päevast», ainult et kehvemini, sest Valtoni lugu on eestlasele ka ilma seletamiseta hea.

Mina ei oska sõnastada, mida James Joyce oma «Ulyssesega» või Venedikt Jerofejev oma «Moskva—Petuškiga» lõppkokkuvõttes on tahtnud öelda. Mõni, kes oskab, on seda juba artiklites või monograafiates teinud. Parimaks «Moskva—Petuški» kiriaudusteaduslikuks analüüsiks peetakse Tartu Ülikooli endise õppejõu Boriss Gasparovi artiklit, mille ta on kirjutanud koos I. Papernoga ja avaldanud Jeruusalemma väljaandes «Slavica Hierosolymitana» (vol. V/VI, 1981).

*Saatesõna ja kommentaaridega varustanud
Rein Kruus*

ANTS JUSKE

KELPMANIST

Alustaksime sotsioloogilisest, täpsemalt, palju kirjutud põlvkonnakäsitlusest. Rein Kelpman on sündinud 1960. aastal. Kohe meenub terve plejaad kunstnikke, kes on sündinud samal aastal, pluss-miinus kaks aastat: Epp-Maria Kokamägi, Urmas Muru, Raoul Kurvitz, Raul Rajangu, Eve Kask, Anu Kalm Anna Gerretz, kriitikud Mart Kalm ja Harry Liivrand — nimekirja saaks veel tublisti jätkata. Ometi, vaadates loetletud nimesid, märkame, et see seltskond moodustab põlvkonna vaid sünniaastate järgi — mingist ähtsest mentaliteedist või hoiakust siin vaevalt rääkida saab. Kõiges selles on midagi sümptomaaatilist. Nimetatud põlvkond jõudis küpsesse kunstnikuikka 1980. aastate esimesel poolel või keskel. Sel ajal sai lõplikult selgeks, et mingit uut põlvkonda stiili- või voolu- või laineühtsuse seisukohalt tulla enam ei saa. Algas üksikvõitlejate aeg.

1980. aastate algus oli suur stagnatsioon eesti kunstis. Oma väljatöötatud laadi olid kinnistunud kunagised «karmi stiili» kunstnikud, noortenäitustel andsid tooni väsinud «noored» eesotsas Toltsi, Tammiku ja Keskülaga. Neile sekundeerisid «slaidimaalijad», kes olid pidevalt kriitikatule all (neist vähemalt tehti probleem), veel nooremad olid aga täiesti tühi koht. Alles 1980. aastate keskel toimus tänu 1960. aastate ümber sündinud seltskonnale teatud elavnemine. Rein Kelpman sai tekkinud situatsioonis tuntava edumaa. Tema tulek eesti kunsti oli vieldamatult sündmus. 1986. aastal oli Kelpmani

esimene personaalnäitus kunstisalongis, millega seoses meenub mulle suur äziotaaž ärksama vaimuelliidi hulgas. Vaevalt muidugi kunstnik ise seda soodsat konjunktuuri arvestas, kuid tahes-tahtmata see nii välja kukkus. Meie, kriitikute asi on leida nähtustele põhjusi ja Kelpmani kiirel jõudmisel «ametlikku» kunsti on mitu seletust. Üks asi, nagu öeldud, oli kriis kogu nooremas kunstis, millele oli aastaid pandud lootusi. Kriisi põhilisi tunnuseid olid professionaalse käsitöö ilmingud: ERKI väljastas igal aastal enam-vähem koolitatud maalijaid, kes peale käe sisse tuubitud oskuste ei osanud midagi oma kooliga peale hakata. Tekkinud tühi-mik vajas täitmist.

Kelpman, nagu me kõik teame, on autodidakt. Mõistagi pole ta kunagi olnud mingi näivist või muidu külähull, kes pakuks tülpind professionaalidele eksootilist huvi. Ta tuli küll kõrvalt, kuid haakus täiesti maailmakunsti professionaalseks peetud traditsioonidega. Ometi andis see kõrvaltulek talle eelise: tol hetkel väsinud professionaalsuse taustal oli Kelpman vajalik nagu ennast täissöönujõonud gurmaanile klaas kaevuvett. Lisaks oli Kelpmaniga kaasaskäiv ilus romantiline müüt kuskil Kopli leivapoe põõningul koos oma lahutamatu kaaslase Vello Treliga viireldud sõltumatusest lausa uskumatu, sest 1980. aastate algul, kui eesotsas Kunstnike Liidu tollase noorte töö eest vastutava sekretäri Jaak Kangilaskiga otsiti

noori talente lausa tikutulega taga, ei jäetud kedagi naljalt kahe silma vahele. Kelpman tuli ja tunnistati otsekohe professionaaliks; seal ei saanudki tekkida muud küsimust: ta pole kunagi nii suur naivist olnud, et teda seada väljapoole «ametlikku» kunsti. Seesama «ametlik» kunst vajab ise aeg-ajalt oma piiride laiendamist ja kunstiajalugu näitab, et seda on tehtud ka futurismi ja kubismi abil, naivismist rääkimata.

Tulles Kelpmani loomingule, st tema maalidele lähemale, peab veidi täpsemalt määratlema naivismi kunstniku produktioonis. Jah, nii mõndagi tunneb siin ära 20. sajandi naivistide ikonograafiast: veidrad persoonid (tavaliselt ebaisikulised), literatuursus (tavaliselt naljakas-lõbus), ruumi ja aja nihestused (tavaliselt irreaalne), ka vormivõttestikus näeme sügavat vastuolu «hea maali» kvaliteetidega. Siiski pole see naivism, või ikkagi on, kui peame silmas just 20. sajandi naivismi ikonograafiat ja stiili. Kindlasti oli Paul Klee naivist, kuna tema maalidel on vähe ühist akadeemilise kooliga. Kuid juba Klee oli täiesti intellektuaalne naivist ja pärast teda on mõiste «naivism» kaotanud antud kontekstis täielikult oma algse sisu. Pole raske märgata, et Kelpman on oma arengus jõudnud tasapisi Klee juurde, kuigi tema esimesed maalid olid rohkem süzeelised ja vormi

poolest kohmakamad. Naivismi süüdimatutest eeskujudest on Kelpmani varasem looming lähedal Pirosmatile (meenub, et üks Kelpmani kolleegidest ongi teda nimetanud gruusia kunstnikuks Eestis), kuid kunstniku viimase kahe-kolme aasta pildid kõnelevad suundumisest hoopis rafineeritumasse, intellektuaalsemasse naivismi, mille puhul, nagu juba märgitud, pole naivismiga selle sõna algse tähenduses midagi pistmist. Kelpman on hakanud erilist tähelepanu pöörama faktuurile ja teistele maaliistele kvaliteetidele. Tundub, et üks selles suhtes oluline etapp oli Kelpmani personaalnäitus Helsingis 1990. aasta septembris. Autodidaktid kipuvad jääma oma kord väljatöötatud laadi juurde igavesti. Kelpman on ilmutanud arenemisvõimelisust, jäädes ikkagi tuntavalt Kelpmaniks. Loodetavasti võib temalt veel uusi kvaliteete oodata.

Kelpman jõudis 1960. aasta ümber sündinud seltskonnast esimesena pärale. Ta ei raisanud aega kunstinstituudis, mille lõpetamise järel pidid tema eakaaslastest kunstnikud veel paar aastat pingutama, et ametlikus kunstipildis kinnistuda. Muidugi on aeg Kelpmani kõrval aktualiseerinud kord Jaak Arro, kord Peeter Peret, kord Raoul Kurvitzat, kuid Kelpman seisab selles seltskonnas kindlalt — nii võib kunagi autodidaktist naivistist klassikki saada!

VENEDIKT JEROFEJEV

MINU VÄIKE LENINIANA

(...) Aga nüüd asja juurde. See tähendab Iljitsi era- ja ametikirjavahetuse valitud katkendite juurde alates ajast, mil ta kirjutama õppis, kuni ajani, mil ta õpitu unustas (1922).

1895. a jalutab ta veel Tiergartenis ja supleb Spree jões. Pärast Prantsusmaa külastamist teatab: «Pariis on hiiglaslik, laiutav linn.»

Kuid juba 1896. a suleti Iljits igaks juhuks Sankt Peterburgi eeluurimisvanglasse. «Kirjandusega on arreteeritud lubatud tegelda. Küsisin spetsiaalselt prokurööri käest

järele. Samuti kinnitas ta, et kõik raamatud on lubatud.»

(...) Ning edasi tuleb Šušenskoje.

Pärast Šušenskojet näib Euroopa loomulikult täielik pask. «Rumalad rahvad, need tšehhid ja sakslased!» (1900, München). «Me tolkname juba mitmendat päeva selles neetud Genfis. Vastik kolgas, kuid midagi pole parata» (1908). «Pariis on jõe urgas» (1910).

Samast ajast pärinevad ka suurepärased lausekesed nagu: «Religiooniga flirtimises ei näe ma midagi naljakat, küll aga tülgastavat»

(1909).

«Käime Nadjaga sageli jalgratastega sõitmas» (1909, Bretagne). «Jouevie'ist tulles sõitis auto mu rattale otsa (ise jõudsin maha hüpata). Pealtnägijad aitasid numברי üles kirjutada ja nõustusid tunnistama. Tundsin auto omaniku ära (vikont, et kurat teda võtaks) ja nüüd käib mu advokaat temaga kohut. (...) Loodan võita» (1910, Pariis).

«Ilm on nii hea, et kavatsen uuesti rattaga sõitma minna. Seda enam, et kohtu-protsessi võitsin ja varsti peaksin auto omanikult raha kätte saama» (1910, Pariis). «Ma ei usu, et sõda tuleb» (1912, Krakov).

Kuid sõda tuli siiski. Pidi Krakovist põgenema. «Istudes» neutraalses Šveitsis, sündis kiri sm Šljapnikovile: «Rahu loosung on väikekoodanlik, iganenud loosung» (17. oktoober 1914).

Ja kallile Inessa Armandile: ««Isegi põgus suhe ja kiring on poeetilisemad kui labaste abikaasade armastuseta suudlus.» — Ja nii kavatsete te kirjutada oma brošüüris.

On see vastandus loogiline? Labaste abikaasade armastuseta suudlus on räpane. Olen nõus. Sellele peab vastu seadma... mille? ... Näib, et armastusega antud suudluse? Aga teie seate vastu «põgusa» (miks põgusa?) «kire» (miks mitte armastuse?). Loogiliselt järeldub, et armastuseta suudlused (põgusad) vastanduvad abikaasade armastuseta suudlustele.

Veider. Kas poleks parem vastandada väikekoodanlik-intelligentlik-talupoeglik armastuseta abielu proletaarsete armastusega abielule» (24. jaanuar 1915).

Ja jälle temale: ««Vabaarmastuse» nõude soovitan üldsegi välja jätta. See tundub tõesti väikekoodanliku, mitte proletaarsete nõudena. Asi pole selles, mida te subjektiivselt selle all tahate mõista. Asi on armuasjade klassisuhete objektiivses loogikas» (17. jaanuar 1915).

Ja ikka temale: «Põgus suhe-kiring võib olla räpane, kuid võib olla ka puhas» (24. jaanuar 1915).

Sm Zinovjevile: «Ega te ei mäleta Koba perekonnanime? Tervisi. Uljanov» (23. august 1915).

Sm Karpinskile: «Suur palve teile: uuri-ge välja Koba perekonnanimi» (9. november 1915).

Kõik. Veebruaripööre Venemaal. Lenin: «Närvid on mul viimseini üles kruvitud. Peab tühatnelja kihutama...» «Me kardame, et sellest neetud Šveitsist ei õnnestu niipea ära sõita.» «Revolutsionääridele on vaja erivagunit.» «Ma võin paruka pähe panna.» «Poleks paha paluda sakslastelt läbipääsu-

luba — vagunit Kopenhaagenini.» «Miks mitte? Mina ei saa seda teha. Trojanovski ja Rubakin + Ko. aga saavad. Oh, kui ma saaksin neid lurjuseid õpetada!...» (märts 1917).

Inessa Armandile: «Te ütlete võib-olla, et sakslased ei anna vaguneid. Veame kihla, et annavad!» «Kas Genfis ei leidu lolle selleks otstarbeks?...» (19. märts 1917).

«Saksa valitsus kaitses lojaalselt meie vaguni eksterritoriaalsust. Tervisi. Uljanov» (14. aprill 1917).

Kirjades pärast kogupauku pole midagi triumfaalset. Pigem vastupidi — «vabariik» on ohus. Peab rakendama kiireid meetmeid. Näiteks selliseid: «Sm Petersi juhtnõõride järgi läbiviidavad arreteerimised omavad erakordselt suurt tähtsust ning peavad saama teostatud suurima energiaga.»

Sm Zinovjevile Petrogradi: «Sm Zinovjev! Alles täna saime me Keskkomitees teada, et Piiteri töölised tahtsid vastata Volodarski tapmisele massilise terroriga, kuid teie hoidsite neid tagasi.

Protesteerin otsustavalt!

Niiviisi me kompromiteerime ennast: saadikute nõukogude resolutsioonides ähvardame massilise terroriga, aga kui jõume tegudeni, siis pidurdame masside igati õigustatud revolutsioonilist initsiatiivi.

Nii ei saa!

Peab toetama terrori energilisust ja massilisust» (26. november 1918).

Sm Stalinile Tzaritsõnisse: «Olge halastamatu vasakesseeride vastu ja teatage endast sagedamini.» «Möödapääsmatult tuleb kõikjal halastamatult maha suruda need viletsad ja hüsteerilised avantüristid» (7. juuni 1918).

S. Šljapnikovile Astrahani: «Rakendage kõik jõud, et Astrahani spekulandid ja altkäemaksuvõtjad kinni võtta ja maha lasta. Nende lurjustega tuleb nõnda arved õien-dada, et kõigile aastateks meelde jääks» (12. detsember 1918).

Telegramm Saraatovisse, sm Paikesile: «Kellelki küsimata maha lasta, lubamata idiootlikku sekeldamist» (22. august 1918).

Sm Stalinile Petrogradi: «Valgekaartlaste Petrogradi rünnaku asjaolud sunnivad oletama organiseeritud reetmist meie tagalas ja võib-olla isegi rindel. Ainult sellega võib seletada suhteliselt väheste jõudude (Jude-nitš) kiiret edasitungi.

Palun pöörata sellele asjaolule tugevdatud tähelepanu, vandenõude avastamiseks rakendada erimeetmeid» (27. mai 1919).

«Ma hoiatan, et hakkam selle eest kubernangu täitevkomiteede esimehi ja komiteede liikmeid arreteerima ning nõudma nende mahalaskmist» (20. mai 1919).

Töölise ja talupoegade saadikute Mosk-

va Nõukogu Presiidiumile: «Kallid seltsimehed! Pean ausalt tunnustama, et teie otsus on poliitiliselt nii kirjaoskamatu ja rumal, et ajab lausa öökima. Nii käituvad ainult kapriissed preilid või rumalukesed vene intelligendid.

Vabandage mind oma arvamuse avameelse väljendamise pärast ning võtke vastu kommunistlik tervitus inimeselt, kes loodab, et vangla õpetab teid õigesti tegutsema» (12. oktoober 1918).

Vastus M. Andrejeva kaebusele intelligentide arreteerimise kohta: «Hoiatuseks vandenõu eest ei või kogu seda kadetlikku seltskonda arreteerimata jätta. Kuritegu on mitte arreteerida. On kasulik, kui kümned ja sajad intelligendid istuvad päevi ja nädalaid. Tõesti on kasulik» (18. september 1919).

Maksim Gorkile sama asja kohta: «Korolenko on ometi peaaegu menševik. Armetu väikekodanlane, kes on kodanlike eelarvamuste kütke.» «Selliste «talentidele» kulub ära nädal aega vangis istuda.» «Tööliste ja talupoegade intellektuaalsed jõud kasvavad ja tugevnevad võitluse kodanluse ja tema käsilaste, end rahuse ajuks pidavate intelligendikeste, kapitali teenrite kukutamise eest. Tegelikult pole nad aju, vaid pask» (15. september 1919).

Sm Kamenevile: «Minu arvates on vajalik salajane ringkiri laimajate vastu, kes pilluvad «kriitika» sildi all laimavaid süüdistusi» (5. märts 1921).

Smolnõisse, Zinovjevile: «Kuulus füsioloog Pavlov tahab välismaale minna. Pavlovit välismaale lasta pole vist küll ratsionaalne, sest ta on varem mõista andnud, et tõtt armastava inimesena ei saa ta, kui sellest juttu tuleb, ütlemata jätta, et on Venemaal valitseva nõukogude võimu ja kommunismi vastu.

Seda silmas pidades oleks soovitatav anda talle erandina normaalsest suurem toidunorm» (25. juuni 1920).

«Palun teid kokku kutsuda rahvakomisaride nõupidamine, et arutada olukorra parandamist vabrikutes ja tehastes sööjate hulga vähendamise abil» (2. aprill 1921).

Töö ja Kaitse Nõukokku: «Meie majad on jäledalt reostatud. Peab 10 korda täpsemini ja täielikumalt ära märkima vastutavad isikud ning halastamatult vangid panema» (8. august 1921).

«Nõudke Tsentropetsatilt kiiret «TKN juhendi» laialisaatmist, või muidu panen nad kinni.»

«Helistage Belenkovile ja õelge, et olen kuri.» Brjuhhanovile ja Potnjasõile: «Kui veel kord tülli lähete, kihutan mõlemad minema ja panen kinni» (august 1921).

«Veeturiinide tellimine vormistati liiga aeglaselt! Neist on meil tohtu puudus! Täielik korralagedus! Leidke tingimata süüdlased, et me saaksime need lurjused vanglas ära mädandada» (13. september 1921).

«Uutest raamatutest sain Gosizdatist S. Maslovi «Talupoja majapidamise». Juba lehitsedes võib märgata, et raamat on üdini tülgastavalt kodanlik, uimastav «õpetlike» valedega.

Vaid lollpea või kuritahtlik saboteerija võis selle raamatu trükki lubada.

Palun järele uurida ja mulle teatada kõikide toimetamise ja väljaandmise eest vastutavate isikute nimed» (7. august 1921).

Vaene professor Tihvinski — Nafta Peakomitee Petrogradi laboratooriumide juhataja. Piisas ühest Iljitsi lausest: «Tihvinski pole arreteeritud mitte juhuslikult — keemia ja kontrrevolutsioon ei välista teineteist» (september 1921). Lasti maha 1921 aastal.

Sõetööstuse Peavalitsusele: «On mõningaid kahtlusi soonimismasinade kasutamise otstarbekuses. See tootmisesefekt, mida sm Pjatakov soonimismasinade kasutamisest ootab, on igatahes liialdatud. Kirka on parem ja odavam» (august 1921).

Algab professorite väljasaatmine.

Kamenevile ja Stalinile: «MKTÕ-st /N. Baumani nim. Lenini ja Tööpunalipu ordenitega autasustatud Moskva Kõrgem Tehniline Õppeasutus — A.P./ vallandada tingimata 20—40 professorit. Nad lollitavad meid» (21. veebruar 1922).

F. Dzeržinskile: «Kirjanike ja professorite välismaale saatmisest niipalju. Seda peab hoolikamalt ette valmistama. Poliitbüroo liikmeid tuleks kohustada pühendama nädalas 2—3 tundi rea väljaannete ja raamatute läbivaatamiseks. Koguda süstemaatilisel andmeid professorite ja kirjanike poliitilise staaži, töö ja kirjandusliku tegevuse kohta. Tehke see kõik ülesandeks mõnele asjalikule, haritud ja korralikule GPU-lasele.

Mitte kõik «Uue Venemaa» kaastöötajad ei ole välismaale saatmise kandidaadid. Teine asi on Piiteri ajakiri «Õkonomist». See on minu arvates tõeline valgekaartlaste keskus. Nr 3 kaanel on trükitud kaastöötajate nimestik. Kõik nad on avalikud kontrrevolutsionäärid, Antandi käsilased, selle tegevuse organiseerijad, spioonid ja õppiva noorsoo hukutajad. Peab asjad seadma nii, et need kahjurid saaksid kinni püütud ning süstemaatilisel välismaale saadetud.

Palun seda kirja näidata salaja, ilma laialt levitamata, Poliitbüroo liikmetele, tagastades selle Teile ja mulle» (10. mai 1922).

Ning lõpetuseks kaks vaiksemat akordi.

Esimene neist kutsub esile pisarad, teine täpselt samuti.

Sm Unšlihtile: «Revolutsioonitribunalide avalikkus pole (enam) vajalik. Nende koosseisu täiendage oma inimestega, tugevdage sidet ÜEK-ga Ülevenemaaline Erakorraline Komitee võitluseks kontrrevolutsiooni ja sabotaaži vastu (1917—1922) — KGB «vanaisa» — A.P./, suurendage tegutsemiskiirust ja repressioonide jõudu. Rääkige sellest Staliniga, näidake talle minu kirja» (31. jaanuar 1922).

Sm Kamenevile: «Kas Te võiksite anda korralduse istutada Inessa Armandi hauale lilli?» (24. aprill 1921).

5.—6. veebruar 1988, Moskva

Vene keelest tõlkinud Arvo Pesti

Venedikt Jerofejevi isikust on teada väga vähe. Väheseks jäi ka ta looming. Kuid kõik, mis ta jõudis kirjutada, pälvis suure populaarsuse —

esialgu «samizdatis», siis kogu maailmas. Lõpuks tunnistas ka muutuv kodumaa oma andeka poja massitiraažide vääriliseks. Kuid tõeline tunnustus seisab kindlasti veel ees...

«Minu väike leniniana» on V. Jerofejevi üks viimastest kirjatükkidest. Midagi analoogilist tahtis ta kokku seada ka Marxi-Engelsi kirjade põhjal, kuid plaan jäi mustandimärkmikesse.

«Minu väikeses leninianas» on V. I. Lenini teksti rohkem kui V. Jerofejevi oma. Sellest hoolimata on kaheldamatult tegu V. Jerofejevi loominguga. Nii temaanoline on tulemus. Teos on ilukirjanduslik ja kaugel teaduslikust lähenemisest V. I. Lenini epistolaarsele pärandile. Autor on tsiteerinud küllaltki vabalt, vahel on mõtegi moonundud; Leninit on kasutatud oma huvides...

Eestikeelsetes Lenini teostes avaldatud kirjade tõlked on reeglina jäetud muutmata. Küll on parandatud üksikud tõlkevead, kus Lenini «rop-pusi» on ümberpanemisel püütud pehmemdada. Ja kõige «ropemad» kirjad tuli muidugi esmakordselt tõlkida. Samuti on tõlkimisel püütud säilitada Lenini keele kohmakus.

Teos on avaldatud lühendatult.

A.P.

KRONID LJUBARSKI

SISSEKIRJUTATUD PASS

Encyclopedia Americana iseloomustab passi järgmiselt: «PASS — kompetentse riigiametniku poolt välja antud dokument, mis võimaldab selle omanikul reisida. Tavaliselt on see formaalne dokument, mis tuvastab omaniku isiku ning tema kodakondsuse ja võimaldab maalt lahkuda või sinna naasta. Samuti kätkeb pass endas palverkaitsta selle omanikku välismaal. Tavaliselt antakse pass välja välismaale reisi-mise korral; kuid mõned riigid nagu N.Liit

nõuavad passi isikut tõendava dokumendina ka riigisisestel sõitudel.» Ei maksa arvata, et Nõukogude kodanikud selle kohustusega maailma üksi on äetud; ka LAVi neegrid teavad (seni veel) väga hästi, mida tähendavad pass ja sissekirjutus.

Muidugi on sellises seltskonnas eba-meeldiv viibida ning seepärast püütakse aeg-ajalt tõestada, et kõik on kõige paremas korras, samuti nagu teistelgi. Näiteks teatas N.Liidu Siseministeeriumi passiosakonna ülema asetäitja, miilita alampolkovnik A. Gunajev ajakirjas «Inimene ja seadus» (1990, nr 6) lugejatele olukorrast Lääne-Euroopas järgmist: «Et ennast Lääne-Saksamaal sisse või välja kirjutada, peab kodanik täitma põhialikke ankeete (blankette müüakse ajalehekioskites), vastama suurele hulgal küsimustele. Sealhulgas küsimustele vanemate kohta; kus ja millal nad abiellusid, teatama vastava tunnistuse registreerimisnumbri. Ja kui mõni neist on surnud, peab teadma seda kinni-

Kronid Ljubarski (s 1934 Pihkvas) — Moskva Riikliku Ülikooli lõpetanud astrofüüsik, täppis-teaduste kandidaat, arreteeriti nõukogudevastase tegevuse pärast 1972. a. Kohe pärast vabane-mist 1977 sunniti emigreerima. Elab tänaseni Saksamaal Münchenis. On venekeelse ajakirja «Strana i Mir» ja samanimelise kirjastuse üks toimetajatest. Koostab ja kirjabast bülletaani «Sõnumeid N.Liidust». — Käesolev artikkel on lühendatult tõlgitud ajakirjast «Strana i Mir» 1990. nr 6. Autor annab honorari Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Parteile. A.P.

tava dokumendi numbrit, matmispaika jne.»

Mul on seda küll piinlik teha, kuid inimesena, kes praegu elab Saksamaal, pean teatama, et iga sõna seltsimees Gunajevi kirjutises on vale. Täpsemini — jultunud vale, sest tavaline valetaja poleks hakanud nii kirevaid detaile välja mõtlema. Kuid me ju teame, et mida jultunum on vale, seda usutavam see tundub.

Passisüsteemi leiutamise au kuulub XV sajandi Saksamaale. Ausaid ringireisivaid kaupmehi ja käsitöölisi oli vaja mingil moel eristada Euroopat ummistavast tohust hulkurite, röövlite ja kerjuste karjast. Seda eesmärki teeniski eriline dokument — pass, mida hulkur loomulikult omada ei saanud. Aeg läks ning üha enam riike sai aru passisüsteemi eelistest. XVII sajandil ilmusid sõjaväepassid (*Militärpass*) võitluseks desertöörilusega, katkupassid (*Pest-pass*) reisijatele katku põdevatest maadest, erilised passid juutidele, käsitöölise õpi-poistele jne.

Passisüsteem saavutas oma apogee XVIII saj lõpus—XIX saj algul ja eriti Prantsusmaal, kus passisüsteem kehtestati revolutsiooni ajal (revolutsiooni veider omadus!). Just passisüsteemi kindlustumisega sündiski mõiste «politseiriik», kus passid on nii kodanike rände kontrollimiseks kui ka «kahtlaste» isikute jälgimiseks.

Euroopa riikidel kulus vähem kui sajand, et aru saada passisüsteemi arengut, eriti majandusarengut pidurdavast olemusest. Juba XIX sajandi keskpaigas hakkasid passisüsteemi piirangud pehmenema, et peagi täielikult kaduda.

XIX sajandil (Inglismaal veelgi varem) loodi Euroopa riikides passisüsteemi asemele nn legitimatsioonisüsteem, mis ei kõhusta kodaniku omama mingit kindlat dokumenti, vajaduse korral tehakse tema isik kindlaks ükskõik mis muul moel. Legitimatsioonisüsteemi puhul on passi omamine õigus, mitte kohustus (kohustuseks saab see kodaniku välismaale-sõidu puhul). USAs pole passisüsteem, rääkimata sissekirjutusest, kunagi kehtinud. USA kodanikud tunnevad ainult välispassi. Riigi sees tuvastab kodaniku isiku ükskõik milline dokument — kõige sagedamini on selleks autojuhiload. USA on legitimatsioonisüsteemi klassikaline näide.

*

Venemaal kerkisid passisüsteemi esimesed võrsed Segadusteajastul (1598—1613 — A.P.), eelkõige iärelevalve kaalutlustel rakendatud liikumislubade näol. Kuid süsteemi tõeliseks loojaks sai Peeter I, kes kehtestas 1719. a 30. oktoobri ukaasiga liikumis-

load seoses sõjaväekohustuse ja pearaha rakendamisega. Isikud, kellel puudus pass või liikumisluba, kuulutati «halbadeks inimesteks» ning isegi «otseselt varasteks» (see uhke traditsioon jätkub tänase päevani). 1763. aastast omandasid passid ka fiskaalse tähtsuse — kui põhjus passimaksu koguda (1 rbl 45 kop aastas — tol ajal oli see küllalt suur summa).

Peeter I alates ikka keerukamaks muutuv ja täiustuv, lausa orjastav passisüsteem andis end tõsisemalt tunda eriti pärast pärisorjuse kaotamist ning Aleksander II reforme. Kuid alles 3. juunil 1884. a võeti Riiginõukogu initsiatiivil vastu uus «Elualade põhimäärus», mis veidi kergendas passisüsteemi piiranguid. Ühe koha peal elades ei olnud keegi kohustatud passi oma; passi pidi välja võtma sõiduks kaugemale kui viiskümmend versta ning kauemaks kui kuus kuud (erand tehti vaid vabrikute ja tehaste tööliste ning nende piirkondade elanikele, kus kehtis eriolukord; nende jaoks olid passid kohustuslikud). 1897. aastal laiendati põhimääruse kehtivust kogu Vene impeeriumile, välja arvatud Poola ja Soome.

Just see kaheldamatult ebademokraatlik põhimäärus kutsus esile V. Lenini tugeva kriitika. Oma artiklis «Kehvtalurahvale» (1903) kirjutas ta: «Sotsiaaldemokraadid nõuavad rahvale täit liiklemise ja tööala valiku vabadust. Mida see tähendab: liiklemise vabadus? See tähendab, et ka Venemaal kaotatakse passid (teistes riikides pole juba ammu enam passe), et mitte ükski urjadnik ega ükski maakonna ülem ei tohiks talupoega takistada elama asumast ja töotamast, kus ta ise tahab. Vene maamees on veel niivõrd orjastatud tšinovnikute poolt, et ta ei või vabalt linna asuda, ei või vabalt välja rännata. Minister teeb korralduse, et kubernerid ei lubaks omavoliisi ümberasumisi! Kuberner teab maamehest paremini, kuhu maamees peab minema! Maamees on väike laps, ilma ülemuseta ei tohi ta paigastki liikuda! Kas see ei ole pärisorjuslik sõltuvus? Kas see ei ole irvitamine rahva üle? ...»

Olulised muutused passisüsteemi liberaalseerimisel toimusid alles pärast 1905. aasta revolutsiooni. 1906. a 8. oktoobri ukaasiga tunnistati kehtetuks rida kitsendusi. Nii näiteks oli edaspidi võimalik elukohta vabalt valida.

*

Inimese õigus vabalt valida elukohta kuulub tema põhiliste õiguste hulka ning seda peab tunnistama kui inimese loomuliku õigust. See õigus on fikseeritud «Inimõiguste ülddeklaratsiooni» §13 punkt 1.

ja 1976. aastal rakendunud ning seega N. Liidu territooriumil seadusena kehtivas «Rahvusvahelises kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti» §12 punkt 1. Viimati nimetatud dokument sõnastab selle õiguse järgmiselt: «Kõik, kes seaduslikult asuvad mingi riigi territooriumil omavad õigust selle territooriumi piirides vabalt liikuda ja elukohta valida.»

Lootusetu on otsida mõnda nõukogude seadust, mis garanteeriks või vähemalt deklareeriks seda õigust. Elukohta vaba valiku õigusest ei ole sõnagi N. Liidu 1977. a 7. oktoobri konstitutsioonis, kus pole unustatud isegi mitte «õigust kasutada kultuurisaavutusi» (?), ehkki see konstitutsioon võeti vastu juba pärast nimetatud pakti rakendumist ning oleks pidanud sellega kooskõlas olema.

Loomulikult puudus elukoha valiku õigus varasemateski konstitutsioonides. 31. jaanuaril 1924. a vastu võetud N. Liidu konstitutsioonis puudub üldse kodanikuõiguste osa, ehkki GPUle on pühendatud terve peatükk.

Loomulikult ei ole nõukogude konstitutsioonide selline hajameelsus juhuslik. Jälgigem, kuidas praktikas rakendati sotsiaaldemokraatide-leninlaste ülalpool tsiteeritud nõudmist «täit liiklemise ja tööala valiku vabadust rahvale».

Kohe peale nõukogude võimu kehtestamist passisüsteem likvideeriti, kuid õige pea tehti esimene katse selle taastamiseks. 1919. a 25. juuni dekreediga kehtestati kohustuslikud tööraamatud, mis tegelikult olid passid. See samm moodustas osa võitlusest nn «töödesertööridega», mis oli vältimatu VNFSV territooriumil valitseva täieliku kaose ja nälja tingimustes. 1920. a märtsis-aprillis toimunud Venemaa K(b)P IX kongress selgitas oma resolutsioonis avameelselt: «Arvesse võttes, et suur osa töölistest, lootes leida paremaid tingimusi (...) lahkuvad iseseisvalt töökohtadelt, sõidab mööda maad ringi, (...) näeb kongress nõukogude võimu ees pakilist ülesannet (...) võidelda plaanipäraselt, süstemaatiliselt, jäjekindlalt ja karmilt töödesertööride vastu, seejuures avaldada trahvyitud desertööride nimekirju, luua desertööridest trahvikomandosid, aga samuti sulgeda nad koonduslaagritesse.»

Tööraamatud olid eriti tugevalt töölisti töökoha külge kinnistavaks vahendiks veel ka seetõttu, et ainult tööraamat andis õiguse saada toidukaarte, ilma milleta aga oli võimatu elada.

Kodusõja lõpp ja uus majanduspoliitika kergendasid olukorda. Alates 1922. aastast muutus järsult nõukogude korra suhtumine passisüsteemi, mis lubas arvata,

et Lenini programmilisi nõudmisi võetakse tõsiselt.

1922. a. 24. jaan seadusega lubati kõigil Vene Föderatsiooni kodanikel vabalt liikuda VNFSV territooriumil. Õigus vabalt elukohta vahetada fikseeriti ka VNFSV Tsiiviilkoodeksi §5. Siit tulenes täiesti loomulikuna üleminek legitimatsioonisüsteemile 1923. a 20. juuli dekreediga «Isiku kindlakstegemise kohta». Selle dekreediga §1 keelas VNFSV kodanikelt nõuda passi või muud isikutunnistust, mis ahendaks nende õigust liikuda ja asustada VNFSV territooriumi. Kõik sellised dokumendid, ka tööraamatud, kaotati. Kodanikud võisid vajaduse korral saada isikut tõendava dokumendi, kuid see oli nende õigus, mitte kohustus. Keegi ei võinud sundida kodanikke isikutunnistust võtma.

1923. aasta dekreedid põhimõtteid täpsustati veel 1925. ja 1927. a. Vastavalt tehtud otsustele võis nii sisse kirjutada, st registreerida kohalikes võimuorganites, kui ka kõiki teisi ametlikke akte teostada ükskõik millise dokumendi (töölts lahkumise dokumendi, ametiühingupileti, sünni- või abielutunnistuse jmt) alusel. Ehkki elukohas registreerimise süsteem (sissekirjutus) kehtis, välistas sissekirjutust võimaldavate dokumentide paljusus selle kasutamise kodaniku kinnistamiseks kindla koha külge. Seega saavutas legitimatsioonisüsteem N. Liidu territooriumil võidu ning Väike Nõukogude Entsüklopeedia võis 1930. aastal pidulikult ja üleolevalt teatada: «PASS — eriline isikut ja selle õigusi elukohast lahkumisel tõendav dokument. Passisüsteem oli nn politseiriigi peamiseks relvaks jõu- ja maksupoliitikas. (...) Nõukogude õigus ei tunne passisüsteemi.»

Legitimatsiooniperiood jäi nõukogude ajaloos sama lühikeseks kui NEPki. 27. detsembril 1932, kaksikümmend aastat pärast Lenini ülalpool tsiteeritud sõnu, võeti vastu seadus, millega N. Liidus kehtestati passisüsteem ning kohustuslik sissekirjutamine. Seaduse all seisid M. Kalinini, V. Molotovi ja A. Jenukidze allkirjad. Süsteemi poliitlik iseloom ilmnis juba seaduse tekstis, kus passisüsteemi kehtestamise põhjusi seletatakse järgmiselt: «Elanikkonna paremaks loendamiseks linnades, töölisasulates, uusehitustel ning vabastamiseks need asustatud paigad inimestest, kes ei ole seotud tootmisega või tööga asutustes ja koolides ning kes ei tee ühiskondlikult kasulikke tööd. (...) Aga samuti puhastamaks varjunud kulakutest, kriminaalsest ja muust ühiskonnavastasest elemendist...»

«Varjunud kulakud» ongi «jooksus» talupojad ning «puhastama» neist, «kes ei tee

ühiskondlikult kasuliku tööd», tähendabki sunniviisilist saatmist sinna, kus annab tervalt tunda tööjõupuudus.

1932. aasta passisüsteemi peamiseks eripäraks oli see, et passe pidid omama ainult linnades, töölisasulates, sovhoosides ja uusehitustel elavad kodanikud. Kolhoosnikele passe ei antud ning seega kinnistati nad elukoha, kolhoosi külge. Minna linna ilma passita elama polnud võimalik; vastavalt passimäärustiku punkt üheteistkümnene saavad sellised passita kodanikud kuni sada rubla trahvi ning saadetakse miilitsa poolt välja. Teistkordne seaduse rikkumine tõi kaasa kriminaalvastutuse. 1. juulil 1934 VNFSV Kriminaalkodeksisse lisatud §192a nägi selle eest ette vabadusekaotuse kuni kahe aastani.

Seega puudus kolhoosnikel täielikult vabadus valida elukohta. Omamata passi, ei saanud nad mitte üksnes elukohta valida, vaid ka lahkuda kohast, kus passisüsteem kolhoosnikuid tabas. Olles passita, võis neid kinni võtta ükskõik kus, kas või külast lahkuvast liiklusvahendis.

«Passistatud» linnakodanike olukord oli veidi parem, kuid mitte oluliselt. Neil oli võimalik ringi liikuda, kuid elukoha valik jäi sissekirjutusega piiratuks ning pass oli ainukeseks sissekirjutamiseks sobivaks dokumendiks. Saabudes uude elukohta, pidi kodanik andma passi kahekümne nelja tunni jooksul sissekirjutamiseks (ning seda isegi sama asustatud punkti piirides). Ka tööle asumiseks läks vaja sissekirjutatud passi. Sissekirjutamise mehhanism sai seega võimsaks instrumendiks kodanike paiknemise reguleerimisel N.Liidu territooriumil. Suuresti kasvas võimalus teostada kontrolli kodanike üle, kergenes politeilise järelevalve mehhanism; passilaudade näol sündis üleliiduline tagaotsimise süsteem. Riik valmistas Suureks Terroriks.

1939. aastal teatas Suur Nõukogude Entsüklopeedia, unustanud ära, mida kirjutati üheksa aastat tagasi väikeses entsüklopeedias, ilma igasuguse häbita: «PASSISÜSTEEM on elanikkonna administratiivse loendamise, kontrolli ja ümberasumise reguleerimise kord, mida teostatakse elanikkonnale väljaantud passide abil. Erinevalt kodanlikust, ei ole nõukogude seadusandlus kunagi varjanud ps. klassiolemust, kasutades seda vastavalt klassivõitluse tingimuste ning töölisklassi diktatuuri ülesannetele sotsialismi ehitamise erinevatel etappidel.»

Passisüsteemi rakendati algul Moskvas, Leningradis, Harkovis, Kiiemis, Minskis, Doni-äärses Rostovis, Vladivostokis ning 1933. aasta jooksul laiendati kogu N.Liidu

territooriumile. Järgnevatel aastatel täiendati ja täiustati süsteemi korduvalt, kõige rohkem ehk 1940. Ent isegi selline passisüsteem ei kinnistanud piisavalt töölisi ja teenustujaid võrdsest talupoegadega. Ebasoovitav kaadri voolavus jäi. Seepärast täiendati 1940. aastal passisüsteemi terve rea seadustega, mis kinnistasid töölised ja teenustujad veel töökohtadegi külge.

Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasiga 1940. a 26. juunist keelati töolistel ja teenustujatel omavoliline lahkumine riiklikest, kooperatiivsetest ja ühiskondlikest asutustest ning samuti omavoliline ühest asutusest teise üleminek. Selle eest oli ette nähtud kriminaalkaristus — vabadusekaotus kahest kuni nelja aastani. Et luua ringkäendust, karistati ettevõtete direktoreid ja asutuste ülemaid, kes omavoliliselt lahkunud töölise tööle võtsid.

Ühe kuu pärast, 17. juulil 1940 laiendati Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasiga kriminaalvastutus omavoliliselt töölt lahkumise eest MTJides töötavate traktoristidele ja kombaineritele. N.Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1940. a 19. oktoobri ukaasiga kehtestati kriminaalvastutus inseneridele, tehnikutele, meistritele ja kvalifitseeritud töölistele, kui nad ei allu administratsiooni otsusele üleviimise kohta teise ettevõttesse. Nüüd võidi selle kategooria inimesi igal ajal vägivaldselt üle viia ükskõik kuhu ja ükskõik millisele tööle (nende kvalifikatsiooni piirides). Sama aasta viimastel päevadel, 28. detsembril vastuvõetud N.Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasiga kinnistati õpilased tööstuskoolide, käsitöö- ja raudteekoolide külge, kehtestades omavolilise lahkumise eest vabadusekaotusliku karistuse töökoloonias kuni ühe aastani. Isegi lapselik kavalus — käituda nii halvasti, et direktor su ise välja viskaks — ei aidanud. Säärased käitumised eest oli ette nähtud samuti üks aasta töökolooniat.

Nüüd oli karistus täielik. Praktiliselt mitte keegi N.Liidus ei saanud omatahtsi valida ei elukohta, ei töökohta (meenutame leninliku «liiklemise ja tööala valiku vabadust»). Erandi moodustasid vaid vähesed «vabade elukutsete» omanikud ning partei ja riigi eliit (ehkki nende jaoks oli sunnimaigus sageli veelgi täielikum — valitses parteidistsipliin).

Kohtustatistika nende aastate kohta pole kuskil ära toodud, kuid võrreldes väga erinevaid mitteametlikke andmeid, võib öelda, et nende ukaaside järgi süüdi mõistetud inimeste hulk moodustas 8—22 miljonit inimest. Isegi kui vaid minimaalne number õigeks osutub, on hulk ikkagi tohutu.

Kriminaalkaristus töölt omavolilise lah-

kumise eest muudeti ära alles kuuteist aasta pärast, 25. aprillil 1956. aastal N. Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasiga, ehkki pärast J. Stalini surma neid seadusi praktiliselt ei kasutatud. Küll aga on teada nende seaduste rakendamine inimeste vägi-valdsel uudismaale saatmisel.

Kui töökoha külge kinnistatus säärase omapärase «tööalase seadusandluse» läbi nõrgenes pärast J. Stalini surma, siis passisüsteemis olulisi muudatusi ei toimunud. Mingil määral laiendati nende paikade nimistut, kus kodanikud olid kohustatud passi omama. Peale linnade, rajoonikeskuste ja linnatüüpi asulate elanike anti passid ka kõikides Balti vabariikides, Moskva oblastis, paljudes Leningradi oblasti rajoonides ja N. Liidu piiriäärsetes rajoonides elavatele kodanikele. Enamikul maal elavatest kodanikest puudus endiselt pass ning nad ei võinud oma elukohast lahkuda kauemaks kui kolmekümneks päevaks. Ning isegi lühiajaliseks sõiduks, näiteks komandeeringsse, läks vaja külanõukogu vastavat lubakirja.

Passiomanikest kodanikele säilis sissekirjutamise kohustus. Sisse pidid end kirjutama kõik kodanikud, ka need, kes vahetasid elukohta ajutiselt, üle kolme ööpäeva. Kehtestati ajutise sissekirjutuse mõiste (pidev sissekirjutus säilis elukohajärgselt). Igal juhul pidi kodanik andma passi sissekirjutuseks ühe ööpäeva jooksul ning saama sisse kirjutatud linnades mitte hiljem kui kolme ööpäeva, maal seitsme ööpäeva jooksul. Alalst sissekirjutust oli võimalik taotleda vaid juhul, kui passis seisis tempel väljakirjutamise kohta.

Uueks oluliseks piiranguks sai nn sanitaarnormi kehtestamine, mille puhul sissekirjutamise tingimuseks oli eluruumi miinimumsuuruse olemasolu ühe elaniku kohta. Erinevates linnades oli pinna miinimumsuuruse nõue erinev. Nii oli see VNFSVs 9 m², Gruusias ja Aserbaidžaanis 12 m², Ukrainas 13,65 m². Erinevusi tuli ette ka ühe vabariigi sees. Näiteks Vilniuses nõuti suurema pinna olemasolu kui mujal Leedus — 12 m². Moskvas aga vastupidi — vaid 7 m².

Elamispinna kroonilise puuduse tingimustes sai sanitaarnormist elanike paiknemise reguleerimise mõjus vahend. Elamispinda ei jätkunud kunagi ja keelduda sisse kirjutamast oli väga lihtne. Isikud, keda keelduti sisse kirjutamast, pidid lahkuma kolme päeva jooksul. Selle kohta võitis miilits neilt allkirja.

Loomulikult säilis ka kriminaalvastutus passirežiimi rikkumise eest. VNFSV Kriminaalkodeksi §192a ei muutunud. Kehrestati administratiivkaristus vastutavatele isi-

kutele, kes võtsid ilma sissekirjutuseta isikuid tööle (trahv kuni kümme rubla), majavalitsejatele, ühiselamute komandantidele, majaomanikele jne, kes võimaldasid elada ilma sisse kirjutamata (trahv kuni sada rubla, Moskvas kuni kakssada rubla) jne. Kõiki nimetatud isikuid võis teistkordse vahelejäämise korral karistada juba kriminaalkorras.

Seoses uute kriminaalkodeksite kehtima hakkamisega (1959—1962, eri vabariikides erineval ajal) muudeti passirežiimi rikkumise eest karistamise süsteemi. Ilma passita või sissekirjutuseta elamine eest hakati nüüd karistama vabadusekaotusega kuni ühe aastani või sama pikalt paranduslike tööde või trahviga. Seejuures oli tingimuseks vähemalt kolmekordne passireeglite rikkumine (esimesel ja teisel korral karistati administratiivkorras trahviga). Väikene pehmenemine väljendus selles, et passirežiimi rikkumist võimaldanud inimesi karistati nüüd vaid administratiivtrahviga. Nende jaoks kriminaalvastutust enam polnud.

Kuna kriminaalaja passirežiimi rikkumise eest oli suhteliselt kerge fabritseerida, kasutati seda sageli teistimõtlejate vastu, eriti aga endiste poliitvangide puhul, kellele juriidiline staatus alati hellaks kohaks on olnud.

1970. aastal avanes väike mulk passita, maa külge aheldatud kolhoosnikele. Samal aastal vastu võetud instruksioonis tehti väliselt tähtsusetu märkus: «E r i j u h t u d e l i u b a t a k s e a s u t u s t e s j a e t t e v o t e t e s t ö ö t a v a t e l e m a e l a n i k e l e , a g a s a m u t i k o d a n i k e l e , k e s s e o s e s t ö ö k o h u s t u s t e t ä i t m i s e g a v a j a v a d i s i k u t t ö e n d a v a t d o k u m e n t i , p a s s i d v ä l j a a n d a.»

Seda klauslit hakkasidki kasutama kõik need, eriti aga noored, kes ükskõik mis hinna eest olid valmis põgenema laostunud küladest enam-vähem kindlustatud linnadesse. Kuid alles 1974 algas etapiline seadusliku pärisoriuse kaotamine N. Liidus.

28. augustil 1974 kinnitas N. Liidu Ministrite Nõukogu määruse «N. Liidu passisüsteemist» nr 677, mis erines sisuliselt varasematest määrustest selle poolest, et passe lubati välja anda kõigile N. Liidu kodanikele alates kuuteistkümnendast eluaastast, esmakordselt kaasates maaelanikud, kolhoosnikud. Kuid täielik «passistamine» algas alles 1. jaanuaril 1976 ning lõppes 31. detsembril 1981. Kuue aasta jooksul anti välja viiskümmend miljonit passi.

Sellega vähemalt võrdsustati kolhoosnikud linnarahvaga. Kuid sissekirjutamise korra jättis uus passimäärus praktiliselt muutmata. Veidi vabamaks said tärminid.

Nii võis vähem kui poolteiseks kuuks elukohta vahetuna elada ilma sisse kirjutamata, kuid majaraamatus (mida N.Liidu peetakse iga elumaja kohta) tuli teha sellekohane märge. Erinevus seisnes selles, et enam ei läinud vaja võimude luba. Passi sissekirjutamiseks andmise tähtaegagi pikendati ühelt ööpäevalt kolmeni. Isikud, keda keelduti sisse kirjutamast, pidid nüüd lahkuma mitte kolme, vaid seitsme päeva jooksul. Kõik ülejäänud jäi samaks, ka kriminaalvastustus sissekirjutusreeglite rikkumise eest.

Samaaegselt uue passisüsteemi määrase vastuvõtmisega võitis N.Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse «Kodanike sissekirjutamise korrast», mille esimesed neli punkti ära trükiti, järgnevad kuus aga kandis märget «mitte trüki jaoks».

Avalikustatud osas oli tähtsaim punkt üks, mis veidi kergendas piiranguid sissekirjutamisel. Linnades ja linna tüüpi asulates lubati sisse kirjutada terve kategooria inimesi vaatamata sellele, kas sanitaarnormid seda lubavad või mitte. Nii lubati sisse kirjutada mees naise juurde ja vastupidi, lapse vanemate juurde ja vastupidi, õdesid ja vendi teineteise juurde, sõjaväest vabaneuid ja karistuse kandnuid pinnale, kus nad varem elasid jne. Need pehmenused dikteeris piirand likvideerida osagi barbaarsetest piirangutest, mis viisid otseselt perekonnasidemete lagunemiseni.

Avaldamiseks keelatud osa põhiline punkt viis keelas poliitvangidel naasta oma kodukohta juhu, kui seal mingil põhjusel ei tohtinud olla «ebasoovitavaid elemente». Muidugi ei ole poliitvangidele suletud kohtade loetelu kusagil avaldatud. On teada, et sinna kuulusid Moskva ja Moskva oblast, Leningrad ja rida Leningradi oblasti rajooni, liiduvabariikide pealinnad ning hulk tähtsamaid tööstuskeskusi, N. Liidu piiritsoon ja ilmselt veel rida paiku (nagu praktikas ilmnas, võisid kohalikud võimud ise otsustada endiste poliitvangide sissekirjutamise küsimuse).

Nimetatud määrus kinnitas juba varemgi kasutatud meetodit saata teisitimõtlejad eemale suurtest kultuurikeskustest, et igati vähendada nende mõju, aga samuti takistada kontakte välismaalastega, kes omakorda ei tohi ilma eriloata külastada N.Liidu siserajooni. Teisitimõtlejate väljakihutamine keskustest, kus elasid nende perekonnad ja sõbrad, sai oluliseks kohtuvälise represseerimise vahendiks.

Sissekirjutus kui selline kehtib tänase päevani. Ning mitte mingisugust seaduslikku alust selleks ei ole. N.Liidu konstitutsioonis pole mainitud ei sissekirjutust, ei üleüldist elanikkonna «passistamist». Selle kohta ei ole ka eraldi seadust. Ainuke mis on — Ministrite Nõukogu poolt väljaantud loendamatud määrused. Seejuures konstitutsiooni järgi «N.Liidu Ministrite Nõukogu annab määrusi ja käskkirju N.Liidu seaduste ja muude N.Liidu rahvasaadikute ning N.Liidu Ülemnõukogu otsuste alusel ja täitmiseks ning kontrollib nende täitmist». Kuna mitte mingeid N. Liidu seadusi või kongressi ja ülemnõukogu otsuseid passi ja sissekirjutuse kohta ei ole, siis saab teha vaid ühe järelduse — kõik need karmid määrused on lihtsalt ebaseaduslikud.

Selle kohta on olemas ainult üks seadus — Kriminaalkoodeks, mis kehtestab karmid karistused ebaseaduslike normide mittetäitmise eest. Mis teha — meie elu igapäevane paradoks!

Sissekirjutus ja pass määravad nõukogude inimese elus märksa rohkem, kui esmapilgul paistab. See ei puuduta ainult õigust elada, kus soovid, töötada, kus meeldib. Sissekirjutuse ja passiga on tihedalt seotud ka teised kodanikuõigused. Konstitutsioonis on kirjas õigus õppida, kuid see on teisejärguline õigus võrreldes sissekirjutusega; ilma passi ja sissekirjutuseta ei pane te last ei lasteada, ei kooli (alles hiljuti kaotati sissekirjutuslikud piirangud tööstuskooli astujaile). Ilma sissekirjutuseta pole võimalik kasutada kuulsa tasuta meditsiiniabi teenu-seid (olgu see kui kehv tahes). Tänapäeval, laialt levinud kaartide, talongide jmt sõõgi saamise vahendite ajastul on õigus elulegi pandud otsesesse sõltuvusse passist ja sissekirjutusest.

Näib, et ainuke pääsetee sellisest välja-pääsmatust olukorrast on üleüldine allumatus seadustele ja määrustele. Hea vundament õigusriigi ehitamiseks!

Meie ülevaade puudutas ainult probleemi juriidilist aspekti (muidugi kui kogu selles hullumeelses olukorras leidubki midagi jurisprudentisist selle sõna õiges tähenduses). Ülevaatesse ei mahtunud eriväljasaadetute, kulakute, karistatud rahvaste jt tragöödia. Nende puhul ei tule muidugi kõnelda mitte niivõrd liikumisvabaduse ja elukoha vahetuse õiguse rikkumisest kui võrd tõelisest genotsiidist.

Vene keelest tõlkinud Arvo Pesti

ALDOUS HUXLEY

TAJU UKSED. II

Vahepeal olin ma uurija soovil pöördunud ära Cézanne'i portreelt jälgima seda, mis toimub mu peas, kui ma silmad sulen. Seekord oli sisemaastik kummaliselt vähepakuv. Vaateväli oli täis säravavärvilisi, pidevalt muutuvaid struktuure, mis näisid olevat tehtud plastikaadist või emailitud plekist.

«Odav,» märkisin. «Triviaalne. Nagu esemed odavas tarbekaubapoes.»

Ja kõik see armetus eksisteeris suletud, kokkusurutud universumis.

«On, nagu oleksid laevateki all,» ütlesin ma. «Mõnesendise piletiga laevas.»

Ja niimoodi vaadates sai väga selgeks, et see vilets laev oli mingil viisil seotud inimlike pretensioonidega. See mõnesendise laeva lämmatav interjäär oli mu enda isiklik mina; need kassikullased plekk- ja plastikaatmobiliid olid mu isiklikud lisandid universumile.

Minu meelest oli õppetund tervistav, kuid mul oli siiski kahju, et see pidi antama just sel hetkel ja sel kujul. Tavaliselt avastab meskaliinivõtja sisemaailma, mis on nii ilmselge tõsiasi, nii endastmõistetavalt lõputu ja püha nagu see kirkastunud välismaailm, mida ma olin näinud avasilmi. Minu juhtum oli algusest peale olnud erinev. Meskaliin oli mind ajutiseks õnnestanud võimega näha asju suletud silmi, kuid ta ei suutnud — vähemalt sel puhul mitte — esile tuua sisemaastikku, mis oluks vähegi võrreldav mu lilledel või tooli või flanellpükstega «seal väljas». Mida ta mul oli lubanud seesmiselt tajuda, see polnud mitte pildid dharmakehast, vaid mu oma meel; mitte arhetüüpiline Seesugusus, vaid kogumik sümboleid, teisisõnu — Seesugususe kodukootud aseaine.

Enamikku visualiseerijaist muudab meskaliin visionäärideks. Mõned neist — ja neid on võib-olla arvukamalt, kui üldiselt arvatakse, — ei vaja muundamist, nad on kogu aeg visionäärid. Vaimne liik, kuhu kuulus William Blake, on isegi tänapäeva urbaniseerunud industriaalühiskondades üsna laialt levinud. Selle poedi ja kunstniku ainulaadsus ei seisne mitte faktis, et ta (oma «Kirjeldava kataloogi» sõnul) tõepoolest nägi «neid imetaolisi ürgolendeid, keda Pühades Kirjades nimetatakse keerubiteks». See ei seisne faktis, et kõigis tema visioonides nähtud «imetaolised ürgolendid, mõned neist sada jalga kõrged, sisaldus mütolooiline ja salajane tähendus». See seisneb ainuüksi tema voi-

mes sõnade või (mõnevõrra vähem õnnestunult) joone ja värviga edasi anda, vähemalt mõningaid viiteid mitte ülemääraselt ebaharilikust kogemusest. Andetu visionäär võib tajuda niisama võimast, kaunist ja tähendusrikast seesmist reaalsust kui oli maailm, mida nägi Blake, kuid tal puudub hoopiski võime väljendada nähtud kirjalikes või plastilistes sümbolites.

Religiooni kirjapanekuist ning säilinud luule- ja skulptuurimälestistest on täiesti selge, et peaaegu kõigil aegadel ja kõigis kohtades on inimesed omistanud sisemaastikule suuremat tähendust kui objektiivsetele eksistentsidele, on tundnud, et sel, mida nad näevad suletud silmi, on vaimselt kõrgem tähendus kui avalil silmi nähtul. Põhjus? Harjumuslikkus tekitab lugupidamatust, ja elus püsimine on probleem, mis oma häda vajalikkuses ulatub krooniliselt tüütust kuni raskelt piinavani. Väline maailm on see, kuhu me oma elus igal hommikul ärkame, on koht, kus me tahes-tahtmata peame püüdma ära elada. Sisemaailmas pole tööd ega monotoonsust. Me külastame seda ainult unenägudes ja mõtisklustes, ja selle kummalisus on seda laadi, et me kunagi ei leia eest sama maailma kaks korda järjest. Pole siis imeks panna, kui inimolendid on jumaliku otsides üldiselt eelistanud vaadata isendasse. Üldiselt, kuid mitte alati. Niihästi oma kunstis kui usundis vaatasid taoistid ja zen-budistid visioonide taga Tühjuse ning Tühjuse kaudu objektiivse reaalsuse «kümnele tuhandele asjale». Oma doktriini tõttu lihaks saanud Sõnast pidanuksid kristlased olema võimelised algusest peale omaks võtma samasugust hoiakut neid ümbritseva universumi suhtes. Kuid pattulangemise doktriin muutis selle neile väga raskeks. Veel nii hiljuti kui kolmsada aastat tagasi näis maailma täielik eitamine ning isegi maailma hukkamõist niihästi ortodoksne kui ka mõistetav. «Me ei tohiks tunda imestust mitte millegi üle looduses, välja arvatud vaid Kristuse inkarnatsioon.» See Lallemani ütlus tundus 17. sajandil arukana. Tänapäeval kõlab see hullusena.

Hiinas tõusis maastikumaal oluliseks kunstivormiks umbes tuhat aastat tagasi, Jaapanis kuuesaja ja Euroopas kolmesaja aasta eest. Dharmakeha võrdsustasid hekiga need zeni meistrid, kes ühendasid taoistliku

naturalismi budistliku transsendentalismiga. Seetõttu pidasid ainult Kaug-Ida maastikumaalijad oma kunsti religioosseks. Lääne maailmas oli religioosse kunsti ülesandeks pühade isikute portreerimine, pühitsetud tekstide illustreerimine. Maastikumaalijad pidasid end ilmkiteks. Tänapäeval näeme Seurat's üht suurimat meistrit alal, mida võiks nimetada müstiliseks maastikumaaliks. Ja ometi oli nii, et see mees, kes suutis mõjusamalt kui keegi teine edasi anda ühtsust paljususe, sai üsna pahaseks, kui keegi kiitis teda tema loominguga «poeesia» eest. «Ma ainult rakendan süsteemi,» protesteeris ta. Teisisõnu, ta oli oma silmis vaid puántillist ja ei midagi muud. Samalaadset anekdooti räägitakse John Constable'ist. Kord oma elu lõpu eel kohtus Blake Hampsteadis Constable'iga ja sai näha üht noorema kunstniku visandit. Hoolimata põlgusest naturalistliku kunsti vastu tundis vana visionäär hea töö ära, kui seda nägi, erandiks muidugi Rubensi tööd. «See pole joonistus,» hüüdis ta, «see on inspiratsioon!» «Minu arust pidi sellest saama joonistus,» oli Constable'i iseloomulik vastus. Mõlemal oli õigus. See oli joonistus, täpne ja tõetruu, ja samal ajal see oli inspiratsioon, oma laadilt vähemalt sama kõrge kui Blake'il. Männipuid nõmmel oli tegelikult nähtud identsena dharmakehaga. Visand oli tõlgendus — paratamatult mitte täiuslik, kuid siiski sügavalt mõjuv — sellest, mida puhastunud taju oli ilmutanud suure maalija avatud silmadele. Dharmakeha vaatlemisest hekina Wordsworthi ja Whitmani traditsiooni kohaselt ja visioonidest inimvaimus peituvast Blake'i-pärasteist «imetaoliste ürgolendeist» on tänapäeva poeedid taandunud uurima isikupärast vastuseisust rohkem kui isikupärasega, alateadlikuga, ja tõlgendama ülimalt abstraktses sõnastuses mitte antud objektiivset fakti, vaid paljalt teaduslikke ja teoloogilisi mõisteid. Ja midagi samalaadset on toimunud maalikunsti valdkonnas. Oleme siin olnud tunnistajaks üldisele loobumisele maastikust, 19. sajandi valitsevast kunstivormist. See loobumine maastikust ei ole viinud mitte teise, seesmiselt jumaliku Antusse, millega tegeles enamik mineviku traditsioonilisi koolkondi, sellesse arhetüüpilisse maailma, kust inimesed on alati leidnud müütide ja religiooni toormaterjali. Ei, see on olnud taganemine välisest Antusest isiklikku alateadvusse, sellisesse vaimesse maailma, mis on isegi armetum ja kindlamini suletud kui teadliku isiksuse maailm. Need plekid ja eredavärvilised plastikaadist struktuurid — kus olin ma neid varem näinud? Igas maali galeriis, kus on välja pandud uusimat mittekujutavat kunsti.

Ja nüüd tõi keegi grammofoni ning pani heliplaadi pöördkettale. Ma kuulasin mõ-

nuga, kuid ei kogenud midagi, mis oluks võrreldav nähtud lillede ja pükste apokalüpsistega. Kas loomuliku andega muusikamees oleks kuulnud ilmutusi, mis minu jaoks olid eranditult visuaalsed? Seda oleks huvitav katsetada. Samal ajal, kuigi mitte muundudes, kuigi säilitades oma normaalse kvaliteedi ja intensiivsuse, aitas muusika tublisti kaasa arusaamisele sellest, mis minuga oli juhtunud, ja neist laiemast probleemidest, mida need sündmused olid tõstatanud.

Instrumentaalmuusika, nii veider kui see ka pole, jättis mind võrdlemisi külmaks. Mozarti c-moll-klaverikontsert katkestati pärast esimest osa ja selle asemele astus mõnede Gesualdo madrigalide salvestus.

«Need hääled,» ütlesin ma tunnustavalt, «need hääled — need on omamoodi sild tagasi inimlikku maailma.»

Ja sillaks nad jäid, isegi kui laulsid kõige ehmatavamalt kromaatilist hullu printsi kompositsioonidest. Läbi madrigalide ebaühtlaste fraaside järgis muusika oma suunda, jäämata kunagi samasse helistikku kaheks taktiks korraga. Gesualdo, selles fantastilises kujus mõnest Websteri melodraamast, oli psühholoogiline laostumine üle paisutanud, äärmise piirini tõuganud modaalsele muusikale loomumase tendentsi, mis vastandub läbini tonaalsele muusikale. Tulemuseks olid teosed, mis kõlasid nii, nagu neid oleks võinud kirjutada hilisem Schönberg.

«Ja ometi,» tundsin end olevat sunnitud ütleva, kui kuulasin neid veidraid hiliskesk-aegseid kunstivorme vastureformatsiooni psühhoosi töötluses, «ja ometi pole oluline, et ta närvid on läbi. Tervik on organiseerimata. Kuid iga üksik fragment on korras, on Kõrgema Korra esindaja. Kõrgem Kord domineerib isegi laoses. Totaalsus on olemas isegi purunenud tükides. Võib-olla selgemini olemas kui täielikult sidusas teoses. Vähemalt ei suiguta sind võltsi kindluse tundes mõni paljalt inimlik, paljalt fabritseeritud kord. Sa pead usaldama omaenda vahe- tult ülima korra taju. Nii võib laosel teatud mõttes olla oma eelseid. Kuid see on muidugi ohtlik, kohutavalt ohtlik. Kui mõelda, et sa ei pääse tagasi, kaosest välja...»

Gesualdo madrigalidelt hüppasime üle kolmesajandilise kuristikku Alban Bergi «Lüürilise süüdi» juurde.

«Nüüd läheb põrgu lahti,» deklareerisin ma ette.

Kuid, nagu selgus, ma eksisin. Muusika kõlas tõepoolest võrdlemisi kentsakalt. Pumbatuna välja isiklikust alateadvusest, järgnes üks kaksteistheli-agoonia teisele, kuid mis mind rabas, see oli üksnes olemuslik kokkubimatus, mis valitses psühholoogilise laostumise, Gesualdo omast veelgi täielikumana, ja tohutu suurte ressursside vahel, talendi ja

selle väljenduseks rakendatud tehnika vahel.

«Kas tal pole iseendast kahju?» märkisin ma pilkavalt, igasuguse sümpaatiata. Ja siis: «*Katzenmusik* — õpetatud *Katzenmusik*.» Ja lõpuks, pärast veel mõne minuti pikkust ängistust: «Mis huvi pakuvad ta tunded? Miks ta ei või tähelepanu pöörata millelegi muule?»

Kahtlemata väga tähelepanuväärse teose kriitikana oli see ülekohtune ja küündimatu, kuid minu arvates mitte asjakohatu. Seda ei tarvitse sugugi võtta tõena, ent see osutab, kuidas ma puhta kontemplatsiooni seisundis reageerisin «Lüüriilisele süidile».

Kui muusika lõppes, pani uurija ette teha jalutuskäik aias. Ma nõustusin, ja — kuigi mu keha näis olevat täielikult lahknenud mu vaimust või, et olla täpsem, kuigi mu teadlikkusega muundunud välismaailmast enam ei kaasnunud teadlikkust oma füüsilisest organismist — leidsin, et suudan tõusta üles, avada klaasukse ja astuda välja üksnes hetkelise kõhkluse järel. Muidugi oli veider tunda, et «mina» ei olnud seesama, mis need käed ja jalad «seal väljas», mis see täiesti objektiivne keha ja kael ja isegi pea. See oli veider, kuid sellega harjus peagi. Ja pealegi näis keha olevat täiesti suuteline enda eest hoolt kandma. Tegelikult ta muidugi kannab alati enda eest hoolt. Kõik, mida teadlik *ego* suudab teha, on formuleerida soove, mida siis teostavad jõud, mida ta väga vähe valitseb ja üldsegi mitte ei mõista. Kui ta teeb midagi rohkem, kui ta püüab liiga palju, kui ta näiteks muretseb, hakkab tunda hirmu tuleviku pärast, siis see alandab nende jõudude efektiivsust ning võib isegi põhjustada ärakurnatud keha haigestumise. Mu tollases olukorras ei seostunud teadlikkus *ego*'ga, see oli — võiks öelda — omaette. Tähendab, füsioloogiline intelligents, mis juhib keha, oli samuti omaette. Sel hetkel oli too vahelesegav neurootik, kes ärkvelolu ajal püüab vaatamängu juhtida, õndsalt kombel eest ära.

Läbi klaasukse astusin ma välja oma-laadse pergola alla, mida osalt kaitis roniroos, osalt tollilaiused varvad pooletolliste vahedega. Päike paistis ja varbade varjudest moodustus sebramuster maha ning pergola siinpoolses otsas seisva aiatooli istmele ja seljatoele. See tool, kas ma kunagi selle unustan? Kus varjud langesid tooli lõuendkattele, seal vaheldusid sügava, kuid hõõguva indigo triibud nii intensiivselt särava õhetuse triipudega, et oli raske uskuda, et nad võiksid olla millestki muust kui sinisest tulest. Tundus, et ma määratu kaua vaatasin üksisilmi, teadmata, isegi tahtmata teada, mis see minu ees oli. Igal muul ajal oleksin ma näinud tooli, mida võretasid vahelduv valgus ja vari. Täna oli taju mõiste alla neelanud. Ma olin nii täielikult süvenenud vaata-

misses, nii rabatud sellest, mida ma tegelikult nägin, et oli võimatu olla teadlik millestki muust. Aiamööbel, varvad, päikesepaiste, vari — need polnud rohkem kui nimed ja mõisted, üksnes verbalisatsioonid rakenduslikuks ja teaduslikuks otstarbeks, pärast sündmust. Sündmus oli see ažuurselt hõõguvate ahjuuste järgnevus, mida eraldasid põhjate emajuursinised kuristikud. See oli väljendamatult imepärane, imepärane kuni peaaegu hirmuäratavuseni. Ja järsku ma sain aimu sellest, kuidas peaks tunduma olla hull. Skisofreenial on nii oma taevad kui ka põrgud ja puhastustuled. Mulle meenub, mida üks vana, nüüd juba ammu surnud sõber ütles oma hullumeelse naise kohta. Kord haiguse varases järgus, kui naisel oli veel selgeid hetki, oli mees läinud haiglasse, et rääkida talle nende lastest. Naine kuulas natuke aega, siis katkestas teda. Kuidas ta võis taluda aja raiskamist paarile äraolevale lapsele, kui kõik tõeliselt oluline, siin ja praegu, oli nende mustrite kirjeldamatu ilu, mida ta oma pruunis tviidkuaes moodustas iga kord, kui oma käsi liigutas? Paraku, see puhastunud taju ja puhta, ühepoolse kontemplatsiooni paradiis ei olnud talutav. Õndsalikud vaheajad muutusid harvemaks, muutusid lühemaks, kuni neid lõpuks üldse enam polnud: oli jäänud vaid õud.

Enamik meskaliini kasutajaist kogeb üksnes skisofreenia taevalikku poolt. Droog toob põrgu ja puhastustele ainult neile, kel hiltuti on olnud meeltesegaduse hoog või kes kannatavad perioodiliste depressioonide või kroonilise tumemeelsuse all. Kui meskaliin oleks pahaloomuliselt mürgine, nagu enamik teisi mingil määral võrreldava jõuga drooge, siis oleks selle võtmine juba iseendast küllaldane tumemeelsuse esilekutsumiseks. Kuid normaalselt terve isik teab juba ette, et mis temasse puutub, siis on meskaliin täiesti ohutu; et selle mõju möödub kaheksa või kümne tunni pärast, jätmata mingit pohmelust ja järelikult ka iha doosi uuendamiseks. Kindlustatud selle teadmise, andub ta eksperimendile hirmu tundmata — teisisõnu, ilma mingi kartuseta, et enneolematult kummaline ja mitteinimlik kogemus muutuks millekski kohutavaks, millekski tõeliselt saatatlikuks.

Vastamisi tooliga, mis nägi välja nagu Viimne Kohtupäev — või, et olla täpsem, Viimse Kohtupäevaga, milles ma pika aja peale märkimisväärse raskusega tundsin ära tooli —, leidsin end jalamaid paanika piiril. Ma tundsin järsku, et asi läks liiga kaugele. Liiga kaugele isegi hoolimata sellest, et suund oli intensiivsema ilu, sügavam tähenduse poole. Hirm, nagu ma tagasisaates seda analüüsin, oli olla maha surutud, puruks muser-

datud niisuguse reaalsuse surve all, mis on suurem, kui võib taluda vaim, kes on harjunud valdava osa ajast elama sümbolite hubases maailmas. Religioosse kogemuse kirjavaras leidub rikkalikult teateid piinadest ja õudustest, mis on muserdanud neid, kes liiga äkitselt sattusid silmast silma mõne *mysterium tremendum*'i (hirmsa saladuse) ilminguga. Teoloogilises keeles öelduna tuleneb see hirm inimliku egotismi ja jumaliku puhtuse ühtesobimatusel. Böhme ja William Law' sõnusti võime öelda, et patust pöördumatuile hingedele on jumalik valgus täies sätas mõistetav ainult põletava, puhastava tulena. Peaegu samasugune doktriin sisaldub «Tiibeti surnute raamatus», kus kirjeldatakse, kuidas lahkunud hing kokkub agoonias tagasi Tühjuse Selgest Valgusest ja isegi vähemaist, mõõdukamaist Valgustest, et ülepeakaela tormata isolemise lohutavasse pimedusse taassündinud inimolendina või isegi loomana, õnnetu vaimuna, põrgu asukana. Pigem mis tahes, kui leevendamata Reaalsuse tuline sära — mis tahes!

Skisofreenik on hing, kes pole mitte üksnes patust pöördumatu, vaid on lisaks ka lootusetult haige. Tema haigus seisneb võimetuses leida varjupaika seesmise ja välise reaalsuse eest (nagu terve mõistusega inimene tavaliselt teeb) kaine mõistuse kodukootud universumis — kasulike mõistete, ühiste sümbolite ja sotsiaalselt vastuvõetavate konventsioonide rangelt inimlikus maailmas. Skisofreenik on nagu inimene, kes on pidevalt meskaliini mõju all ja seetõttu võimetu vältima sellise reaalsuse kogemist, millega kooseluks ta pole küllalt püha, mida ta ei saa olematuks seletada, kuna see on primaarseist faktidest kõige kangekaelsem, ja mis, lubamata tal iial vaadata maailma lihtsalt inimsilmadega, peletab teda tõlgitsemata selle lakkamatut kummalisust, selle tähenduslikkuse põletavat intensiivsust kui inimliku või isegi kosmilise pahatahtlikkuse avaldust. See kutsub esile kõige meeletikumaid vastuabinõusid alates mõrvarlikust vägivaldast kuni katatonia ehk psüühilise enesetapuni. Ja asunud kord allamäge põrguteele, ei ole enam iial võimalik peatuda. See oli nüüd liigagi ilmne.

«Kui oled startinud vale suunas,» kostsin ma vastuseks uurija küsimustele, «siis saab kõik, mis juhtub, tõendiks vandenõust sinu vastu. Kõik saab olema su enda kehtetatud. Sa ei saa hingegi tõmmata, teadmata, et see on osa salaseptsusest.»

«Te siis arvate, et teate, milles peitub hullumeelsus?»

Mu vastus oli veendunud ja puhtsüdamlik «jah».

«Ja see ei allu teie kontrollile?»

«Ei, see ei allu. Kui keegi on alustanud hirmu ja vihkamisega põhilise eeldusena, siis peab ta jätkama lõpuni.»

«Kas sa suudaksid,» küsis mu naine, «koondada oma tähelepanu sellele, mida «Tiibeti surnute raamat» nimetab Selgest Valguseks?»

Ma kahtlesin.

«Kas see hoiaks kurja ära, kui saaksid seda tähelepanu säilitada? Või ei oleks sa selleks suuteline?»

Kaalutlesin seda küsimust tükk aega.

«Võib-olla,» vastasin ma lõpuks, «võib-olla ma saaksin, kuid ainult siis, kui oleks keegi, kes räägiks mulle Selgest Valgusest. Seda ei saa teha omaette. Ma arvan, et see on Tiibeti rituaali tuum — keegi istub kogu aeg juures ja ütleb sulle, mis on mis.»

Pärast eksperimendi selle osa aruande läbilehitsemist võtsin ma välja oma «Tiibeti surnute raamatu» eksemplari ja lõin selle huupi lahti. «Oo õilsalt sündinu, ära lase oma vaimu kõrvale kallutamata. Selles oli küsimus, jääda kõrvale kallutamata. Kõrvale kallutamata mineviku pattude mälestuse, kujuteldud naudingute, vanade ebaõigluste ja alanduste kibeda järelmaitses poolt, kõigi hirmude ja vihkamiste ja ihade poolt, mis tavaliselt varjutavad Valgust. Kas seda, mida need budistlikud mungad tegid suremise ja surnute heaks, ei võiks tänapäeva psühhiaater teha vaimuhaigete heaks? Leidugu hääl, kes kinnitab neile, päeval ja isegi une ajal, et hoolimata kogu õudusest, kogu hääminngust ja segadusest jääb ülimalt reaalsus kõikumatuks isendaks ning on samast ainest kui isegi julmimast piinatud vaimu seesmine valgus. Niisuguste vahendite abil, nagu helisalvestusseadmed, kellaga lülitid, avalikud valjuhääldisüsteemid ja padjatelefonid, tohiks olla väga lihtne pidevalt meenutada seda ürgalget fakti isegi alakooresseisulise haigla patsientidele. Võib-olla mõned kadunud hinged võiksid sel viisil leida abi, et mingil määral saavutada kontroll universumi üle, milles nad on mõistetud elama ja mis on ühel hoobil kaunis ja kohutav, kuid alati teine kui inimlik, alati totaalselt arusaamatu.

Mõne aja pärast juhtis mind mu aiatooli erutava hunnituse juurest eemale. Laskudes hekilt rohelistes paraboolides, särasid luuderohu lehised erilises klaasjas, nefriidipärasel kiirguses. Hetk hiljem plahvatas mu vaatevälja täies õies roospõõsas *Red Hot Pokers*. Õied püüdisid ülespoole sinasse, nii kirglikult elu täis, et näisid seisvat väljendusvõime äärmisel piiril. Nagu toolgi varbade all, avaldasid nad liiga palju. Vaatasin alla lehtede peale ja avastasin äärmiselt õrnade roheliste valguste ja varjude urkalise keerukuse, mis tuiкас mõistetamatu müsteeriumina.

Roosid:

*õied kerged on maalida,
lehed seda raskemad.*

Shiki haiku väljendab kaudsel teel täpselt seda, mida ma siis tundsin — õite üle-määrane, liigagi ilme toredus, mis kontrasteerus nende lehestiku subtiilsema imega.

Läksime välja tänavale. Suur kahvatusinine auto seisis kõnnitee ääres. Seda nähes haaras mind äkitselt määratu lõbusus. Mis endameeldumus, mis absurdne enesega rahulolu kiirgus neist ülimalt läikiva emaili punnis pindadest! Inimene oli loonud asja omaenda jäljendina, või pigem oma kirjan-dusliku lemmikkuju jäljendina. Ma naersin, nii et pisarad jooksid üle põskede.

Me astusime tagasi majja. Sööma-aeg oli valmis. Keegi, kes veel ei olnud identne minu endaga, kukkus hundiisuga sööma. Vaatasin seda pealt eemalviibivalt ja erilise huvita.

Pärast sööki istusime autosse ja läksime sõitma. Meskaliini mõju oli juba vaibumas, kuid lilled aedades värisid ikka veel üleloomuliku piiril, pipra- ja jaanileivapuud kõrvaltänavate ääres kuulusid ikka veel selgesti mingisse pühasse hiide. Eedeni aed vaheldus Dodonaga, Yggdrasil müstilise Roosiga. Ja siis äkitselt olime ristmikul, oodates ülesõitu Sunset Boulevard'ist. Meie ees veeresid autod mööda lakkamatu vooluna, tuhanded autod, kõik säravad ja läikivad nagu reklaamiunelm ja igaüks eelmisest naeruväärsem. Taas visklesin ma naerukram-pides.

Lõpuks lõhenes liikluse Punane meri ja me sõitsime järjekordsesse puude ja murude ja rooside oaasi. Mõne minutiga olime tõusnud mägedes olevasse vaatepunkti ja meie all laius linn. Võrdlemisi suureks pettumuseks nägi see välja samasuguse linnana, nagu olin teda näinud teistel puhkudel. Minu jaoks oli muundumine proportsionaalne kaugusega. Mida lähem, seda jumalikum. See avar, vidu-ne panorama erines vaevalt iseendast.

Me sõitsime edasi, ja nii kaua kui me jäime mägedesse, kus üks kauge vaade järgnes teisele, püsis tähendus oma argitasemel, tublisti allpool muundumispunkti. Võlu hakkas jälle toimima alles siis, kui me pöördusime alla uude eeslinna ja libisesime kahe majaderea vahele. Siin, hoolimata arhitektuuri erilisest võikusest, tuli ette transsendentaalse teise uuenemisi, viiteid hommiku-taevale. Punased korstnad ja rohelised katused hõõgusid päikesepaistes nagu fragmendid Uuest Jeruusalemmast. Ja äkitselt nägin ma, mida Guardi oli näinud ja (millise võrdlemata oskusega!) nii sageli edasi andnud oma maalides — krohvitud

seina. Üle seinä läks poolviltune vari. Sein oli tühi, ent küllastatud olemasolu tähendusest ja müsteeriumist. Ilmutus koitis ja kadus taas sekundi mürdosaga. Auto oli edasi liikunud, aeg paljastas igavese Seesuguse järjekordse avalduse. «Samasuses on erinevus. Kuid et erinevus peaks erineva samasusest, ei ole mingil viisil kõigi Buddhade eesmärk. Nende eesmärk on nii totaalsus kui erine-mine.» Näiteks see punaste ja valgete pelar-goonide peenar oli täiesti erinev krohvseinast sada jardi tagasi. Kuid mõlema «on-sus» oli seesama, nende pögususe igavene olu oli seesama.

Tunni aja pärast, kui veel kümme miili ja Maailma Suurima Rohupoe külastamine olid kindlalt seljataga, olime taas kodus ja mina olin pöördunud tagasi sellesse kindlustunnet andvasse, kuid sügavalt ebarahuldavasse seisundisse, mida tuntakse kui «normaalse mõistuse juures olekut».

On väheusutav, et inimkond võiks toime tulla ilma Kunstlike Paradiisideta. Enamik mehi ja naisi elavad elu, mis on halvimal juhul nii piinarikas, primal juhul nii monotoonne, vaene ja piiratud, et tung pääseda, igatsus kas või mõneks väheseks herkeks teisale jõuda on ja on alati olnud üks hinge põhilisi ihasid. Kunst ja religioon, karnevalid ja saturnaalid, tantsimine ja oratooriumi kuulamine — kõik need on olnud, H. G. Wellsi sõnu kasutades, Ustekes Seinas. Ja eraviisiliseks, igapäevatarbeks on alati olnud keemilised joovastusvahendid. Kõik taimsed rahustid ja uimastid, kõik eufoorikud, mis kasvavad puude otsas, kõik hallutsinogeenid, mis küpsevad marjades või mida saab välja pressida juurtest — kõik ilma erandita on inimestele tuntud ja on süstemaatiliselt kasutusel olnud igiaegadest saadik. Ja neile looduslikele teadvusemuundajatele on tänapäeva teadus lisanud omapoolse osa sünteetilisi aineid — nagu kloraalhüdraat ja bensedriin, bromiidid ja barbituraadid.

Enamikku neist teadvuse muundajast ei saa võtta ilma arstireseptita, või kui, siis vaid ebaseaduslikult ja tõsise riskiga. Lääne-maailmas on piiramatult kasutada lubatud vaid alkoholi ja tubakat. Kõik muud keemilised Uksed Seinas kannavad narkootikumi silti ja nende loata kasutajad on narkomaanid.

Tänapäeval kulutame me tunduvalt rohkem joomale ja suitsule kui haridusele. See pole sugugi üllatav. Iha pääseda iseolemisest ja keskkonnast on peaaegu igaiühes peaaegu kogu aeg olemas. Iha teha midagi noorte heaks on tugev ainult vanemates, ja neiski ainult need mõned aastad, mil lapsed koolis käivad. Niisama vähe üllatab üldine hoiak

jooma ja suitsu suhtes. Hoolimata lootusetute alkohoolikute kasvavast hulgast, hoolimata sadadest tuhandetest, kes iga aasta sandistatakse või tapetakse purjus autojuhtide poolt, viskavad populaarsed koomikud endiselt nalja alkoholi ja selle ohvrite üle. Ja hoolimata sigarettide tõestatud seosest kopsuvähiga peab praktiliselt igaüks tubakasuitsetamist vaevalt vähem normaalseks ja loomulikuks kui söömist. Ratsionalistliku utilitaristi seisukohalt võib see tunduda kummalisena. Ajaloolase jaoks on see täiesti ootuspärane. Kindel veendumus põrgu olemasolus ei takistanud kesk-aegseid kristlasi kunagi tegemast seda, mida nende auahnus, lõbu- või saamahimu neile sisendasid. Kopsuvähk, liiklusõnnetused ja miljonid viletsad ning viletsust sünnitavad alkohoolikud on faktid, mis on veel kindlamad, kui Dante päevil oli Inferno olemasolu. Kuid kõik need faktid on kauged ja ebaolulised selle lähedase ja selgesti tuntud fakti kõrval, et just praegusel hetkel siinsamas on himu kergenduse ja rahustuse, jooma või suitsu järele.

Meie aeg on kõigele muule lisaks autode ja reaktiivlendude aeg. Alkohol ei sobi kokku liiklusohutusega ja selle nagu ka tubaka tootmine muudab tegelikult viljakandmatusks palju miljoneid aakreid kõige viljakamat maad. On ütlematagi selge, et alkoholi ja tubakaga seotuvaid probleeme ei saa lahendada keeluseadusega. Universaalne ja alati olemasolev vajadus enesest välja pääseda ei ole kõrvaldatav üldpopulaarseid Uksi Seinas kinni virutades. Ainuke arukas poliitika on avada teisi, paremaid uksi, lootuses kallutada mehi ja naisi vahetama oma vanad pahad harjumused uute ja vähem kahjulike vastu. Mõned neist teistest parematest uuestest on loomult sotsiaalsed ja tehnoloogilised, teised usulised või psühholoogilised, veel teised tootluselased, hariduslikud, sportlikud. Kuid vajadus sagedaseks keemiliseks vabanemiseks talumatust isendast ja vastumeelsest keskkonnast jääb kahtlemata püsima. Selleks on vajalik uus droog, mis toob meie kannatavale liigile kergendust ja lohutust, tegemata pika aja jooksul rohkem kahju, kui teeb head lühiajaliselt. Seesugune droog peab mõjuma väikestes doosides ja olema sünteetiline. Kui tal need omadused puuduvad, siis tema tootmine — nagu veini, õlle, viinade ja tubaka puhul — häiriks vajaliku toidu ja kiudainete kasvatamist. Ta peab olema vähem toksiline kui opium ja kokaiin, vähem tõenäoliselt tooma kaasa ebasoovitavaid sotsiaalseid tagajärgi kui alkohol või barbituraadid, olema vähem kahjulik südamele ja kopsudele kui sigarettide tõrv ja nikotiin. Ja positiivselt poolelt peaks ta tekitama teadvuses huvitavamaid, olult väärtuslikumaid muudatusi kui

paljas rahunemine või unelemine, kõikvõimsuse pettepill või tõkete kõrvaldamine.

Enamikule inimestest on meskaliin peaaegu täiesti kahjutu. Erinevalt alkoholist ei kihuta see tarvitajat seda laadi pidurdamata tegevusele, mille tulemuseks on kakkused, vägivallaroimad ja liiklusõnnetused. Meskaliini mõju all süveneb inimene vaikselt oma asjadesse. Pealegi on see süvenemine üpris valgestavast liiki kogemus, mille eest ei tule maksta (ja see on kindlasti oluline) mingi kompensatoorse pohmelusega. Meskaliini regulaarse kasutamise pikaajalistest tagajärgedest teame me väga vähe. Indiaanlased, kes kasutavad *peyotet*, ei näi olevat selle tava tõttu füüsiliselt või moraalselt alla käinud. Siiski on olemasolev tõendusmaterjal veel napp ja kehvavõitu.

Kuigi ilmselt parem kokaiinist, oopiiumist, alkoholist ja tubakast, ei ole meskaliin veel mitte ideaalne droog. Meskaliini kasutajate õnnelikult kirstunud enamuse kõrval on olemas vähemusi, kes droogis leiab ainult põrgu ja puhastustule. Pealegi kestab meskaliini mõju üldkasutatava droogi jaoks ebasobivalt kaua, võrreldes näiteks alkoholiga. Kuid keemia ja füsioloogia suudavad tänapäeval toime tulla praktiliselt kõigega. Kui psühholoogid ja sotsioloogid määravad kindlaks ideaali, siis võivad neuroloogid ja farmakoloogid kahtlemata leida vahendid, mille varal võib selle ideaali realiseerida või vähemalt (sest seda laadi ideaali ei saa asja olemuse tõttu võib-olla millalgi täiel määral realiseerida) sellele lähemale jõuda kui veini trimpavas minevikus ja viskit joovas, marihuanaast suitsetavas ja barbituraate neelavas olevikus.

Nagu juba ütlesin, on vajadus välja pääseda eneseteadlikust isedusest üks hinge põhilisi ihasid. Kui meestel ja naistel see jumalakkummardamise, hea töö või vaimsete harjutuste varal mis tahes põhjusel ei õnnestu, siis kalduvad nad väljapääsu otsima religiooni keemilistelt aseainetelt — alkoholilt ja mitmesuguselt narkootikumidelt nüüdisaegses Läänemaailmas, alkoholilt ja oopiiumilt Idas, hašišilt islamimaades, alkoholilt ja marihuanaalt Kesk-Ameerikas, alkoholilt ja kokalt Andides, alkoholilt ja barbituraatidelt Lõuna-Ameerika enamarenenud piirkondades. Raamatus «Poisons Sacrés, Ivesses Divines» on Philippe de Félice pikalt ja rikkalikult dokumentatsiooniga kirjutanud igipõlisesest seosest religiooni ja droogide kasutamise vahel. Toon siin tema kokkuvõtlikud järeldused. Toksiliste ainete kasutamine religioosel otstarbel on «erakordselt laialdane... Ses raamatus käsitletud tavadid võib täheldada igas Maa osas, niihästi algelistes ühiskondades kui ka

seal, kus on saavutatud tsivilisatsiooni kõrgaste. Seega ei ole meil tegemist mitte erandlike faktidega, vaid üldise ja sõna kõige laiemas mõttes inimliku nähtusega. Seda laadi nähtusega, mida ei saa tähelepanuta jätta mitte keegi, kes püüab saada teada, mis religioon on ja mis on need sügavad vajadused, mida ta peab rahuldama.»

Ideaalset peaks igaüks suutma leida enesest väljapääsu mingis puhta või rakendusliku religiooni vormis. Praktikas näib olevat väga ebatõenäoline, et see lootus kunagi täielikult teoks saab. Leidub, ja kahtlemata saab alati leiduma häid kirikutegelasi, nii mehi kui naisi, kellele kahjuks ei jätku üksnes vagadusest. Kadunud G. K. Chesterton, kes joomast kirjutas vähemalt sama lüüriliselt kui hardusest, võib sobida nende ilukõneliseks esindajaks.

Tänapäeva kirikud, mõne erandiga protestantlike sektide hulgas, sallivad alkoholi, kuid isegi kõige tolerantsemad ei ole teinud mingit katsed seda kristlusega siduda või muuta selle kasutamist sakramendiks. Vaga joomar on sunnitud oma religiooni võtma ühes ruumis, oma religiooni-surrogaati teises. Ja see on võib-olla paratamatu. Joomist ei saa teha sakramendiks, välja arvatud religioonides, mis ei pea tähtsaks sündust. Dionysose või kelti õllejumala kultus oli kärrikas ja korralage sündmus. Ristiusu kombetalitustega ei sobi kokku isegi religioosne purjusolek. See ei tee mingit kahju viinapõletajatele, kuid on väga halb ristiusule. Arvutud inimesed igatsevad enesest väljapääsu ja oleksid rõõmsad, kui leiaksid seda kirikus. Ent, oh häda, «näljased lambad vaatavad üles ega saa toidetud». Nad osalevad kombetalitustes, nad kuuluvad jutlusi, nad kordavad palveid — kuid nende janu jääb kustutamata. Pettunult pöörduvad nad pudeli poole. Vähemalt mõneks ajaks ja teatud mõttes on sest abi. Veel võidakse käia kirikus, kuid see pole rohkem kui Muusikaline Pank Samuel Butleri «Erewhon'is». Veel võidakse tunnustada Jumalat, kuid ta on Jumal ainult verbaalsel tasandil, üldsegi mitte sõna otsest tähenduses. Kultuse tõeline objekt on pudel ja ainus religioosne kogemus on see pidurdamatu ja sõjakas eufooria, mis järgneb kolmanda kokteili sissevõtmisele.

Näeme niisiis, et ristiusku ja alkoholi ei saa ega või ühendada. Ristiusku ja meskalkiin näivad hoopis rohkem kokku sobivat. See on ilmenud palju indiaanihõimude juures Texasest lõunas kuni Wisconsinini põhjas. Nende hõimude hulgas leiab rühmi, kes on liitunud Pärismaise Ameerika Kirikuga, sek-tiga, kelle põhiriitus on omalaadne varakristlik armastussõmmaeg ehk armastusepidu, kus *peyote*-lõigud täidavad sakramentaalse leiva

ja veini aset. Need usklikud peavad kaktust Jumala eriliseks kingiks indiaanlastele ning võrdsustavad selle mõju jumaliku vaimu tegudega.

Professor J. S. Slotkin — üks neist väga vähestest valgetest, kes kunagi osa on võtnud peyotistide koguduse riitustest — ütleb oma jumalateenistuskaaslaste kohta, et nad «kindlasti ei ole tuimastunud või purjus. Nad ei lange kunagi rütmist välja ega komista sõnades, nagu teeks purjus või tuimastunud inimene... Nad kõik on vaksed, viisakad ja üksteist arvestavad. Ma ei ole kunagi viibinud üheski valgete kultusehoones, kus oleks nii palju religioosset tunnet ja siivsust.» Ja mida, võime küsida, kogevad siis need vagad ja viisakalt käituvad peyotistid? Mitte kerget vooruslikkusetunnet, mis aitab keskmise pühapäevase kirikuskäija läbi üheksaküm-mend minutit kestvast tütüstest. Isegi mitte neid kõrgeid tundeid, inspireeritud mõttest Loojale ja Lunastajale, Kohtumõistjale ja Lohutajale, mis hingestavad vagasid. Neile Pärismaise Ameerika usklikete on religioosne kogemus midagi vahetumat ja illumineerivat, spontaansemat, midagi rohkemat kui pealiskaudse, eneseteadliku vaimu kodukootud toode. Mõnikord (vastavalt doktor Slotkini kogutud andmetele) näevad nad visioone, mis võivad olla Kristusest endast. Mõnikord kuulevad nad Suure Vaimu häält. Mõnikord saavad nad teadlikuks Jumala kohalolekust ja neist isiklikest puudustest, mida tuleb parandada, kui nad tahavad Tema tahtmist täita. Teise Maailma viivate uste seesuguse keemilise avamise praktilised tulemused näivad olevat täiesti head. Doktor Slotkin teatab, et harjumuslikud peyotistid on üldiselt töökamad, karskemat (paljud neist hoiduvad täielikult alkoholist), rahuarmastavamad kui mittepeyotistid. Nii rahuldavate viljadega puud ei saa uisapäisa hukka mõista.

Peyote kasutamise sakramentaalseerimisega on Pärismaise Ameerika Kiriku indiaanlased teinud midagi, mis on nii psühholoogiliselt terve kui ka ajalooliselt väärikas. Kristluse varastel sajanditel niioelda ristiti palju paganlike riitusi ja pidusid, pannes neid teinima kiriku eesmärke. Need rõõmsad peod ei olnud just eriti ülevad, kuid nad kustutasid teatud psühholoogilist nälga ja varased misjonärid — selle asemel et püüda neid maha suruda — taipasid neid aksepteerida sellistena, nagu nad olid, hinge fundamentaalseid vajadusi rahuldavate väljendustena, ja inkorporeerisid nad uue religiooni raamidesse. See, mida Pärismaise Ameerika Kirik on teinud, on olult samasugune. Nad on võtnud paganliku kombe (kombe, mis muide on kaugelt rohkem ülendav ja valgustav kui enamik võrdlemisi metsikuid mürgleid ja

komejante, mis võeti üle Euroopa paganlusest) ja andnud sellele kristliku tähenduse.

Kuigi levinud Ühendriikide põhjaosas alles hiljuti, on *peyote* söömine ja sellele tuginev religioon saanud punase mehe vaimse sõltumatuse tähtsaks sümboliks. Mõned indiaanlased on valgete ülevõimule reageerinud amerikaniseerimisega, teised taandumisega traditsioonilise indiaanlusele. Kuid mõned on püüdnud võtta parima mõlemast maailmast, tegelikult kõigist maailmadest — parima indiaanlusest, parima kristlusest, ja parima neist transsendentaalse kogemuse Teistest Maailmadest, kus hing tunneb ennast tingimustest vabana ja loomult samasena jumalikuga. Nii sündis Pärismaine Ameerika Kirik. Kaks suurt hinge iha — püüdlus sõltumatusele ja enesemääramisele ning püüdlus enesest väljapääsule — sulatati selles ühte kolmandaga ja tõlgitseti selle valguses: püüdlus palvelemisele, Jumala teede õigustamisele inimese silmis, universumi seletamisele selgesti mõistetava teoloogia abil.

*Ennäe armetut indiaanlast, kelle harimatu meel
paneb esipoolele rõiva, kuid jätab ta
paljaks tagant.*

Kuid tegelikult oleme need meie, rikkad ja kõrgelt haritud valged, kes on end tagant paljaks jätnud. Me katame oma eesmist alastust mõninga filosoofiaga — kristlikuga, marksistlikuga, freudistlikuga —, kuid tagantpoolt me jääme katteteta, kõigi juhutuulte piljutada. Vaesel indiaanlasel on olnud taipu kaitsta oma seljatagust, lisades teoloogia viigilehele transsendentaalse kogemuse taga-põlle.

Ma ei ole nii rumal, et kuulutaksin selle, mis toimub meskaliini või mis tahes muu valmistatud või tulevikus valmistatava droogi mõjul, võrdseks inimelu tipu ja ülima eesmärgi — Valgustuse, Õndsaliku Visiooni — realiseerimisega. Kõik, millele ma osutan, on see, et kogemus meskaliiniga on katoliku teoloogia sõnutsi «maksuta armuand», mitte vajalik lunastuseks, kuid potentsiaalselt abi pakkuv, mida tuleb tänulikult vastu võtta, kui see tehakse kättesaadavaks. Olla välja raputatud tavalise taju rööbastest, saada näha mõne ajatu tunni vältel välis- ja sisemaailma, mitte nagu need ilmnevad loomale, keda painab eluspüsimine, või inimolendile, keda painavad sõnad ja mõisted, vaid nii, nagu neid tajub, vahetult ja tingimusteta, Vabanevad Vaim — see on hindamatu väärtusega kogemus igaihele ja eriti intellektuaalidele. Sest intellektuaal on defineeritav kui inimene, kelle jaoks, Goethe sõnutsi, «sõna on olemuselt viljakas». See on inimene, kes tunneb, et see, «mida me silmadega tajume,

on meile sellisena võõras ega tarvitse meid sügavalt mõjustada». Ja kuigi ise intellektuaal ja üks suurimaid keelemeistreid, ei nõustunud Goethe siiski mitte alati omaenda antud hinnanguga sõnale. «Me räägime,» kirjutab ta keskeas, «üleliia palju. Me peaksime vähem rääkima ja rohkem joonistama. Mulle isiklikult meeldiks loobuda kõnest hoopis ja — nagu orgaaniline loodus — edasi anda kõike, mis mul on öelda, skitside abil. See viigipuu, see väike madu, vaikselt oma tulevikku ootav kookon mu aknalaual — kõik need on ülitähtsad märgid. Inimene, kes nende tähenduse suudab õigesti desifereida, võiks peagi toime tulla üldse ilma kirjutatud või öeldud sõnata. Mida rohkem ma sellele mõtlen, seda enam leian, et kõnes on midagi tarbetut, keskpärast, isegi (mul on kiusatus öelda) kehjakat. Vastupidi, kuidas looduse tõsidus ja tema vaikus sind jahmatama panevad, kui seisad temaga vastamisi, häirimatult, mõne viljatu mäeselja ees või muistsete mägede üksinduses.» Me ei saa kunagi hakka-ma ilma keeleta ja teiste sümbolistsüsteemideta, sest nende abil, ja ainult nende abil me oleme ennast tõstnud kõrgemale loomadest, inimolendite tasemele. Kuid meist võivad kergesti saada nii nende süsteemide ohvrid kui ka neist tulusaajad. Me peame õppima, kuidas kasutada sõnu efektiivselt. Samal ajal aga peame säilitama ja, kui vaja, tugevdama oma võimet vaadata maailma vahetult ja mitte selle mõistete pooleldi läbipaistmatu meediumi kaudu, mis moonutab iga antud fakti millekski liigagi tuttavaks sarnasuseks mõne üldise etiketi või seletava abstraktsiooniga.

Kirjanduslik või teaduslik, liberaalne või spetsialiseerunud — kogu meie haridus on valdavalt verbaalne ega suuda seerõttu teostada seda, mida temalt oodatakse. Selle asemel et muuta lapsed täielikult arenenud täiskasvanuiks, toodab ta loodusteaduste uurijaid, kel pole aimagi loodusest kui kogemuse primaarsest faktist, nuhtleb maailma humanitaarteadlastega, kes ei tea midagi inimsusest, ei enda ega kellegi teise omast.

Geštaltpsühholoogid, nagu Samuel Renshaw, on välja töötanud meetodid inimeste taju ulatuse avardamiseks ja selle teravuse suurendamiseks. Kuid kas meie kasvatajad rakendavad neid? Vastus on «ei».

Õpetajad igal psühhofüüsilise oskuse alal, nägemisest kuni tenniseni, kõiel kõndimisest kuni palvetamiseni, on avastanud, katse ja vea varal, tingimused optimaalseks funktsioneerimiseks nende erialal. Kuid kas on ükski suur sihtkapital finantseerinud projekti nende empiiriliste leidude koordineerimiseks üldiseks kõrgendatud loovuse teooriaks ja praktikaks? Jälle, niipalju kui mina tean, on vastus «ei».

Iga liiki kultuslased ja kummalised tüübid õpetavad kõiksugu tehnikaid tervise, rahulolu, meelerahu saavutamiseks, ja paljude nende kuulajate jaoks on paljud neist tehnikaist tõestatavalt tulemusrikkad. Kuid kas me näeme auväärseid psühholooge, filosoofe ja vaimulikke julgelt laskumas neisse veidrassse ja mõnikord pahasti lehkavasse kaevudesse, mille põhjas õnnetu Tõde nii sageli on mõistetud istuma? Taas on vastus «ei».

Ja nüüd vaadake meskaliini uurimise ajalugu. Seitsekümmend aastat tagasi kirjeldasid esmajärgulise oskusega mehed neid transsendentaalseid kogemusi inimestel, kes nõuetele vastavais tingimustes täie tervise juures ja tõsisel vaimus seda droogi võtsid. Kui paljudel filosoofidel, kui paljudel teoloogidel, kui paljudel kutselistel kasvatajatel on olnud uudishimu avada see Uks Seinas? Vastus igas praktilises mõttes on: ei kellelgi.

Maailmas, kus haridus on valdavalt sõnaline, peavad kõrgesti haritud inimesed peaaegu võimatuks osutada tõsisemat tähelepanu millelegi muule kui sõnad ja mõisted. Alati leidub raha, alati on doktorantuure, on õpetatud narrust, et uurida seda, mis õpetlaste jaoks on kõige tähtsam probleem: kes mõjustas keda ütlema mida millal? Isegi nüüdsel tehnoloogiaajastul on sõnalised humanitaarteadused au sees. Peaaegu täiesti ignoreeritakse mittesõnalisi humanitaaralasi, mis taotlevad vahetut teadmist meie eksistentsi olemasolevate faktide kohta. Mõni kataloog, bibliograafia, mõne kolmandajärgulise värsisepa *ipsissima verba* täielik väljaanne, mõni määratu suur register kõigi registreeritud kokkuvõtteks — iga ehtsalt Aleksandria-pärane projekt kiidetakse kindlasti heaks ja saab rahalist toetust. Kuid kui taotletakse avastada, kuidas sina ja mina, meie lapsed ja lapselapsed võiksid muutuda tajumisvõimelisemaks, rohkem teadlikuks seesmisest ja välisest reaalsusest, avatumaks Vaimu suhtes, vähem kalduvaks psühholoogiliste väärmenetluste tõttu psühhiliselt haigestuma ja suutlikumaks valitsemise omaenda autonoomset närvisüsteemi — kui taotletakse ükskõik millist mittesõnalise hariduse vormi, mis on fundamentaalsem (ja tõenäolisemalt tooks mõneti praktilisemat tulu) kui rootsi gümnastika, siis mitte ükski tõeliselt auväärne isik mitte üheski tõeliselt auväärse ülikoolis või kirikus ei tee midagi selle heaks. Verbalistid on umbusklikud mitteverbalismi suhtes, ratsionalistid kardavad olemasolevat mitteratsionaalset fakti, intellektuaalid tunnevad, et «mida me tajume silmaga (või mõnel muul viisil), on meie sellisena võõras ega tohi meid sügavalt mõjustada». Muide, küsimus

haridusest mittesõnalise humanitaarteaduse alal ei sobi ühtegi kehtivasse lahtrisse. See ei ole religioon, ei neuroloogia, ei kehakultuur, ei kõlblus ega kodanikuteadus, isegi mitte eksperimentaalne psühholoogia. Kui asi nii on, siis pole seda aineala akadeemiliseks või vaimulikuks otstarbeks olemas ja teda võib rahuga täielikult ignoreerida või jätta patroneeriva muigega nende hooleks, kes verbaalse ortodoksia variseride silmis on iseäratsejad, nurgarastid, šarlatanid ja kvalifitseerimata asjaharrastajad.

«Ma olen alati leidnud,» kirjutas Blake kibestunult, «et inglitele on omanäe edevus pidada ainsateks tarkadeks iseendid. Seda teevad nad enesekindla ülbusega, mis tuleneb süstemaatilise mõtlemisest.»

Süstemaatiline mõtlemine on midagi, milleta me usutavasti, ei liigina ega indiviididena, toime ei tuleks. Kuid samuti, kui me tahame jääda terve mõistuse juurde, ei tule me usutavasti toime ilma vahetult tajumata (mida süsteemipäratumalt, seda parem) seesmist ja välisest maailma, millesse me oleme sündinud. See meile antud reaalsus on lõpmatus, mis libiseb ära iga mõistmise eest ja siiski lubab ennast vahetult ja mingil moel totaalset tajuda. See on transsendentne igatsus inimlikust erineva korra järele, ja siiski võib see olla meile kättesaadav kui tuntav immanentsus, kui kogetav osalustumine. Olla valgustatud tähendab olla alati teadlik totaalset reaalsusest tema immanentses teisuses — olla selles teadlik ja siiski jääda olukorda, milles püsib elus loomana, mõtled ja tunned inimolendina, leiad vajaduse korral abi süstemaatilise mõtlemisest. Meie eesmärk on avastada, et oleme alati olnud seal, kus me peaksime olema. Õnnetul kombel teeme me selle ülesande endale erakordselt raskeks. Seni aga on olemas maksuta armuannid osalistele ja põgusate realiseeringute näol. Realistlikumas, vähem eksklusiivses sõnalise hariduse süsteemis kui meie oma antaks igale inglile (selle sõna Blake'i mõttes) luba puhkepäevanaudinguna teha vahetevahel retk läbi mõne keemilise Uks Seinas transsendentaalse kogemuse maailma, teda veendaks või, kui vaja, isegi sunnitaks selleks. Kui tulemuseks oleks kokkumine, oleks see õnnetu, kuid tõenäoliselt tervistav. Kui see tooks talle lühikese, kuid ajatu valgustuse, siis seda parem. Mõlemal juhul võiks ingel kaotada pisut oma enesekindlast ülbusest, mis tuleneb süstemaatilise mõtlemisest ja teadmisest, et kõik olulised raamatud on läbi loetud.

Oma elu lõpu eel katsetas Aquino Thomas sisendatud kontemplatsiooni. Pärast seda keeldus ta jätkamast tööd oma poolelioleva raamatu juures. Võrreldes sellega ei olnud kõik see, mida ta oli lugenud, mille üle vaele-

nud ja kirjutanud — Aristoteles ja Laused, Küsimused, Ettepanekud, majesteetlikud Summad —, rohkem väärt kui aganad ja põhk. Valdava osa intellektuaalide jaoks oleks selline istumisstreik ebasoovitav, koguni moraalselt väär. Kuid see ingellik doktor oli harrastanud rohkem süstemaatilist mõtlemist kui tosinavõrra tavalisi ingliseid ning oli juba küps surma jaoks. Ta oli ära teeninud õigluse pöörduda neil, oma sureliku elu viimastel kuudel üksnes sümbolsete aganate ja põhu juurest tegeliku ja tõelise Fakti leiva juurde. Alama järgu ja paremate pikaealisuse

väljavaadete inglid peavad saama tagasi pöörduda põhu juurde. Kuid mees, kes tuleb tagasi läbi Ukse Seinasa, ei ole kunagi päriselt sama mees, kes sealt välja läks. Ta saab olema targem ja vähem enesekindel, õnnelikum, kuid vähem enesega rahulolev, alandlikum oma teadmatust mõõndes, kuid paremini varustatud, et aru saada suhteist, mis seovad sõnu ja asju, süstemaatilist mõtlemist ja mõõnematut Müsteeriumi, mida see püüab mõista, alalõpmata asjatult.

Inglise keelest tõlkinud Ants Viires

VEIKO TAMM

PSÜHHEDEELIKUD — MIKROKOSMOSE TÄHELAEVAD

Inimhinge, tema teadvust on ammustest aegadest võrreldud maailmaruumiga, nimetatud nii müstikute kui poetide poolt mikrokosmoseks. Ja nii nagu füüsilises kosmoses veedame kogu elu vaid koduplaneedil, nii ka vaimses universumis rakendab enamik inimesi ainult oma argiteadvust, tajumata ja kasutamata inimhinge ääretuid, salajasi võimalusi. Vaid üksikud adeptid, müstikud, nõiad on suutelised aastatepikkuse sihikindla treeninguga liikuma kaugemale neis mõistatuslikes teadvuse sfääres. Ent nagu kosmolaevad võimaldasid inimesel liikuda kaugustesse füüsilises ruumis, nii on loodus andnud meile vaimse ruumi tähelaevad — psühheedelikud. Järgnevalt tutvustime lühidalt selle nimetuse taga peituvate keemiliste ühenditega ning nende looduslike allikatega.

Nimetuse «psühheedelik» pakkus välja 1956. aastal Kanada psühhiaater H. Osmond ning see tuleneb kreeka keelsetest sõnadest *psyche* — 'hing, vaim' + *delein* — 'avaldama, ilmutama'. Paralleelsete terminitena võib kohata veel nimetusi «hallutsinogeen», «psühhotomimeetik», «psühhotogeen», «psühholüütik» jt.

Laiem üldsus koondab antud ained kergekäeliselt nimetuse «narkootikum» alla, ent viimane termin on rohkem kriminaalseadustiku ja narkoloogia kui psühhofarmakoloogia valdlast, hõlmates aineid, mis on kantud endise ENSV Krk § 209² ning 210¹—210⁴ loetellu

või mõne teise riigi vastavasse seadusandlusesse. Hoiatusena tuleb aga mainida, et suuremat osa psühheedelikutest võibki neist keelatud nimekirjust leida ja nende omandamise ning kasutamise eest on endiselt oht sattuda seadusevalvurite kätte.

Siiski on oluline vahet teha psühheedelike ja nn tõeliste narkootikumide nagu herooin, oopium jt vahel. Viimaseid iseloomustab kiiresti tekkiv haiguslik füüsiline sõltuvus naudinguandjast aimest. Inimene, kes algselt proovis kas huvist või muul ajendil droogi, muutub kiiresti ta orjaks, suutmata elada päevagi ilma oma «aineta», olles valmis kõikvõimalikeks, ka kriminaalseiks tegudeks selle hankimisel, ning on peatselt inimvarena hukkamisele määratud.

Psühheedelikud füüsilist sõltuvust ei tekitata. Veel enam, igapäevasel kasutamisel areneb tolerants ning juba kolmandal järjekorral päeval kaob soovitud psühholoogiline efekt täielikult.

Erinevused on ka psüühilises sfääris. Psühheedelikud avardavad teadvuse tasandeid, annavad võime tajuda ja tunnetada rohkem, tungida oma mikrokosmose, vaimu sügavustesse. Narkootikumid (nende seas ka alkohol) vastupidiselt ahendavad, kitsendavad teadvust. Nende tarvitamise eesmärgiks on vaid ajutise joobumuse, naudingutunde saavutamine vägagi riskantse hinnaga. Samas võib psühheedelilist kogemust hinnata suure-

pärase intellektuaalse, emotsionaalse ja ka filosoofilis-religioosse elamusena, mis enamike eksperimendialuste subjektide poolt on leidnud hindamist kui erakordsemaid, meelde jäävamaid kogu elus.

Peale «reisi oma sisekosmosse» on suurenenud huvi universaalsete kontseptsioonide (moraal, etika, elu mõte jt) vastu täheldanud 83 % 194st eksperimendialusest, kellega California psühhiaatrid O. Janiger ja W. McGlothlin katsetasid psühhoteeraapiaprogrammi raames.

Selline väärtuste ümberhindamine, uute väärtuste (kunst, religioon jt) avastamine enesele pärast psühhedeelilist seansi andis aluse psühhedeelikutele kasutamiseks psühhiaatrias. Briti Columbias ning Marylandis läbiviidud eksperimendis krooniliste alkohoolikute ravil LSDga ja ilma näitasid, et kui harilikul ravil saavutati vaid 5–10 % patsientide täielik tervenemine ja loobumine alkoholist kogu eluks, siis LSD tarvitamisel oli täielikult tervenenuete hulk üle 25 %.

Timothy Leary eksperimenteeris enne LSD keelustamist psilotsübiiniga vangidest vabatahtlike hulgas. Saadud elamus muutis sedavõrd nende eiu sihte, et 10 kuud hiljem oli vaid 25 % katsealustest taas trellide taga. Harilikult naasevad sinna selle aja jooksul 50–70 % endistest klientidest.

Ent pole head ilma halvata. Jõudnud biitnikute ning hipiliikumise harjal laboriseinte vahelt «tänavale», laienes psühhedeelikutele kasutamine algul USAs, hiljem kogu maailmas kiiresti ning kontrollimatult, kätke-des oskamatuses kätes suurt ohtu ühiskonna vaimsele tervisele. Allilm aga leidis psühhedeelikutest uue tuluallika. Näiteks maksis USA «mustal turul» 1962. aastal doos LSDd (200 µg) kuni 12\$, mis teeb ühe kilo hinnaks 60 miljonit \$. See on kallim kui ükski teine maffiat teeniv uimasti. Samuti sokutas narkomaffia psühhedeelikutele nime all turule heroini ja teisi ohtlikke narkootikume, mis huvilisi, ent teadmatuid noori uute ohvrite kilda tõmbasid.

Kõik see viis 1966. aastal LSD keelustamisele USA föderaalvalitsuse poolt, millega hiljem on ühinenud enamik riike. Kiirelt kanti keelustatud ainete nimekirja ka ülejäänud aktiivsemad psühhedeelikutel.

Kaasajal on uuringud psühhedeelikutega lubatud vaid üksikutele erilaboritele.

Veidi ajaloost

Psühhedeelikutele ajalugu on sama vana kui inimkonna oma. Psühhedeelikutel sisalduvate taimeliikide suur hulk ja nende esinemine kõikidel mandritel ja kõigis kliimavöötmis annavad aluse oletada inimese väga varaseid

kokkupuuteid nendega. Mitmed uurijad oletavad psühhedeeliliste elamuste initsieerivad toimet inimpsüühika arengule. Nende taime-de erakordne mõju võis viia religioosse mõlemisviisi tekkele. Juhuslikult avastatud taimi hakati kummardama, nende abil nähtud maailmust loodi religioosne hierarhia ja kosmoloogia. Maailma vanimaks elukutseks tuleks lugeda šamaani, nõida, teadmameest (mitte prostituuti), kes oli vahendajaks suguharu ja jumaluste vahel, kes suhtles taimevaimu abil nendega.

Vanimad leiud, mis kujutavad kummardatavaid taimi, ulatuvad aastatuhandetesse e.m.a. Vanimaks kirjalikuks dokumendiks on umbes teise aastatuhande lõpust e.m.a pärinev «Rigveda» nime kandev hindude 1028 pühast hümnist koosnev kogu, mis on kirja pandud põhjast Indiassa tunginud aariaste poolt. 120 hümnit «Rigvedast» on pühendatud jumalikele taimele ja sellest valmistatud joogile «Soma».

Umbes samast ajast pärinevad vanimad arheoloogilised leiud Ameerikast, mis viitavad hallutsinogeensete seente ja kaktuste kasutamisele ja kummardamisele.

Esimese teemakohase teadusliku kirjuti-sena ilmus 1855. aastal E. F. von Bibra «Die narkotischen Genußmittel und Mensch» («Narkootilised mõnuained ja inimene»).

1866. aastal saab peyotet ning uurib seda saksa toksikoloog Louis Lewin, keda peetakse kaasaegse psühhofarmakoloogia rajajaks. 1896. aastal eraldas A. Heffter puhta meskaliini, peyote toimeaine, mis oli esimeseks keemiliseks aineks psühhedeelikutest, mis uurijate käte sattus. Samal aastal ilmub Weir Mitchell'i põhjalik uurimus peyote toimest.

1924. aastal avaldab L. Lewin «Phantastica», milles annab ülevaate kõigist selleks ajaks tuntud psühhedeelikutest.

1928. aastal ilmuvad K. Beringeri 315-leheküljeline monograafia «Der Meskalin-rausch» ning H. Klueri «Mescal — The Divine Plant and Its Psychological Effects».

1938. aastal sünteesis Šveitsi farmaatsiafirma «Sandoz» töötaja Albert Hofmann koos A. Stolliga tungalteraparaate uurides aine, mis kanti päevikusse LSD-25 all. Tema fantastilised omadused jäid veel viieks aastaks saladuseks. Siis aga, 1943. aastal, täheldas Hofmann, kes oli taas LSDga töötanud, kummalisi psüühikahäireid. Kontrollimaks, neelata alustuseks enda arust täiesti ohutu doosi, 250 µg LSDd.

Oli 19. aprill 1943. aasta. Džinn oli väljunud pudelist. Kogu inimkonna ajaloos siiani tuntud psühhedeelikuist võimsaim ilmutas esmakordselt oma tohutuid võimalusi. «San-

doz» oli esimene, kes võimaldas LSD jõudmise uurijateni (nimetuse «Delysid» all).

1949. aastal saab NSVL «Sandozil» 50 miljonit doosi LSDd.

LSD erakordne psüühiline aktiivsus ajab elevantide militaristlikud ringkonnad, nii Pentagoni kui Nõukogude Armeed võtavad LSD oma keemiarelvade nimistusse.

Järsu pöörde tõid psühhedeelikud (eesotsas LSDga) 50ndate alguses psühhiaatriasse pärast noorte Kanada psühhiaatrite H. Osmondi, A. Hofferi ja J. Smythiesi avastust, kes täheldasid enamiku psühhedeelikute keemilise struktuuri sarnasust kesknärvisüsteemi mediaatorite serotoniini ja adrenaliiniga (ainetega, mis närviimpulssi ühelt rakult teisele kannavad) ning nende metabolismi produktidega. Avanesid uued võimalused skisofreenia ja psühhootiliste uuringuteks, mudel-psühhootiliseks vabatahtlikel katsealustel, et avardada teadmisi nende haiguste tekkest ja aju mõtlemis-tajuprotsesside kulgemisest üldise. Teaduspublikatsioonide arv psühhedeelikute suurenes lausa geomeetrilises progressioonis.

1953. aastal taasavastas USA amatöör-mükoloog R. G. Wasson ekspeditsioonil Kesk-Ameerika indiaanisuguharude juurde tuhandeid aastaid kasutatud püha seene *theonanacalli*. 1955. aastal osales ta koos abikaasa V. P. Wassoniga masateegi seenerituaalil Huautla de Jimenezis, Mehhikos.

Tagakiusamise tõttu ristiusu poolt oli seenekultus üle neljasaja aasta eksisteerinud salaja. 1959. aastal eraldasid R. Heim ja juba mainitud A. Hofmann seentest alkaloidid psilotsübiini ja psilotsiini, mille keemilise sünteesi viis A. Hofmann läbi 1961. aastal.

60.—70ndatel aastatel laienesid psühhedeelikute struktuursete analoogide sünteesid ning nende aktiivsuse uuringud.

Nii valmistati mitmeid uusi puhtsünteesilisi psühhedeelikuid, millel looduslik allikas puudub. Väga suure rea kõrgaktiivsete ühendite aluseks sai tuntud tugev psühhostimulaator amfetamiin, mis koos meskaliiniga on lähedases struktuurises seoses adrenaliiniga. Sealt jõudsid teadusajakirjade veergudele, aga ka «mustale turule», sellised ained nagu MDA, TMA, MMDA, megahallutsinogeeniks kutsutud STP («serenity, tranquility, peace») jt.

50ndate algul läks LSD niisiis teadlaste laborilaudadelt rahva hulka, põhjustades vaimse revolutsiooni. Ta jõudis paljude kirjanike, kunstnike, muusikute ja filosoofideeni, luues omanäolise biitnikute-hipide kultuuripõlvkonna, mida on võimatu psühhedeelikute kasutamist eraldi vaadelda. Teedrajavaiks on siin A. Huxley «*The Doors of Perception*» ja «*Heaven and Hell*», T. Wolfe'i

«*The Electric Kool-Aid Acid Test*», LSDst said inspiratsiooni A. Watts, A. Ginsberg, K. Kesey, J. Kerouac jt.

60ndate alguses saabus Psühhedeelilise Liikumise kõrgaeg. LSD jõudis psühholoogide Timothy Leary, Richard Alpert ja Ralph Metznerini. Endine Harvardi ülikooli psühholoogiaprofessor T. Leary lahkus töölt. 1963. aastal rajas ta religioosse liikumise «*The League for Spiritual Discovery*». Alustati ajakirja «*Psychedelical Review*» väljaandmist, mille toimetajaks sai R. Metzner. Uue religiooni ainus dogma sõnastati nii «*Live out Your own highest vision*» — «Ela läbi oma kõrgeim visioon». Tihedalt põimus LSD-religioon zeni ja teiste Ida õpetustega.

Tugevalt mõjutas LSD rock-muusika arengut, tekkis isegi acid-rock (*acid* — 'hape', üks LSD slänginimetusi). Tasub mainida vaid selliseid meilgi tuntud grupe nagu «Jefferson Airplane», «Grateful Dead», «Big Brother & the Holding Company», «Country Joe & the Fish» jt. Psühhedeelilised värvingud on mitmetel «Beatles'i», «Rolling Stones'i», Bob Dylani, J. Hendrixi jt lugudel.

Visioonses kunstist on ilmunud ulatuslik ülevaade: R. Mastersi, J. Houstoni ja S. Krippneri «*Psychedelical Art*».

1966. aastal hakkas ilmuma psühhedeeliline ajaleht «*The San Francisco Oracle*».

Ent samal aastal, nagu öeldud, keelustati USAs LSD tarbimine, arreteeriti «LSD prohvet» T. Leary ja paljud teised Psühhedeelilise Liikumise tegelased. 1970. aastal keelati ka meskaliin ja *peyote* ning mitmed teised psühhedeelikud. Kõik see viis psühhedeelilise kultuuri «põranda alla», kuid psühhedeelikute tarbimistest on Läänes endiselt kõrge, eriti noorsoo ja selle aktiivseima osa, tudengkonna seas. 1977. aastal hindas *The National Institute on Drug Abuse*, et umbes 10 miljonit inimest on vähemalt kordki proovinud LSDd, neist umbes miljon on nn regulaarsed kasutajad.

Tähtsamad esindajad

Looduslikud psühhedeelikud pärinevad faktiliselt kõik taime- ja seeneriigist. Ehkki loomade seas leidub taimedega võrdseid mürgitootjaid, on kõigi elajate hulgast vaid kahel tegemist psühhedeelikutega. Kõigile tuntud kärnkonna (*Bufo vulgaris*) nahanäärmete sekreet sisaldab bufoteniini, ainet, mis on lähedane analoog nii serotoniinile kui ka psilotsübiinile ja mida on leitud ka paljudest erinevatest taimeliikidest, mis kõik psühhedeelikutena kasutust leiavad. Kas kärnkonna ka psühhedeelilise vahendina on kasutatud, pole 100 %-list tõestust leidnud. Konnakultust Pe-

ruu motšika indiaanlaste juures on uurinud ameerika teadlane M. D. de Rios. Ja ehk polegi põhjusest, et Euroopa keskaja kultuur kuulutas kärnkonna Saatanale pühendatud nõialoomaks.

Mitme nõiasalvi retsepti koostisest võib leida kärnkonna nahka. Ning kas pole muinasjutudes tihti esinev kärnkonnade printsideks (resp. printsessideks) suudlemise teemagi psühheedeelilise taustaga? Siinkohal tuleb küll hoiatada võimalikke huvilisi, et kärnkonna nahas leidub peale bufoteeniini ka tugevat südamedürki bufotoksiini, kusjuures nende vahetok pole alati teada.

Veel on psühheedeeliline efekt tuntud kalal *Kyphosus fuscus* («unenäokala»), kes elutseb Norfolk'i saare lähedal Vaikse ookeani lõunavetes. «National Geographic'u» fotograaf Joe Roberts väitis kala söömisele järgnenu olevat «pure science fiction».

Taime- ja seeneriigist on praeguseks teada aga üle 200 psühheedeelilise liigi väga erinevatest perekondadest.

Põhjaliku ülevaate sel teemal annavad R. E. Schultes ja A. Hofmann oma raamatus «Plants of the Gods» (1979). Enamik taimseist psühheedeelikuist kuuluvad keeruka ehitusega, lämmastikku sisaldavate keemiliste ühendite — alkaloidide hulka. Vaid hašiši toimeained — kannabinoidid — ja mõnede eeterlike õlide (muskaatpähkel, kalmus jt) komponendid on lämmastikuvabad.

Psühheedeelikuid võib klassifitseerida nii taimse kui keemilise päritolu või psühho-farmakoloogilise toime järgi. Toon näitena 1968. aastal Horibe poolt esitatud liigituse:

I. Adrenergilised psühheedeelikud:

A. Indoolituuma sisaldavad:

1. Lüsergiinhappe derivaadid — LSD, ALD-52, lüsergiinamiid jt.
2. Trüptamiini derivaadid — psilotsübiin, DM1, DET, butoteeniin jt.
3. Muud alkaloidid — harmiin, ibogaiin, johimbiin jt.
4. Adrenaliini oksüdatsiooniproduktid adrenokroom ja adrenolutiin.

B. Indoolituuma mittesisaldavad:

1. Fenetüülamiini derivaadid — meskaliin, STP, MDA jt.

II. Antikoliinergilised psühheedeelikud (M-koliinoblokaatorid):

1. Alkaloidid — atropiin, skopolamiin, iboteenhape, mustsimool jt.

2. Sünteetilised preparaadid — BZ, IB-329, ditraan, benaktisiin jt.

III. Segagrupp: fentsükliidiin (PCP) jt.

Järgnevalt vaatleksime lühidalt mõningaid kõige kuulsamaid psühheedeelikuid ning nende tähtsamaid allikaid ja omadusi.

LSD-25

LSD on poolsünteetiline preparaat, d-lüsergiinhappe dietüülamiid, mille lähteaine lüsergiinhape kuulub kõigi tungaltera (rukkiil jm kasvava parasiitseene *Claviceps purpurea*) ergoalkaloidide koosseisu. LSD efektiivne lävedoos on umbes 100 µg, mis on umbes 4000 korda väiksem *peyote* toimeaine meskaliini omast. Ameerika psühhiaatri S. Coheni («The Beyond Within: The LSD Story», 1964) uurimused näitasid, et LSD normdoosist (~100 µg) läbib hematoentsefaalbarjääri ja jõuab inimese umbes 12 miljardi närvirakuni vaid ~0,02 µg, s.o umbes 3,7 miljonit LSD-molekuli, ning sedagi vaid väga lühikeks ajaks. Ometi on see piisav vallandamiseks 10–12tunnilist mudelpühhoosi. Suu kaudu manustamisel ilmnevad nähud umbes poole tunni jooksul, intravenoosselt mõne minutiga. Kõige ilmsemad muutused on taju, eriti nägemise sfääris.

Värvid muutuvad järjest erksamaks, esemed kiirgaksid justkui mingit elusat briljantset sisemist valgust. Algul suletud silmi, hiljem aga avasilmi ilmuvad nägemishallitsinatsioonid. Subjekti mõtlemine on vähe häiritud, ta jälgib kõrvalseisjana toimuvat justkui videos, olles küll võimetu nähtavat juhtima. Harilikult on nähtu meeldiva, filosoofilise või religioosse sisuga, valdab emotsionaalne heaolu ja harmoonia tunnetus maailmaga.

Aja- ja ruumitaju deformeeruvad vägagi, kogu «reis» võib tunduda sajandipikkusena. Iseloomulik on depersonalisatsioon, isik muutub sageli vaid tajuvaks ruumpunktiiks.

Pärast pühhoosi lõppu on järelnähte väga harva (25 000 juhtumist vaid 8). Negatiivse emotsionaalse sisuga «reise» on harva ning seda kas eelneva kartliku hoiaku või psühhoopaatiliste ja latentset vaimuhaigust põdevate isikute puhul. LSD-«reisil» oma hinge mikrokosmosesse leiad sealt, kes sa oled: pole võimalik leida «paradiisi», kui su hinges on valitsemas «põrgu».

Üledoseerimise oht on LSD puhul väiksem kui ühegi muu psühho-farmakoni puhul. Surmav doos inimesele on umbes 20–30 mg, s.o 200–300 korda suurem efektiivsusest doosist. On teada vaid üks üledoseerimisest põhjustatud surmajuhtum, mil verest leitud

hulga põhjal hinnati manustatud kogust 320 mg-le.

LSDga on lähedalt seotud on ka atsteekide püha jook *ololiuquit*, mis on valmistatud *Ipomoea* ja *Turbina* taimeperekonda kuuluvast kassitapulistest. Nende seemned sisaldavad d-lüsergiinhappe amiidi, mis erineb LSDst 2 etüülrühma puudumisega ning on viimastest 10 korda vähem aktiivne. *Ipomoea* mitmed liigid on ilutaimedena üle maailma levinud (ingl k *morning glory*) ning ühte liiki on kultiveeritud üheaastase taimena ka Eestis.

Meskaliin, peyote ja San Pedro

Meskaliin on alkaloid (3,4,5-trimetoksüfenetüülamiin), mida leidub väikeses, suhteliselt haruldases kaktuses *Lophophora williamsii* (syn. *Anhalonium lewinii*), mis kasvab USAs ja Mehhikos lõuna pool Rio Grandet. Kaktust on paljude indiaanisuguharude poolt iidsetest aegadest tuntud ja kummardatud nimele *peyote* ning *mescal* all. *Peyote*-kultusest on ilmunud kaks põhjalikku ülevaadet: W. La Barre «*The Peyote Cult*» ning J. S. Slotkini «*The Peyote Religion*». Käesoleva sajandi alul ühendas *peyote*-religioon endasse palju kristlikke elemente ning temast kujunes «*Native American Church*», nüüdseks umbes veerand miljonit indiaanlast ühendav kultus, kelle liikmeil on USAs ainsatena peale teadlaste legaalne õigus kasutada *peyotet* oma tseremoonialtel.

Meskaliini efektne doos suu kaudu on 300–500 mg. Üldkulg sarnaneb LSDle, ainult 1–1,5-tunnise algerioidiga kaasneb halb enesetunne, pööritus ja oksendamise.

Haaravaid kirjeldusi *peyote*-rännakutest annab USA antropoloog Carlos Castaneda oma kaheksas raamatus, milles jutustab *yaku*-indiaanlasest nõia Don Juan Matuse õpetusi teadmamehe teest. Kõik need teosed said kohe bestsellereiks ja tõlgiti paljudesse maailma keeltesse, jõudes «samizdati»-väljannetena ka eestikeelse lugejaskonnani.

Peale *peyote* leiti meskaliini 1945. aastal ka Andides kasvavatest *Trichocereuse* kaktuse liikidest, mis kohalike hulgas *San Pedro* nime all tuntud on ning mille kasutamisele viitavad arheoloogilised leiud vanusega umbes 3000 aastat.

Psilotsübiin

Psilotsübiin (4-fosforüülökü-N, N-dimetüültrüptamiin) ja tema lähedane derivaat psilotsiin on Kesk-Ameerika pühades seentes *theonanacatl* sisalduvad alkaloidid. Need seente «taasavastaja» R. G. Wasson ja prantsuse mükoloog R. Heim määrasid 14 psühhe-

deelist seeneliiki perekondadest *Psilocybe*, *Stropharia* ning *Conocybe*, mille täpsed kirjeldused ning seenetseremoonia esitavad nad 1958. aastal ilmunud teoses «*Les Champignons Hallucinogenes du Mexique*». Hiljem on leitud psilotsübiini veel ka *Panaeoluse* perekonnast.

Esimesed psühheedeelikauuringud Harvardi Ülikoolis algasid psilotsübiiniuuringutega «*Harvard Psilocybin Research Project'i*» poolt, kuhu kuulusid Timothy Leary, Aldous Huxley, hilisem Ameerika Psühhiaatria-assotsiatsiooni president John Spiegel jt.

Avastati, et mitmed *Psilocybe* ja *Stropharia* liigid on kosmopoliitidena levinud mujalgi üle maailma väljaspool troopilist Kesk-Ameerikat (muuseas *Ps. semilanceata* võib leida ka K. Kalamehe «Eesti seente määrajas»).

Peale aktiivset LSD-vastast propagandat ning juba eespool mainitud C. Castaneda teoste ilmumist, kus *peyote* kõrval on olulisel kohal ka «seenereisid», tekkis uus psühheedeelikabuun 70ndate alguses. Anti välja nende saprofüütidena hõlpsasti kultuuris aretatavate ning kiiret saaki andvate seente kasvatamise raamatuid nagu O. T. Ossi ja O. N. Oericu «*Psilocybin: Magic Mushroom Grower's Guide*», jt. Rahuldumaks seenenõudlust paisati turule isegi LSDga süstitud puravikke.

Lähtedoos on 4–8 mg, olles ~100 korda meskaliinist aktiivsem. Ka nende alkaloidide toksilisus on madal, ohutult võib süüa kas või kilo värskeid seeni. Psühhoosi kulg on samuti sarnane LSDle, ainult lühem, umbes 4 tundi.

DMT

DMT (dimetüültrüptamiin) on alkaloid, mida leidub Kariibi mere saartel ja Amazonase basseinis kasvavate puude *Anadenanthera* ja *Virola* koore sisekihis. Sellest valmistavad pärismaalased *cohoba*, *yakee*, *yato* jm nimele all tuntud «nuuskubakat», mida nad spetsiaalsete torude abil ninasõõrmeisse tõmbavad. Suu kaudu manustatuna on ta faktiliselt toimetu. 1931. aastal sünteesiti DMT R. Manske poolt, nii et psühheedeelikauurijaile on põhiliselt kättesaadav just sünteetiline produkt. Valmistati ka mitmeid derivaate, nagu DET (dierüültrüptamiin), DPT (dipropüültrüptamiin) jt. Ka need ei imendu seedetraktist, nii tarvitatakse neid kas süstituna või inhaleeritakse auru, suitsetades mingile kandjale (tubakas, marihuana) viidud ollust.

Lävedoos on umbes 20–50 mg DMTd, sõltudes manustamise viisist. Kestvus on äärmiselt lühike, DMT-l pool tundi kuni tund, DET-l 1–3 tundi. Psühhoosi algus on äärmi-

selt äkiline, A. Watts võrdleb efekti kui «being fired out of the muzzle of an atomic cannon». Paljud kunstnikud on inspiratsiooni kasutanud DMT-seansi, mis ilmub väga eredavärvilise geomeetrilise liikuva kaleidoskoobina.

Harmiin ja harmaliin

Need kaks alkaloidi, β -karboliini derivaati, esinevad kahes täiesti erinevas taimses allikas: Amazonase basseinis kasvavate lianide *Banisteriopsis* kooses, millest valmistatud jook on pärismaalaste hulgas tuntud *ayahuasca*, *yage* ja *caapi* nime all, ning Kesk-Aasia kõrrelises *Peganum harmala* (ingl k *Syrian Rye*, vene k *mogilnik*).

Peganum'ist eraldati 1841. aastal harmaliin, *yage*'st 1923. aastal telepathiin, 1928. aastal banisteriin ning alles veidi hiljem tõestati nende kolme identsus. Erinevates paikkondades kasutati vägagi erinevaid lisanedeid, millest paljud olid ka ise psühheedeeliliste omadustega. Sellest tulenevalt erinesid jookide poolt esile kutsutud elamused puhaste alkaloididega saavutatust. On huvitav, et vähemalt üks harmaliinalkaloidi tüüpi ühend on eraldatud ka inimese ja mõnede loomade käbinäärmetest.

1977. aastal San Francisco konverentsil esitas rootslane Bo Holmstedt käbinäärme ensüümide poolt endogeenselt toodetavate DMT, harmaliini jt analoogide hüpoteesi.

Lävedoos on umbes 300 mg harmaliini. Põhiliselt mõjutab ta nägemismeelt (multiplikatsioonilised stseenid). Nägemine pimedas teravneb. Indiaanlased jooksevad droogi mõjul suurel kiirusel läbi öise džungli, ilma et komistaks või end vigastaks. Omapärane on, et visioonides (isegi põlistest linlastest katsealuste puhul) domineerivad loomad: suured kiskjad, maod jt, millest Naranjo järeldeb toimet nn kollektiivsesse alateadvusse.

Banisteriopsis'e puhul on erakordselt sageli täheldatud telepaatilisi elamusi. K. Kensingert jutustab indiaanlastest, kes ise polnud kordagi käinud Pucallpa linnas, kuid *ayahuasca* mõju all kirjeldasid seda ja ta üksikuid ehitisi äärmise täpsusega. Ühel päeval rääkisid 6 meest talle vanaisa surmast, millest ta alles 2 päeva hiljem raadio teel teate sai. Samuti kirjeldab M. Cordova-Rios *yage* mõju all saadud nägemust oma ema surmast. Lapsepõlvekoju naastes selgus, et kõik oli toimunud just nii ja just sel ajal kui visiooniski.

Punane kärbseseen

Meilgi laialt levinud punane kärbseseen (*Amanita muscaria*) on Siberi rahvaste seas kõrgelt austatud.* Oletatakse, et ta tarvitanine ulatub kaugesse eelajaloolisesse aega

ja et ta on ehk isegi vanimaks psühheedeelikuks inimajaloos. R. G. Wasson esitas kärbseseene legendaarse «Rigvedast» tuntud *Soma*-joogi allikana: «*SOMA: Divine Mushroom of Immortality*». Ta avastas kärbseseene tarvitamise ka Suurjärvestu indiaanisuguharude juures, mille hämmastavat sarnasust Siberi rahvaste traditsiooniga kirjeldab ta teoses «*Mushrooms, Russia and History*» (1957).

Pikemat aega peeti seene psühhoaktiivsuse allikaks muskariini, tugevat m-koliinomiimetikut, mis esimest korda eraldati 1869. aastal. Ent seene mentaalsed efektid erinevad nii tugevalt puhta muskariini toimest, et tekkis oletus nn «seeneatropiini» tüüpi ühendite esinemisest. 1967. aastal, peaaegu 100 aastat hiljem, näitasid Šveitsi keemik C. H. Eugster ja farmakoloog P. G. Wasser, et muskariin esineb vaid väga väikestes kogustes ja identifitseerisid psühhoaktiivsuse allikad: alkaloidid iboteenhappe, mustsimooli ja muskasooni. Värske ja kuivatatud seene toime erinevus seletub seenes esineva iboteenhappe lagunemises kuivamise käigus mustsimooliks, mis on umbes kümme korda iboteenhapest kängem.

Aktiivne lävedoos suu kaudu on mustsimoolil umbes 10–15 mg. Psühhoos erinev LSDst, ~0,5 tundi peale seente söömist esineb kerge pööritus ja iiveldus, isik langeb paariks tunniks poolunne, näeb värvilisi visioone, tajub küll ümbrisevaid helisid, kuid ei suuda reageerida. Siis järgneb 3–4 tundi kestev eufooria, kergendustunne. Isik kargab üles, tantsib ja vehkleb meeletult. Ilmuvad hallutsinatsioonid ja ta suhtleb nendega. Kestus umbes 8 tundi. Väga suurte seenekoguste puhul täheldatakse viha- ja raevuhoo, inimese omandab erakordse jõu. Oletatakse, et viikingid muutsid end just kärbseseenega nn «berserkideks», hullumeelseks sõdalasiks, kes kõik oma teel purustasid.

Atropiin ja skopolamiin

Need kaks lähedase ehitusega m-koliinoblokaatorina toimivat alkaloidi on laialt levinud paljudes maavitsaliste sugukonna (*Solanaceae*) taimedes. Nimetagem neist meilgi kasvavaid karumustikat (*Atropa belladonna*), koe-rapöörirohtu (*Hyoscyamus niger*), ogaõuna (*Datura*) liike, kuulsat alraunijuurt (*Mandragora officinalis*) jt. Kõik need taimed on ammusest ajaloost tuntud ravimtaimedena ja kuulusid suurema osa nõiasalvide koostisse. Keskajal kuulutas kirik nad Saatanaale pühit-

* Vt lähemalt: M. Saar, Punane kärbseseen animistlik-šamanistlikes kultuurides. «Akadeemia» 1990, nr 3, lk 502–526. Toim.

setuks ning huvi nende vastu põhjustas paljudegi maatarkade kiirteekonna tuleriidale.

Mõlemad alkaloidid on väga mürgised ning kuna nende efektiivse ja letaalse doosi vahe pole eriti suur, oli sageli üledoseerimise ohvreid, eriti kuna aktiivainete sisaldus taimses allikas oli kasvukohati ja kogumisajati erinev. Neist kahest on skopolamiin aktiivsem ning psühheedelilise elamuse põhiline kandja.

Lävedoos on umbes 10—50 mg, ent juba veidi suurem doos võib olla surmav. Erinevalt LSD-tüüpi psühheedelilistest kogemustest, mil teadvus ei hämardu ning isik on teadlik oma nägemustest, kulgeb atropiinsüühhoos delirioidselt. Isik tajub oma elamusi reaalsusena, on täielikult nende mõju all ja tihti kaasneb süühhoosijärgne osaline või täielik amneesia. Salvi toimel transsi vajunud nõid usku pärast tagasisaabumist kindlalt, et osales koos teistega sabaatil või muul orgial.

Ka Uues Maailmas olid atropiinalkaloidid hästi tuntud. Põhja- ja Kesk-Ameerika indiaanlased kasutasid mitmeid ogaõuna liike. Neid kohtame ka Castaneda teostes. Ka Lõuna-Ameerikas olid *Daturad* levinud, omandades kohati lausa puu mõõtmed. Seal avastati ka palju psühhoaktiivseid liike perekondadest *Methysticodendron* ja *Duboisia*.

Lõpetuseks.

Käsitleda võiks veel paljusid psühheedelikuid, kuid ilmekam osa neist sai näidetena esitatud. Ka on siin vaid üsna põgusalt mainitud nende kultuurajaloolist kohta erinevate rahvaste juures, millest igaühe kohta võiks pikki artikleid kirjutada. Ilmneb tihe seos eri rahvaste etnograafilis-religioosse elu ning maagiliste taimede vahel ning vastav uurimistöö järjest laieneb. Ilmuvad kaks eriajakirja: «*Journal of Psychedelic Drugs*» ja «*Journal of Ethnopharmacology*».

Mis puutub eestlaste vaherkorda psühheedelikutega, siis huvitaval kombel ei ole meie rahvapärimestes andmeid nende kasutamise kohta, ehkki mitmed psühhoaktiivsed taimed nagu näiteks punane kärbseseen ja koerapöörrohi on meie flora

põlised esindajad. Rahvaluule märksõnastikust puudub isegi sõna «seen». Vanade eestlaste maatark oli eelkõige ravitseja, mitte nõid-šamaan, kelle põhikohustuseks oluks vahendada jumaluste-vaimude maailma oma rahvale.

KIRJANDUST:

- B. Aaronson, H. Osmond (Eds.), *Psychedelics*. London, 1971.
- K. Beringer, *Der Meskalinrausch*. Berlin, 1924.
- F. C. Brown, *Hallucinogenic Drugs*. Springfield (Ill.), 1972.
- S. Cohen, *The Beyond Within: The LSD Story*. New York, 1964.
- R. C. DeBold (Ed.), *LSD, Man and Society*. Westport (Conn.), 1975.
- D. H. Efron (Ed.), *Psychotomimetic Drugs*. New York, 1970.
- W. Emboden, *Narcotic Plants*. London, 1972.
- L. Grinspoon, J. Bakalar, *Psychedelic Drugs Reconsidered*. New York, 1981.
- A. Hoffer, H. Osmond, *The Hallucinogens*. New York—London, 1969.
- M. O. Hyde (Ed.), *Mind Drugs*. New York, 1973.
- T. Leary, *The Politics of Ecstasy*. London, 1971.
- T. Leary, *The Psychedelic Experience*. London, 1973.
- H. Leuner, *Die experimentelle Psychose*. Berlin, 1962.
- L. Lewin, *Phantastica*. Berlin, 1924.
- R. E. L. Masters, J. Houston, *The Varieties of Psychedelic Experience*. New York, 1966.
- G. I. Milštein, L. I. Spivak, *Psihotomimetiki*. Leningrad, 1971.
- J. C. Pollard, *Drugs and Phantasy*. Boston, 1965.
- J. S. Slotkin, *Menomini Peyotism*. Philadelphia, 1952.
- P. Stafford, *Psychedelics Encyclopedia*. Los Angeles, 1983.
- R. C. Stillmann, R. E. Willette, *Psychopharmacology of Hallucinogens*. New York, 1978.
- G. V. Stoljarov, *Lekarstvennõje psihozõ i psihotomimetitšeskiye sredstva*. Moskva, 1964.

ÜLO VALK

PILGUHEIT DEMONOLOGIASSE III

«Nõiahaamer» rõhutas, et inimese hinges kurat elada ei saa, sest seal on koht vaid Jumalale. Ent kehas võib ta elada kahte moodi: esiteks satub inimene igasuguse surmapatu läbi kuradi orjusse ja on tema meelevaldas; teiseks võib kurat täielikult siseneda inimesse ja elada temas, nagu näeme kurjast vaimust vaevatute puhul. Arvukates kesk-aegsetes lugudes kirjeldataksegi kurja vaimu tungimist elava inimese ihusse, nii et ta kaotab täielikult kontrolli enese üle. Deemoni ohver võib jääda ilma kõne- ja nägemisvõimest, ta vintskleb krampides, on ekstaasis või iharushoogude küüsis, häälitseb looma kombel või karjub rõvedusi ja jumalateotusi — ühesõnaga, teeb kõike seda, mida kurat ainult tahab. Uus Testament toob mitmeid näiteid Kristuse enese eksortsistlikust tegevusest — kurjade vaimude väljaajamisest. Maarja Magdaleenast sundis ta lahkuma koguni seitse kurja vaimu. 16. sajandil olevat Viini piiskop ajanud 16aastasest tüdrukust välja 12 652 kuradi. Eriti mõjukaks vahendiks deemonite väljaajamisel sai nende vannutamine Jeesuse nimel, mida kasutasid isegi mittekristlased (Ap. 19, 13). Näib, et esimestel sajanditel oli deemonite väljaajamise võime igal kristlasele, isegi naistele, mis tõstis ristiusu populaarsust teiste usunditega võrreldes. Tertullianus kirjutas: «Kui meid ei oleks, kes vabastaks teid siis neist salavaenlastest, kes hävitavad ihu ja hinge tervist, ent meie ajame nad välja ilma austusevaja-duse ning tasuta.»¹

Kuradi küüsi langemise põhjuseks võis saada väikseimgi eksimus ning iga sooritatud patt oli nagu ukse avamine vaenlasele. Gregorius Suur jutustas 600. aasta paiku nunnast, kes kloostriaias jalutades lehtsalatiit söi ilma ettevaatuseks mõeldud ristimärki tegemata ja oli kohe deemoni võimuses. Püha Equitius piinas vaimu oma väljaajamisvormelietega, kuni õnnetu kurat hüüdis: «Mis ma teinud olen? Ma istusin lehel ja ta söi mu ära!» Ent Equitius ei kuulnud vabandusi ja ajas deemoni välja.²

Eksortsismi sooritamiseks annavad juhtnööre arvukad keskaegsed tekstid, teiste hul-

gas ka «Nõiahaamer». Esmalt pidi kurjast vaimust vaevatu preestrile pihtima, siis toimus kodu ülevaatus, kust otsiti nõidumisvahendeid, sest kahtlustati, et süüdlaseks võib olla deemoni oma ohvrile kallale saatnud nõid. Otsiti läbi voodi ja pehme mööbel, ning kui mõni nõidumisvahend leiti, tuli see põletada. Varahommikul saabus vaevatu kirikusse, kus ta seisis, küünal käes, kui vaimulik piserdas teda püha veega ning ülejäänud palvetasid ettevõtmise kordamineku eest. Aja jooksul muutusid kurja vaimu väljaajamisel üha tähtsamaks vormelid, eksortsisti isik ja tema tahe polnud enam nii määravad. Kasutati üsna pikki ja täpselt fikseeritud pöördumisi deemoni aadressil, mis vaheldusid palvetega Kõigevägevama poole. 1614. aastal avaldati katoliku kiriku rituaaliraamat «Rituale Romanum», kust pärineb järgmine eksortsistlik vormel: «Mina vannutan sind, kõige roojasem vaim, iga vaenlase saabumist, iga ilmumist, iga leegioni; meie Issanda Jeesuse † (ristimärk) Kristuse nimel saa välja kistud ja minema kihutatud sellest Jumala olendist †. Sind käsib Tema, kes on käskinud sul kõrgeimast taevast maa sügavusse langeda. Sind käsib Tema, kes on käskinud merd, tuuli ja torme. Seepärast kuule ja karda, Saatan, sina usu kahjustaja, sina inimsoo vaenlane, sina surmatooja, sina elu hävitaja, pahede süütaja, inimeste meelitaja, rahvaste reetja, kadeduse ärataja, ahnuse põhjustaja, lahkhelide esilekutsuja, hädade õhutaja: miks sa seisad ja vastu paned, kui sa tead, et Issand Jeesus hävitab sinu teed? Karda Teda, Kes ohverdati Iisakuna, Kes müüdi Joosepina, hukati Tallena, löödi risti inimesena ja sellest ajast sai põrgu võitjaks. (Ristimärgid kurjast vaimust vaevatu laubale.) Seepärast lahku Isa †, ja Poja †, ja Püha † Vaimu nimel: anna maad Pühale Vaimule, meie Issanda Jeesuse Kristuse püha † ristimärgi läbi, Kes koos Isaga ja Püha Vaimuga elab ja valitseb ikka ühe Jumalana maailmas igavesti. Amen.»³

Mõnikord oli kuratlik seestumus otsekui nakkav — ühe õnnetu langemine deemoni küüsi tõi kaasa üha uusi taolisi juhtumeid tema kaaslaste seas. Arvukate lugude hulgas on üks tuntumaid Prantsusmaal Louduni

¹ А. Спасский, Вера в демонов в древней церкви и борьба с ними. — Богословский вестник. М, 1907, nr 6, lk 382—383.

² H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition im Mittelalter III. Bonn, 1913, lk 431.

³ M. Summers, The History of Witchcraft and Demonology. London, New York, 1926, lk 214—215.

nunnakloostri juhtunu. Sündmused toimusid XVII sajandil, mil kuradihirm Euroopas kulmineerus. Preester Urbain Grandier'd süüdistati kloostri abtissi ja nunnade nõudumises, kes peaaegu eranditult olid langenud deemonite meelevalda, kannatades hüsteeriahoogude ning krampide käes ja põledes kirest oma pihiisa vastu. Nagu kohtuprotsessil selgus, oli põhjuseks kuradil eneselt saadud nõjutud valgete rooside nuusutamine. Eksortistid nägid deemonite väljaajamisel kurja vaeva, sest kloostriks oli neid tunginud terve leegion. Deemonid andsid nunnade suu kaudu tunnustusi, nimetades oma nime ja seisust, kirjeldades välimust ja mainides kohta, kus nad inimkehas viibisid. Deemon Asmodeus, kes oli haaranud oma meelevalda abtissi, dikteeris ka lepingu teksti, mille ta olevat Urbain Grandier'ga eelnevalt sõlminud. Algvariandi olevat preester kirjutanud oma verega ja see oli järgmine: «Mu isand ja käskija Lucifer, ma tunnistan sind oma jumalaks ja valitsejaks ning luban sind teenida ja su sõna kuulata surmani. Ja ma ütlen lahti teisest jumalast ja Jeesusest Kristusest, pühakutest. Rooma kirikust ja kõigist tema sakramentidest ning kõigist palveist, mida usklikud loevad minu pärast, ja ma luban teha nii palju kurja, kui suudan, ja tõmmata kõiki teisi kurjusse; ja ma ütlen lahti salvimisest, ristimisest ning kõigist Jeesuse Kristuse ja tema pühakute teenetest; ja kui mul ei lähe korda sind teenida ja austada, kummardades sind kolm korda päevas, annan ma sulle oma elu kui sulle kuuluva. Sõlmimisaasta ja kuupäev. Alla kirjutanud Urbain Grandier.»⁴ Säilinud on ka lepingu kinnitus, millele on alla kirjutanud 6 peakuradi. Kirjutatud on paremalt vasakule. Grandier'le lubatakse naiste armastust, maiseid austusavaldusi, rikkust ning õnnelikku elu kahekümneks aastaks, kuni tal on aeg ühineda kuraditega põrgus. Need dokumendid olid kaalukad süütõendid endise preestri vastu ja 1634. aastal põletati ta elusalt.

Alates 1276. aastast on teada arvukaid lugusid verega kirjutatud lepingute sõlmimisest kuradiga. Sellise lepingu võimalikkust arvati kinnitavat ähmane lõik Jesaja raamatust: «Me oleme sõlminud surmaga lepingu ja loonud põrguhauaga liidu (---)» (28, 15). Leping saatanaaga usuti olevat igasuguse nõiduse aluseks ja see võis olla selgelt formuleeritud (*pactum expressum*) või ainult mõeldav (*pactum implicitum*), samuti tunti pidulikult ja eraviisiliselt sõlmitud liitu. Pidulik töötus anti nõidade kokkutulekul, kus Saatan ilmus inimkujul ja vandeks tõstetud

käega lubati teda järgida, kuuluda talle igavesti ihu ja hingega ning kõiki teisi inimesi tema juurde meelitada. Eraviisiline liit kuradiga võidi sõlmida igal ajal. Näiteks võis ta ilmuda mõne hädasolija juurde ja lubada aidata, kui tema nõudmised täidetakse. Töötus kuradile seisnes täielikus või osalises ususalgamises. Viimasel juhul tuli täita mõningaid kirikule vastuvõetamatuid tingimusi — näiteks pühapäeviti paastuda või pihil mõningaid patte varjata.

Püha Augustinuse sõnade järgi on kurat «Issanda ahv», sest püüab kõiges Loojat jäljendada ning nõuab inimestelt austusavaldusi. Ta ei lepi sellega, et jäädavalt on möödas paganlikud ajad, mil kõikjal templites teda kummardati, ning otsib üha uusi teenreid. Deemonid kasutavad nõidu ära oma huvides, sest enamasti kahjustavad nad inimesi ja loomi just nende vahendusel ning («Nõiahaamri» järgi) kolmel põhjusel. Esiteks solvab see Jumalat rohkem, kui kurat tema loodud valitseb. Teiseks — mida rohkem Jumalat solvatakse, seda enam lubab ta kuradil inimesi kahjustada, ja kolmandaks teeb kurat seda omaenda kasuks (kasu leiab ta hingede hukutamises).⁵

Üks varasemaid suuri autoriteete nõiakunsti küsimuses on Francesco-Maria Guazzo, kelle entsüklopeedilise teose «Compendium Maleficarum» esimene trükk ilmus 1608. aastal ja selle järgi iseloomustavad nõida 11 põhitunnust: 1) nõiaaks pürgija peab sõlmima Saatanaga või teda esindava nõia või maagiga lepingu, mille järgi ta pühendub kurjuse teenimisele ning saab vastutasuks rikkust, luksust ja kõike ihaldatud; 2) ta ütleb lahti katoliku usust, loobub selgesõnaliselt Jumalale kuuletumisest, salgab Kristust ning ütleb lahti Püha Neitsi eestkostest ja sakramentidest ning neab kõiki pühakuid; 3) ta trambib jalge alla porisse risti, pühad amuletid, Agnus Dei* ja kõik katoliku usu sümbolid, mida varem kandis; 4) ta töötab kuulekust Saatanale, austab teda (tihti kõlvatutes tseremooniates) ja paneb käed talle esitatud suure musta raamatu peale; ta seob end pühadust teotava töötusega mitte ialgi tõelise usu juurde tagasi pöörduda, mitte ühtki tevalikku õpetust täita, mitte midagi head teha, vaid kuulata ainult deemonit ja käia alati õistel kokkutulekul; 5) nõid töötab, et püüab kogu jõust kasutada iga võimalust teisi mehi ja naisi oma jäledatele ettevõtmistele ja Saatan kummardamisele kaasa tõmmata;

⁵ Я. Шпренгер, Г. Инститорис, Молот ведьм. М., 1932, lk 198.

* Keskaegne amulett Talle võidulipu kujutisega Kristuse sümbolina.

⁴ R. Cavendish, The Black Arts. London, 1962, lk 358—359.

6) Saatan toimetab nõiaga teatud pühadust teotava ristimise ning pärast kristlikest vade-ritest lahtitulemist saab ta uued, kelle üles-andeks on teda nõiakunsti pühendada; ta kaotab endise ja saab uue nime; 7) nõid lõikab tüki oma rüüst ja pakub selle austuse märgiks kuradile, kes selle võtab ja alles hoiab; 8) kurat joonistab maha ringi, kuhu noviitsid ja nõiad seisavad ja kinnitavad vande-ge varem antud lubadusi; 9) nõid palub kuradit kriipsutada ta maha Kristuse raama-
tust ja kanda sisse enda omasse; pidulikult tuaksegi suur must raamat (millele nõid esmakordselt kuradit austades käed pani) ja kurat kirjutab oma küünega nõia nime sinna sisse; 10) nõid lubab kuradile kindlal ajal ohvreid — kas kord kahe nädala jook-
sul või vähemalt kord kuus: selleks võib olla lapse tapmine või inimese mürgitamine; lisaks tuleb iga nädal kõikvõimalikul viisil muud kurja teha — põhjustades näiteks ra-
het, torme, tulekahjusid või loomataude; 11) deemon vajutab nõiale mingi märgi.⁶

See nn kuradi pitsar või märk (lad.k. *sigillum diabolicum* või *stigma diaboli*) oli kindlaim tunnus nõia kindlakstege misel. Märk öeldi olevat valu suhtes tundetu ega veritsemise sissetorkamisel. Demonoloog Si-
nistrari kirjutas selle kohta järgmist: «Dee-
mon vajutab nõiale mõne märgi, eriti neile, kellelt ootab püsivust. Ent see märk pole
alati sama kujuga: mõnikord on see jänese
kujutis, mõnikord kärnkonna jalg, mõnikord
ämblik, kutsikas, unihäär. See vajutatakse
kõige varjatutele kehaosadele: meestel
laugude, kaenla või huulte alla, õlgadele,
tagumikule või mujale; naistel on ta ena-
masti rindadel või suguelunditel. Aga pitsat,
mis need märgid vajutab, pole midagi muud
kui Kuradi küüs.»⁷

Ka varem süüdistati ketsereid sageli saa-
tanakummandamises ja nende kohta käivad
kirjeldused ennustavad tulevase nõiasabati-
pilte. XII sajandil kirjutati Prantsusmaal ka-
tarite kohta: «Laternad käes, kogunesid nad
majja ühe omasuguse juurde ja hüüdsid litaa-
nia-sarnaselt deemonite nimesid, kuni äkki
üks laskus nende juurde mingi looma kujul.
Niipea kui see nägemus ilmus, kustutati kõik
tõrvikud ja kiirustades haaras igaüks esimese
ettejuhtuva naise järele, et temaga pattu
teha. Oli see ema, õde või nunn — neile
polnud see mitte ainult ükskõik, vaid püha-
dus ja munga- või nunnaseisus tegi patu veel
magusamaks.»⁸ Sündinud lapsed põletati
tuhaks ja sellest valmistati kuratlikku pul-
brit. Kes seda pisutki proovis, sellele sai või-

matuks tõelise usu juurde tagasi pöörduda.

1233. aastal kirjeldas paavst Gregorius IX
oma bullas lutsiferaanideks nimetatud sek-
ti, millesse kuulusid Stedingi talupojad Saksa-
maal. Kui nende ülestunnistused on õiged,
olid nad tõelised satanistid, sest oma tun-
nistuste järgi austasid nad Saatanat maailma
looja ja valitsejana ning uskusid, et ta kuku-
tab kord kristlaste Jumala ja naaseb taevasse,
kus tema kummardajadki naudivad kord
igavest õnne. Kui keegi pühitseti sek-
ti liik-
meks, ilmus kokkutulekule kärnkonn, keda
pühitsetav pidi suudlema tagumikule või
suule. Mõnikord võttis suudeldav pardi või
hane kuju või oli leivaahju suurune. Siis
tuli tema juurde mustade silmadega, kah-
vatu, kõhn ja jääkülme mees. Pühitsetav suud-
les teda ja kaotas sel hetkel vähimagi mäles-
tuse katoliku usust. Kõik istusid pidulauda
ja ilmus tagurpidi liikuv koerasuurune must
kass, kes tuli välja kohalolnud kujust. Pü-
hitsetav, kogunemise peremees ja teised vää-
rilised liikmed suudlesid kassi tagumikku.
(- - -) Künulad kustutati ja järgnes orgia,
mille järel valgus taas süüdati ning pimedast
nurgast ilmus mehe kuju. Ta ülakeha säras
kui päike ja valgustas kogu ruumi, kuid alt-
poolt puusi oli ta must nagu kass. Juht lõikas
tüki pühitsetava riietest ja andis selle sära-
vale mehele, öeldes: «Issand, ma annan sulle,
mis sulle on antud.» Mees vastas: «Sa oled
mind hästi teeninud. Sa teenid mind veel ja
paremini. Ma jätan sinu hoolde, mis oled
mulle andnud.» Seejärel ta kadus.⁹

Paar sajandit hiljem valitses usk, et keskne
satanistlik rituaal on nõiasabat, kuhu piir-
konna nõiad kogunesid kord nädalas (eriti
reedeti) ning aasta tähtsamatel pühadel.
Nõid võis sabafile jala minna, kuid enamasti
toimus see lennates: kepil või luual istudes
äkilise tuuleiili kantuna või lambaks, kitseks
või muuks loomaks moondu-
nud deemoni selja-
s. Majast välja lennati korstna kaudu,
kusjuures deemon kui imeline meister (*mirabilis artifex*) võttis üleloomuliku kiirusega
tellised lahti ja pani ka tagasi. Lendamise
ajal oli karmilt keelatud Jumalale ja püha-
kutele mõtlemine ning ristimärgi tegemine,
sest siis oli kukkumine vältimatu. Kui saba-
file ei kandnud deemon, kasutati lendami-
seks erilist salvi, mille nõid enamasti sai ku-
radi enese käest. «Nõiahaamri» autorid lisa-
sid: «Kui nõiad ei taha kehaliselt lennuse
osaleda, aga tahavad teada, mis toimub nende
äralennanud mõttekaaslastega, heidavad nad
magama vasakule küljele, kutsudes seejuures
välja oma kuradit ja kõiki deemonid. Siis
nad näevad nägemustes kõike.»¹⁰

⁶ M. Summers, op. cit. lk 81—89.

⁷ Sealsamas, lk 70—72.

⁸ Н. Сперанский, Ведымы и ведовство. М., 1906, lk 125.

⁹ Н. Чл. I са, op. cit. II, lk 335.

¹⁰ Я. Шпренгер, Г. Инститотис, op. cit., lk 158.

Sabatid toimusid öösiti ning keetsid kuke-lauluni. Nõiad austasid seal kuradit, kes ilmus pika musta mehe või veel sagedamini troonil istuva soku kujul. Üks esimesi sabatikirjeldusi pärineb Anne Marie de Georgelilt, Toulouse'i nõialt, kelle üle mõisteti kohut 1335. aastal. Temagi nägi sabatil suurt soku, kellega ta sugulisse ühendusse astus ning kes nõiasõnu ja mürgiste taimede saladusi õpetas. Guazzo järgi (1608) süütasid nõiad sabatil tule ja kummardasid soku või koera kujul ilmunud kuradit: «Nad lähenevad talle, et teda austada, aga mitte alati ühtmoodi. Seda mõnikord painutavad nad põlvi nagu palujad ja mõnikord seisavad nad seljaga ja mõnikord löövad oma jalgu kõrgele üles, nii et pead painduvad tagasi ja lõuad osutavad taevasse. Nad keeravad seljad ja minnes tagurpidi nagu krabid, sirutavad nad käed selja taha, et puudutada teda palves. Kui nad räägivad, pööravad nad näod maha ja nad teevad kõike moel, mis on täiesti võõras teiste inimeste tavadele.»¹¹ Tavaliselt pakkusid nõiad kuradile austuse märgiks küünlaid ja suudlesid tema tagumikku. Obst-söönnel suudlus on sabatikirjeldustes tavaliine ja selle kohta väideti, et kui suudluse koht on vastik, seletub see sellega, et just vastikuse tõttu Jumal lubab sel sündida, ja kui see poleks nii jälk, oleks see sootuks võimatu.

«Nõiahaamri» järgi aitab ketserluse levikule (lisaks inkuubide ja sukuubide tegevusele) kõige enam kaasa laste häbiväärne pühitsemine kuradile. Prantsuse dominikaan Nicholas Jacquier jutustas 1458. a ilmunud teoses vanamehest, kes piinamiseta tunnistas, et lapsena viis ema tema ja ta õe ning väikevenna sabatile ning esitas sokukujulisele kuradile. Lastele räägiti, et kurat on nende isand, kes ieeb neile palju head. Nad puudutasid kuradi pead ja tema puudutas esijalaga nende puusi, jättes kustutamatu oasuuruse märgi, mida vanamees uurijatele näitas. 1611. aastal tunnistas Louis Gaufridi Aix'is, et iga nõid töötab oma lapsed kuradil ristida lasta. Sabatil toimuval ristimisel saab iga laps uue nime, kusjuures talituseks kasutatakse vett, väävlit ja soola. Lapsed ristitakse Luciferi, Belzebuthi ja teiste deemonite nimel ning seejuures tehakse tagurpidi ristimärk, mis lõpetatakse pea juures. Ent laste pühitsemine deemonitele võis toimuda ka väga lihtsal moel kohe pärast sündi — ämmaemand kandis ta mingil ettekäändel sünnitus-toast välja ja pühendas kätel hoides deemonite vürstile Luciferile. «Nõiahaamri» järgi on sel rituaalil kolm eesmärki. Esiteks rahuldab see deemonite uhkust ja soovi olla austatud. Teiseks teevad nad näo, nagu meeldiks

neile eriti pühendatud süütuks. Kolmandaks suureneb nii tulevaste deemonite abiliste arv, sest kõik sellised lapsed kalduvad kogu oma elu nõiduse poole.

Nõiad tantsisid sabatil veidral kombel, enamasti tagurpidi või paaris ja seljad vastamisi. Toimus ohjeldamatu orgia, millest võtsid osa ka deemonid nii inkuubide kui sukuubide kujul. Kokkutulnud sõid ja jõid, ent toidust ei saanud keegi isu täis ning nõiad tõusid lauast niisama näljastena kui enne. Kuradile anti ka põhjalikult aru oma tegevusest ning Saatan õhutas nõidu üha rohkem kurja tegema. Sageli peksis ta nõidu piitsaga, kui nad ei olnud küllalt sõnakuulelikud. Nõiad galgaisid uuesti Jumalat ja pidasid sabatil oma missat, mis oli õigemini katoliku kiriku jumalateenistuse paroodia. Aja jooksul kujunes sellest teine satanismi põhirituaal — must missa. Mõnikord näis Saatan sabati lõpul täielikult ära põlevat ja tema tuhka kasutati nõidumiseks.

Kujutelmade järgi oli siiski sagedasem nõidumisvahendi valmistamine ristimata laste laipadest. «Nõiahaamer» toob ära Berni ringkonna nõidade tunnistused, keda süüdistati 13 lapse söömisel. Need olid järgmised: «Me varitseme valdavalt ristimata lapsi, aga ka ristituid, eriti neid, kes pole ristimärgi ja palvete läbi kaitsnud. Me tapame nad, kui nad on hällis või lebavad vanemate juures; kui nad on maha maetud (arvates, et nad lämbusid unes või surid muul põhjusel), varastatakse nad hauast ja keedetakse kastrulis kuni kondid pehmeks lähevad ja kogu liha muutub vedelaks ja joomiskõlblikuks, paksemast ollusest teeme salvi, kasutades seda oma soovide täitmiseks, nõiduste ja lendude jaoks, vedelama ollusega täidame mahuka pudeli; see, kes seal vastavaid kombeid järgides joob, saab meie sekki kaasosaliseks ja õpetajaks.»¹² Korduvalt juhtus, et kohtualune osutas piinamisel täpselt, millise lapse nad hauast välja kaevasid ja ära sõid või salviks keetsid. Ent haua avamisel leiti puutumatu laip. Seda seletati kuratliku pettusega (*ludificatio daemonum*) — deemon püüdis uurijaid eksiteele juhtida, võttes poolkõdunenud laiba kaju.

Ristimata lapsi jahtisid nõiad mitmel põhjusel. Esiteks oli see kergem, sest laps polnud ristimise kaudu taevaliste kaitse alla saanud. Ent usuti ka seda, et maailma lõpp saabub alles siis, kui päästetute arv saavutab kindlaksmääratud piiri. Ristimata laste hinged on põrgu saak ja nii lükkub edasi viimne kohtupäev, mil nõiad peavad oma kuritegude eest vastust andma.

¹² Я. Шпренгер, Г. Инститори, ор. cit., lk 176.

¹¹ R. Cavendish, op. cit., lk 345.

Nõiad nimetasid kuradit tihti oma jumalaks ja sabati ekstaatiliselt naudingul oli neile tugev mõju, nii et mõned jäid kuradile surmani ustavaks. Üks nõid kinnitas, et sabat oli ehtne paradüüs, kus oli rohkem naudingut, kui on võimalik kirjeldada. Teine nõid rõhutas, et kurat pani nad uskuma, et ta on tõeline jumal ja et sabati rõõm on palju suurema hiilguse algus. «Nõiahaamri» järgi ületavad nõidade kuriteod isegi kurjade inglite patud, sest nad on püha ristimise kaudu õndsuseisundisse astunud, aga hülgavad selle vabahtlikult. Saatan patustas ainuüksi Looja vastu, aga nõiad nii Looja kui Lunastaja vastu. Uskumuste järgi polnud nõiakunstil kohtumõistjate vastu mõju ning enamasti ootas saatanakumardajad piinarikas surm. Ühe kroonika järgi olevat 1233. aastal Saksamaal üks ketser siiski imeväärsest pääsenud. Nii haaraat põletamisel üks Luciferi südamele eriti lähedane sõber tuleriidalt ning deemonid kandsid ta minema.

Teistsugune vahakord deemonitega oli nn õpetatud maagidel, kes ei sõlminud enda jaoks orjastavat lepingut, vaid sundisid deemoneid oma sõna kuulama. Kirik kaldus küll sellist võimalust sootuks eitama, sest teoloogid väitsid, et peale Jumala pole väge, kes suudaks sundida vaime end teenima. Seega, kui deemonid justkui kuuletuvadki maagile, on see vaid illusioon, sest tegelikult teevad nad kõike vabal tahtel. Selle õpetuse järgi on kõik vahendid, vormelid ja joonised, mida on täis maagilised käsiraamatud, vaid leppemärgid deemonite ja võlurite vahel, sest sundivat jõudu neil pole.

Maagid ise jäid vastupidisele seisukohale ja kujundasid detailse õpetuse deemonite väljakutsumisest, mille teoloogid küll Saatanana enese leiutatuks kuulutasid. Töötati välja erinevaid tehnikaid, millest üks seisneb rituaali kaudu saavutatud ühtesulamises mõne paganliku jumalusega. Maag tajub energia juurdevoolu teadvusse, samastub üleloomuliku olendiga ja saab tema kontrollijaks. Teine tehnika seisneb vaimses rännakus maailma erinevatel kosmoloogilistel tasanditel, kus maag kohtab erinevaid jumalusi sel ajal, kui keha lebab transis. Ent enamasti jäi maag siiski maisesse ilma ning sundis deemoneid ilmuma nähtaval kujul, et saavutada teadmist või väge. See oli ohtlik ettevõtmine ning nõudis hoolikat ettevalmistust.

Esmalt tuleb ennast maagiliselt pühitseda argielust tagasi tõmbudes, palvetades ja paastudes. Tõenäoliselt XVIII sajandi käsiraamat «Grand Grimoire» nõuab maagilt kuuveerandi pikkust naiste seltskonnast hoidumist, söömist vaid kaks korda päevas ning palves täielikku pühendumist Jumalale. Lisaks sellele keelab «Kuuks ja seitsmes Moosese raamat» sel ajal riidest lahti võtta ja

lubab magada vaid niipalju, et jõuetusest mitte kokku langeda. Et väljakutsutav vaim on vägev ja ohtlik jõud, aitab paastumine vältida ebapuhtust, millest deemon võiks kinni haarata. See suurendab ka maagi võimeid, aitab vabastada sisemist energiat ning saavutada kõrgemat teadvusseisundit. Pöördub ju maag abipalves Jumala poole ning kasutab deemoni kontrollimiseks vägevaid jumalikke nimesid.

Vaimu väljakutsuja vajab arvukalt abivahendeid, mille valmistamine üksikasjad on sageli nii absurdsest keerukad, et neid on peaaegu võimatu täita. Igatahes peab kõik olema varem kasutamata, kas ise tehtud või tuliuuena ostetud. Tähtsaimad abivahendid on mõök, nuga või pistoda, maagiline kepp ning rüü. Mõök ja pistoda tuleb sepiatada või osta kasvava kuu ajal Jupiteri päeval ja tunnil ning pühitseda vastavate vormelite lugemisega. Kepp valmistatakse päikesetõusul verise noaga lõigatud sarapuu oksast ning selle otseste kinnitatakse magnetiseeritud teraskapslid. Jällegi tuleb lugeda vastavaid palveid ja vormeleid. Rüü osas antakse mitmesuguseid soovitusi. Selleks sobib preestri missarüü, aga ka valge linane rõivas, millele võib olla tikitud vägevaid nimesid ja sümboleid. Samuti soovivatatakse musta rüüd ja seda eriti juhul, kui maagi kavatsused on kurjad.

Väga tähtis ettevõtmine on maagilise ringi joonistamine, mis peab olema kaitseks väljakutsutud deemoni eest. Pärast vannutusvormeli lausumist on sellest lahkumine äärmiselt ohtlik. XIII sajandil jutustas Caesarius preestrist, kelle kurat siiski ringist välja rebis ja nii läbi peksis, et õnnetu kolme päeva pärast suri. Sama autor tõi hoiatava näite Toledo õpetlasest, kes sirutas sõrme ringist välja deemoni poole, kui see ilusa tantsijatari kujul talle kuldõrmust pakkus. Ent kurat haaras ettevaatamatu mehe kinni ja viis otse põrgusse. Samas märkis maag Aleister Crowley: «Aga see julgustab — on tarbetu seda salata — kui sind lööb maha deemon, kelle eksistentsi sa päris kindel polnud.»¹³

Tegevuspaigaks sobib inimtühi paik: varemed, mets, surnuaed või kõrvaliste teede ristumiskoht. Keegi ei tohi ettevõtmist segada, ja üldse on deemonid alati armastanud üksildasi ja süngeid paiku. Ring joonistatakse maagilise mõõga või noa otsaga, kriidi, puusõõ või kinaveriga ja selle diameeter peab olema 9 jalga. Kujundi sisse joonistatakse teine ring, mille diameeter on 8 jalga, ning tekkinud äärel kirjutatakse jumalikke nimesid, sinna pannakse riste, veekausse ja kuraditele vastikuid taimi nagu raudürt, aniis või naistepuna. Tuleb jälgida, et ringis ei oleks

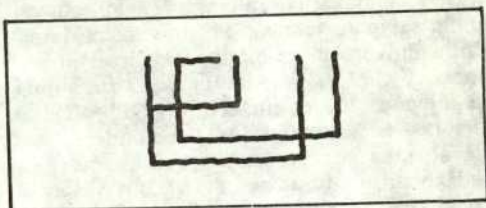
¹³ R. Cavendish, op. cit., lk 261.

üheteigi katkestust, mille kaudu kurjad jõud võiksid sisse tungida. Ent detailide osas antakse tihti üsna fantastilisi lisajuhtnööre. Maag Eliphas Levi kirjutab, et kui tegemist on kurjade jõudude väljakutsumisega, tuleb sisemine ring teha lamba- või lapsenaha ribadest, mis on maasse naelutatud 4 naelaga hukatud kurjategija kirstust. Ringi servale tuleb asetada musta kassi pea, keda on 5 päeva inimlihaga toidetud, verre uputatud nahkhiir, sellise soku sarved, kes on olnud tüdrukuga sugulises vahekorras, ja oma lähima sugulase tapnud mörvari kolp. Ringi sees põlegu inimrasvast küünlad.

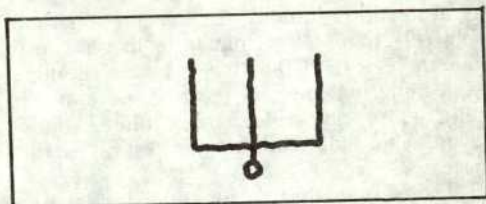
Kaitseks kurjade jõudude eest on mõeldud ka maagilised kujundid — pentagrammid ja heksagrammid. Ringis asuval sütepannil põletatakse erinevaid aineid, mille suits meelitab vaimu ligi ja aitab neil võtta nähtavat kuju. On tunnuslik, et paljud neist ainetest on narkootilised ja nende suits võib põhjustada hallutsinatsioone ja deliiriumi. Sellised on näiteks surmaputk, koerapöõrirohi, must seatubakas, india kanep ja oopium.

Enamik maagilistest käsiraamatutest nõuab looma, tavaliselt noore kitse tapmist. See on ohver Jumalale taevase soosingu saavutamiseks, aga on mõnikord mõeldud ka väljakutsutavale deemonile. Ent lisaks vabastab looma hukkamine hetkeliselt veres keskenduva energia ning annab maagi käsutusse suure jõuvaru. A. Crowley kirjutab: «Kõrgema vaimse töö jaoks tuleb vastavalt valida ohver, kes sisaldab vägevaimat ja puh-

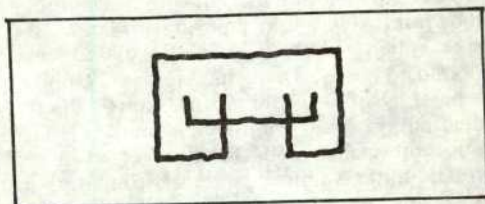
Planeedivaimude sümbolid teosest «Arbatel of Magic» (1575)

Bethori sümbol (Jupiter)

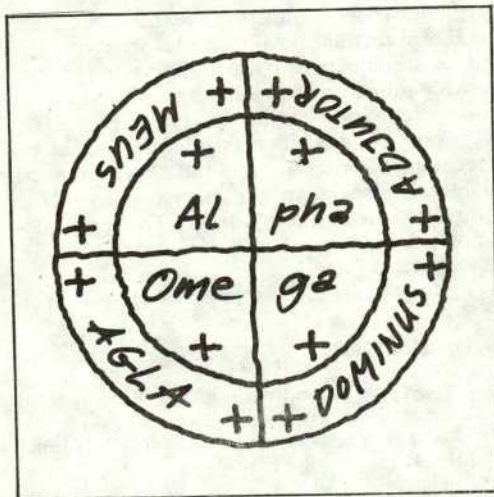

Ochi sümbol (Päike)

Hagithi sümbol (Veenus)

¹⁴ Sealsamas, lk 267—268.

Maagiline ring

taimat jõudu. Rahuldavam ja sobivaim ohver on kõrge intelligentsiga täiesti süütu poisilaps.»¹⁵ Tõepoolest on efektiivseimaks ohvriks deemonile peetud inimese tapmist ja selle kohta on ka süngeid näiteid. 1673. aastal hukkas abt Guiborg Pariisis musti missasid pidades mitu last. Ta löikas ohvrite kõrid noaga läbi, ja kui veri karikasse voolas, hüüdis ise: «Astaroth! Asmodeus! Võtke vastu, ma palun teid, selle ohvri pakun ma teile!»¹⁶

Kui ettevalmistused on tehtud, algab deemoni väljakutsumine, mis võib kujuneda väga pikaks ja kurnavaks. Kui kõik tehakse õigesti, ei saa vaim ilmutata jääda, ent eksida on väga kerge. Ei ole ühtseid vannutussõnu, erinevad allikad pakuvad mitmesuguseid tekste ja mõjukale vormelile satumine on katse ja eksituse küsimus. Kindlasti peab õigesti hääldama tekstis leiduvaid jumalikke nimesid, mis on sageli semantilise tähenduseta maagilised häälikuühendid (nn

¹⁵ Sealsamas, lk 279.

¹⁶ M. S u m m e r s, op. cit., lk 89.

voes mysticae), kuhu keskendub kogu vannutusvormeli vägi. Juba Origenes märkis, et mõnede nimede («Adonai», «Sebaoth» jt) aluseks, mida juudi rahvas väga austab, on mingi salajane jumalasõna, mis tõstab inimvaimu universumi Loojani. «Seepärast on neil nimedel vastavas ja neile omases korras ning järgnevuses hääldatult erinev jõud.» Teisel kirjutas ta: «Ilmneb, et demonitele, kes elavad maa peal ja kellele kuuluvad erinevad kohad, omistatakse nimed, mis vastavad kohalikele ja hõimumurretele. Seejuures on tähtis jälgida, et vannutusvormel hääldataks tingimata originaalkeeles, sest vaid sellisel juhul täidab ta lubatud; teise keelde tõlgituna pole sel enam sellist toimet ja ta on täiesti jõuetu. (---) Tähendab — see sisemine vägi, millel on üht- või teistsugune toime, ei peitu mitte objektides, mida nimed tähistavad, vaid häälikute omadustes ja iseärasustes.»¹⁷

Taolisi jumalikke nimesid sisaldab ka järgmine vannutusvormel, mis pärineb «Kuuenda ja seitsmenda Moosese raamatu» heebrea keelest tõlgitud osast: «Mina, N, Jumala sulane, nõuan, kutsun ja vannutan sind, vaim Alymon, hirmuäratavaimate sõnadega Sather, Ehomu, Geno, Poro, Jehovah, Elohim, Volnah, Denach, Alonlam, Ophiel, Zophiel, Habriel, Eloha, Alesimus, Dileih, Melohim ja kõigi pühimate sõnadega, millega sind iganes võib sundida, et sa minu ette ilmuksid vagural ja ilusal inimkujul ja täidaksid, mis ma sind käsin ja ütlen, nii tõesti kui Jumal tuleb kohut mõistma elavate ja surnute üle. -Fiat, fiat, fiat.»¹⁸ Kui vaim jääb esimese kutsumise peale ilmumata, korratatakse teksti, kuid pärast kolmandat korda kasutatakse juba vägevamaid sundvormeid. Lõpuks võib maag kirjutada pürgamenditükile demoni nime ja joonistada sinna tema sümboli ning sulgeda need raudtraadiga kinniseotud puukasti. Ta ähvardab vaimu Jumala needusega ning asetab kasti leekidesse, mida demon ei suuda taluda ja ilmub viivitamatult. Seejärel tuleb tuli kustutada ja vaimu meeldiva lõhnaga aineid suisetades tervitada, kuid peab osutama ka sõnakuulelikkusele sundivatele maagilistele märkidele ja olema äärmiselt ettevaatlik. Igal demonil on oma tavapärane ilmumiskuju. Lucifer näitab end enamasti meeldiva noorukina, Beelzebub tohutu suure kärbsena, Asharoth mustavalekirju inimesena või ilusa inglina. Juba keskajal hoia-tati, et kuradi nägemine on nii ohtlik, et

võib põhjustada surma. Kui demon on käsu saanud või maagi küsimustele vastanud, tuleb lausuda lahkumisvormel, sest muidu on ringist väljumine eluohulik. Isegi kui kutsutav jääb ilmumata, tuleb ta vastavate sõnadega ära saata, sest vaim võib kuskil läheduses nähtamatult varitseda.

Pole põhjust arvata, et demonoloogia kujutab endast ainuüksi fantaasia valdkonda kuuluvaid arutlusi. Osalt on selle aluseks kindlasti mõistuspäraselt seletamatud üleloomulikud kogemused ning nägemused. Kesk-aegne maag ja nõid elasid ühiskonnas, kus taolisi läbielamisi peeti ootuspärasteks ning aastate jooksul kujunenud usk valmistas teadvuse sellisteks kogemusteks ette. Maagid on rõhutanud sedagi, et kuna demon ei kuulu tavalisse argimaailma, ei saa teda näha normaalses meeelseisundis. On tõenäoline, et vaimu väljakutsumise rituaal põhjustab hallutsinatsioone, ent kui nähtav demon lähtubki maagi sisemaailmast, on see siiski tõeline iseseisvalt esinev jõud. Ka alateadvuse sügavusest esilekerkivad kujutelmad on reaalsus, ehkki teistsuguse loomuga kui argielus tajutatav maailm. Ükskõik kui põhjalikult inimene oma mõtteviisi ürgsest maailmavaatest ka ei eemalduks, kannab ta kogu irratsionaalse unenäoilma pagasit siiski varjatult kaasas ning sealt esilekerkivad kujutelmad võivad uuesti elustuda. Ilmselt alateadvusest lähtuv ja ürgnimelik on ka kalduvus kurjuse päritolu alati endast väljaspool otsida, mis on üks kuradikujutelmala aluseid. Seega ei ole käsitletud valdkond kaugelki ainult ununev minevikufantaasia.

Demonoloogia on katse loomult irratsionaalsest uskusumainest mõistuspäraselt esitada ja on paratamatu, et see täielikult ei õnnestu. Kuigi varasemate sajandite teoloogid pretendeerisid sellele, et teada demonite kohta pisimaidki detaile, on autoriteete palju ja nende õpetus tihti endast vastuoluline, nii et erinevate allikate võrdleja jääb sageli üsna nõutuks. Seepärast sobib lõpetuseks ühe varasema asjatundja tõdemus: «Inimese jaoks on demonite loomuse ja nende jõu tunnetamine niisama raske kui sipelga jaoks mõista universaalse doktori Aquino Thomase filosoofiat.»¹⁹

¹⁷ В. Брюсов, Огненный ангел. М, 1974, lk 96.

Trükitud allikad

- An Encyclopedia of Religion, The Philosophical Library. New York, 1945.
 W. Beltz, Das Tor der Götter. Altvorderasiatische Mythologie. Berlin, 1982.
 W. Beltz, Gott und die Götter. Biblische Mythologie. Berlin und Weimar, 1982.
 R. Cavendish, The Black Arts. London, 1967.

¹⁷ А. Спасский, op. cit., lk 377—379.

¹⁸ Das sechste und siebente Buch Mosis sein wahrer Wert und was das Volk darin sucht. Dresden, lk 37.

- Dante, The Vision of Dante Alighieri or Hell, Purgatory and Paradise. London, New York, 1908.
- Das sechste und siebente Buch Mosis sein wahrer Wert und was das Volk darin sucht. Magisch-sympathetischer Hausschatz. Nach alten Ueberlieferungen aus Geheimschriften und Zauberbüchern für die heutige Zeit erklärt. Dresden.
- N. Drury, The Shaman and the Magician. Journeys Between the Worlds. London, Boston and Henley, 1982.
- B. Gloger & W. Zöllner, Teufelsglaube und Hexenwahn. Koehler & Amelang, Leipzig, 1983.
- A. Graf, The Story of the Devil. London, 1931.
- Fr. Hartmann, Die weisse und schwarze Magie oder das Gesetz des Geistes in der Natur. Leipzig.
- E. Juhl, Im Ringen mit Satans Reich. Aberglaube und Zauberei. Berlin-Dahlen, 1926.
- J. H. Jung, Theorie der Geisterkunde. Nürnberg, 1808.
- J. R., Kurat. Ajalooline ülevaade kuradi sündimise, elu ja tegevuse kohta. Tallinn, 1908.
- R. Kiviranna, Kuradi kujutamistest kristlikus kunstis. «Usuteadusline Ajakiri» 1935, nr 4.; 1936 nr 1.
- H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition im Mittelalter, II—III. Bonn, 1909; 1913.
- M. Lurker, Lexikon der Götter & Dämonen: Namen, Funktionen, Symbole, Attribute. Stuttgart, 1984.
- G. Roskoff, Geschichte des Teufels. Leipzig, I—II, 1869.
- M. Summers, The History of Witchcraft and Demonology. London, New York, 1926.
- M. Summers, Witchcraft and Black Magic. London, New York, Melbourne, Sydney, 1946.
- The Jewish Encyclopedia. Vol. 2; 4; 8. New York, London, 1902; 1903; 1904.
- The New Encyclopaedia Britannica. Vol. 4. Chicago, 1989.
- P. Vogel, Zwischen Gott und Scheiterhaufen. Ketzer im Mittelalter. Berlin, 1976.
- G. Wellesly, Sex and the Occult. ? 1975.
6. ja 7. Mooses taamat. Tallinn?
- В. Брюсов, Огненный ангел. Москва, 1974.
- Ф. Буслев, Мои досуги II. Москва, 1886.
- Л. Климович, Книга о коране, его происхождении и мифологии. М, 1988.
- Культура и общество в средние века: методология и методика зарубежных исследований. Реферативный сборник. Москва, 1982.
- С. Лозинский, Роквая книга средневековья. — Молот ведьм. М, 1932.
- С. Максимов, Нечистая, неведомая и крестная сила. СПб, 1903.
- Мифы народов мира I—II. М, 1987; 1988.
- Е. Парнов, Трон Люцифера. Критические очерки магии и оккультизма. М, 1985.
- А. Ранович, О раннем христианстве. М, 1959.
- А. Спасский, Вера в демонов в древней церкви и борьба с ними. — Богословский вестник. М, 1907, nr 6.
- Н. Сперанский, Ведьмы и ведовство. Очерк по истории церкви и школы в Западной Европе. М, 1906.
- М. Шейнман, Вера в дьявола в истории религии. М, 1977.
- Я. Шпренгер, Г. Инститорис, Молот ведьм. М, 1932.
- А. Успенский, Бес. — «Золотое руно». М, 1907, nr 1.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

21. juuni «ülestõus»

Juba mitmed aastat ilmus «Postimees» vara hommikul. Õieti öelda — hilistel öötundidel, kella 2—3 vahel, et vastavalt rongide ja busside sõiduplaanidele ekspeditsioon jõuaks lehe välja saata ning leht veel samal päeval saabuks suurele enamikule lehe lugejast. Selline ilmutamisega viis lehe toimetamise raskuspunkti õhtupoolsetele ja õhtustele tundidele. Töö tuli korraldada nii, kuidas see osutus aega säästvamaks. Sellepärast tuli juhtkiri, joonealune veste, hommikul postiga tulnud kirjasaatjate sõnumid, igasu-

gused arvustused ja muud artiklid anda hommikul trükikotta, kus need siis päeva kestel valmis laoti. Õhtupoolik ja õhtused tunnid kulusid värskele päevauudiste ja tarbekorral ka mõne kiireloomulise kommentaari või lühiartikli ladumisele. Sama otstarbekuse ning lehe valmistamistöö soodustamiseks hakati hommikul kell kaheksa telefoni teel Tallinnast võtma sealseid materjale, peamiselt öö kestel saabunud ETA telegramme, sest siis olid telefoniliinid võrdlemisi vabad. Ametiasutustes algas töö kell üheksa. Selleks ajaks oli meie stenografistidel juba suur hulk teateid Tallinnast vastu võetud. Meie kolm

stenografisti olid töö omavahel nõnda korraldanud, et alati oli neist üks või kaks toimetuses valmis teateid vastu võtma.

Mina toimetuse sekretärina, kui lehe tegelik koostaja jäin toimetusse kuni viimne lehekülg oli valmis ja saadeti stereotüüpimisele. Nii sain ma koju tavaliselt öösi kella ühe ja kahe vahel ja magasin hommikul harilikult kella üheksani. Tõusin, einetasin ja läksin jälle tööle. Sellest siis johtuski, et toimetusse jõudnud leidsin seal eest juba hulga uudiseid, mis post oli toonud ja stenografistid Tallinnast vastu võtnud.

Kui ma reedel 21. juuni hommikul oma tavalisel ajal hakkasin minema toimetusse, oli särav, päikesest tulvav suvepäev — pikim päev aastas, suvepöörpäev, mil muistendi kohaselt Koit suudleb Hämarikku. Kuid kõik need ärevad sündmused, mis kogu selle nädala olid kummitanud, ei andnud võimalust kauni päeva nautimisele. Kui saabusin toimetusse, oli seal ees koorem uudiseid. Tallinna töölised korraldavad rongkäigu punaarmee tervitamiseks. Ka Tartus olevat vastav rongkäik teoksil. Aga kuhu jääb siis sõjavägede ülemjuhataja sündmäärus igasuguste kogunemiste keelamisest? Hommikul kella 8 ajal, kui Tartu kaitistes algas töö, olevat käinud üksikud isikud, kes olid endid nimetanud Tööliste Keskliidu esindajaiks töölisi demonstratsioonile kutsumas ja keelanud tööle asumise. Kutsudes olid nad ähvardanud mitteilijaid kohelda kui töölisklassi reetureid. Ka «Postimehe» trükikojas oli käidud kutsumas, aga seal ei olnud läinud keegi rongkäigule.

Võtsin telefoniühenduse Tartu esimese politsei jaoskonna komissariga ja küsisin, kuidas politsei reageerib kavetatavale rongkäigule, sest see on ju vägede ülemjuhataja sündmääruse täielik rikkumine. Sain vastuse komissar Juhanilt, et hommikul on Tallinnast politsei peavalitsusest teatatud: politsei ärgu hakaku seda demonstratsiooni takistama. See olevat pahempoolsete lihtne meelevaldus.

Vahepeal tuli toimetusse Tallinna osakonnast teade, et N. Liidu saatkonnast olevat teatatud meie siseministrile: kui politsei katsub takistada tööliste rongkäiku punaarmee tervitamiseks, siis võivat tulla verevalamine. Nii siis asja taga seisis Vene saatkond!

Toimetusse saabus Jaan Kitzberg. Tema-ga arutlesime olukorda oleva informatsiooni põhjal. Ta avaldas arvamist, et arvestades tänast erakordset päeva, peab üks meist kahest kohal olema. Korraga meie mõlemad ei või ära olla, sest võib tekkida vajadus kiireks seisukoha võtmiseks mõnes küsimuses.

Tallinna toimetusest teatati, et Vabadusväljakule olevat kogunenud umbes 2000

meelevaldajaid, kes kandvat plakateid, nagu «Maha sõjaprovokaatorite valitsus», «Nõuame abistamispakti ausat täitmist!» Jne. Rongkäik suundunud Toompeale ja selle kõrval liikunud Vene soomusautod.

Tartu rongkäigust kuuldus reporterite kaudu, kes olid käinud seda jälgimas, et kogunemine edenevat visalt. Olevat ka mõned plakatid, kus nõutavat uut vabariigi valitsust, abistamispakti ausat täitmist ja tervitatavat punaarmeed. Kogunemiskohaks olevat Tähe tänaval asetseva endine korp. Ugalale kuulunud maja ja õu.

Oma hommikupoolse jooksva töö olin saanud enamvähem valmis ja läksin linna. Ja kui juhused peaks olema, siis heidan pilgu tolele niinimetatud tööliste tervitusrongkäigule. Pöördusin Ülikooli tänavalt raekoja kõrvale, et suunduda sööklasse «Koit», kui nägin, kuidas Võidu tänavalt tuli raekoja ette rongkäik oma loosungitega. Astusin paarkümmend sammu Rütüli tänava poole ja jäin jalgteele tulijaid silmitsema.

Neid ei olnud kuigi palju. Umbkaudse arvustele järgi vahest paar sada või ehk pisut rohkem. Rongkäiku oli rakendatud üks väike veoauto, millelt küljelauad olid ära võetud. See tõmmati raekoja ette ja selle ümber kogunes meelevaldajate käputäis oma loosungitega. Autokeret kasutati kõnepuldiks. Kõnelejaid oli vist kolm, kellest tundsin Eesti Karskusliidu instruktorit Leonhard Illisoni. Üks kõneleja kiitis Nõukogude Liitu, kuidas see oma suure rahuarmastusega on püüdnud Eestile tagada julgeolekut ja selleks sõlminud Eesti vabariigiga vastastikuse abistamispakti. Aga meie praegune valitsus, kelle liikmeskonnas on sõjaprovokaatoreid olevat saboteerinud pakti täitmist. Nüüd nõuab N. Liit uut valitsust, kes pakti ausalt täidaks. Eesti tööliskond olevat üksmeelselt selle nõudmise poolt ja tervitab palavalt meie rahukindlustavat punaarmeed. Hurraa! Demonstrandid auto ümber karjusid hurraale kaasa, kuna kõnniteele peatuma jäänud uudishimulikum vaatasid seda tummalt pealt.

Rütüli tänava ja Raekoja platsi nurgal asetsevasse majja oli omandanud uued ruumid Tartu Linna Pank, mis seni asus raekoja alumisel korrusel. Lähemal ajal tah-tis linnavalitsus panga sinna üle viia. Selleks tehti uutest ruumides remont ning väiksemaid ümberehitusi. Tänava äärde olid püstitatud tellingud remontijaile. 3—4 töölit oli tellingutel tegevuses. Enne kui teine kõneleja veoautolt algas oma juttu, hüüdis üks meelevaldajatest meestele tellingutel:

«Miks teie seal olete ja ei tule meie hulka? Teie koht praegu on siin!»

Vastus tellingult: «Meie oma värviste riietega määrime teid ära!»

Agitaator: «Aus tööline ei määri kunagi kedagi!»

Vastus tellingutelt: «Kui ikka mustad riided on seljas, siis määrib küll!»

Agitaator: «Kes nüüd ei tule töörahva hulka meelt avaldama, see on töörahva äraandja! Tulge kohe!»

Vastus tellingute varjust: «Mine perse!»

Milline neist seda ütles, ei tea, kuid mehed kadusid maja sisemusse.

Uus kõneleja alustas oma juttu:

Kakskümmend ja pool aastat olevat Eesti töölist peetud. Raadi kruusaaugus puhkavat palju aktiivseid Eesti töörahva huvide eest võitlejaid. Nendele kuulub Eesti tööliste igavene mälestus ja töötus edasi võidelda. Meie läheme vaatama nende haudu ja ammutame seal jõude võidelda kurnajate ja sõjaprovokaatorite vastu, kes meid jälle tahavad muuta kahurilihaks. Aga võimas punaarmee on Eesti rahvale tõtanud appi. Meie tervitame teda palavalt. Hurraa!

See oli juba tüüpiline kompartei agitatori jutt ja tekitas halbu aimdusi. Kuid inimesel on omadus, et ta halvimaski olukorras püüab uskuda pääsemisse, nagu uppuja haarab õlekõrrest. Nii minagi kuulates neid räuskavaid lühikõnesid nagu ei suutnud või ei tahtnud veel uskuda, et seisame tõelise punase terrori otseses haardes.

Raekoja eest hakati liikuma Raadi mõisa kruusaaugu suunas, mis asus linna piiril Narva maantee ääres ja mille teepoolsesse serva, kust kruusavõtmise ammugi oli lõpetatud, oli maetud rida kommuniste, kes riigivastase tegevuse pärast sõjakohtu otsusel olid surma mõistetud ja maha lastud.

Läksin sööklasse, pärast einestamist naasin toimetusse ja siis läks Kitzberg lõunale. Töötasin oma toas, kui tuli üks reporter ja teatas, et meelevaldajad olid kruusaaugu juurest tagasi tulles läinud Tähtvere parki. Seal nad istuvad murul ja aeg-ajalt peetavat neile kõnesid. Ka üks N. Liidu ohvitser oli esinenud kõnelejana ja ütelnud, et Eesti töölistele nüüd saabuvat tõeline vabadus. Üks mees sõitvat jalgrattal linna ja tagasi. Iga kord naastes tal olevat mingi tasane omavahe-line jutt demonstratsiooni juhtidega. Viimane informatsioon, mille sain reporterilt pärast kella viit, oli järgmine: üks meelevalduse juhte teatanud, et Tallinna töölistes samuti nõuavad uut vabariigi valitsust ja ei minevat enne laiali, kui president on täitnud selle nõudmise. Ka nemad siin ei lahu enne kui uus valitsus on välja kuulutatud. Teatetoja sõnas muiates, et siis võib neil tulla veel kaua Tähtvere pargis istuda. Toimetuse töös tekkis pisike paus. Ka stenografistid olid läinud sööma, et siis hiljem alustada õhtuste päevauudiste vastuvõtmist Tallinnast.

Tartu Riiamäe apteeker Paul Reinhold, minu onupoeg, südalinna ravimite ladudest apteegi kaupu tellides tuli sageli ka toimetusse, et mõni sõna päevasündmuste üle juttu vesta. Nii seegi kord. Istus mu töölaua otsa juures olevale tühjale toolile. Panime paberossid põlema ja vestlesime mõne minuti, kui korraga kuulsin väljast tänavasillutiselt sammude kaja. Esimene mõte oli: küllap jälle mõni punaväe üksus marsib. Kiikasin läbi akna tänavale ja nägin, et liikus sama rongkäik, mida olin näinud raekoja ees ja mis viimaste teadete järgi pidi istuma Tähtvere pargis ja ootama uut valitsust. Korraga vaikus sammude klõbin. Kiikasin taas. Rongkäik oli jäänud peatama. Samas sähvas mõte — nüüd nad on tulnud vangla juurde, mis ei olnud «Postimehe» majast kuigi kaugel, vahest 150 meetrit. Peavad vangla ees oma kõnesid ja rongkäigu «saba» seisab siin. Tuntud muster 1917. aastast, mille ise olin kaasa elanud.

Hetk hiljem avati mu töötoa uks ja kolleeg Elmar Simm hüüdis üle läve: «Sind nõutakse!» — Kes nõuab, kõhvas poolpahur mõte peas, et mind vestlemiselt häiriti. Tõusin toolilt ja astusin saali. Nüüd hetkeks olin küll väga jahmunud: pool toimetuse saali oli täis mehi, punased paelad kuue revääri küljes. Nad seisid poolkaares kesk saali asetseva suure ümmarguse laua taga. Pilk tabas nende hulgast mõne, keda isiklikult tundsin, nagu dr. V. Hion, karskusliidu instruktor Illison ja võib-olla veel paari teistki. Üks pikem, sünge näoga mees (pärast selgus, et see oli ülikooli zooloogia kabineti assistent H. Haberman) küsis:

«Kas teie olete härra Raag?»

«Olen.»

«Meie tuleme siin töörahva nimel ja nõuame, et tänasest päevast peale, eriti aga tänaste sündmuste kohta antakse lehes õiget informatsiooni.»

«See on enesestmõistetav, et informatsioon peab olema õige.»

«Seni ei ole olnud, aga nüüd p e a b olema!»

«On teil midagi valmis kirjutatud?»

«Ei ole, aga meie kirjutame ja meie esin-dajad jäävad siia. Juhtkirja jaoks jätke ka ruum. Selle kirjutame meie,» tuli eeskõnelejalalt kurjatooniline käsk.

«Juhtkirja kohta ma ei saa anda mingit lubadust. See on vastutava peatoimetaja asi ja tema otsustab.»

«Meie kirjutame selle ja vastav ruum peab lehes olema!» teatas Haberman järsult.

Ütlesin, et minul ei ole volitust seda lubada. «Võite rääkida peatoimetajaga, kui

ta tuleb toimetusse. Ta peakski varsti kohale jõudma.»

«Meie tahame sõbralikku koostööd,» sõnas keegi püüdes ilmselt pehmemdada Habermani ägedat ülesastumist.

«Koostöö vastu meil loomulikult ei ole midagi,» vastasin.

«Nüüd kutsuge trükikoja juhataja siia, meie tahame temaga ka kõnelda. Meil on vaja mõned trükitööd teha,» käsutas jälle Haberman.

«Trükikoja juhataja ei allu toimetusele. Tema kabineta on alumisel korrusel. Kes tahab temaga kõnelda, minu sinna.»

Sellepeale hoiatas keegi: «Ei tohi hakata sabotaaži tegema ega masinaid rikkuma!»

Vastasin: «Meil küll nii rumalaid inimesi ei ole, kes ise hakkavad oma töövahendeid hävitama.»

Eestkõneleja ütles kaaslastele: «Lähme, meie esindajad jäävad siia.» Viimane lausepool oli suunatud minule.

Sissetungijad hakkasid toimetusest väljuma. Neli neist jäi kohale. Kahjuks ma ei mäleta, kes need kõik olid. Ainult üht tean kindlasti, see oli Max Laosson. Juhatasin sinnajäänud üksikuisse tühja tuppa. See oli endine Tartu teadete osakonna ruum. Ütlesin, et annan neile paberit ja pliiaitseid. Tõmbasin oma töötoa kapist neli kirjaplokki ja sahtlist neli pliiaitsit. Viisin «esindajatele», kes istusid — kaks kummalgi pool lauda. Panin kirjarabed lauale ja lahkusin. Ust sügedes kuulsin, kui keegi küsis teiselt: «Mis me nüüd peale hakkame?»

Väljast kostis astumise müdinat — rongkäik liikus edasi. Mu külaline oli poolavatud ukse varjast piilunud sissetungijaid, kuulnud mu kõnet nendega ja nähes, et olin üsna ärritatud, sõnas minema hakates: «Tule meile õhtusöögile!»

Onupoeg ka poolkohkunult lahkunud, istusin hetkeks toolile ja peas välgatas mõte helistada vahituppa ja paluda politsei abi sissetungijate vastu, sest see, mis oli toimunud, polnud enam pahempoolsete süütu meeleavaldus, millest komissar Juhani mulle hommikul kõneles, vaid vägivald. Telefon vahitoas helises pikalt... pikalt, kuid keegi ei vastanud. Nüüd oli mul korruga selge, et politsei oli laiali läinud ja abi polnud kuskilt loota — tänav võis võimutseda. Oli kõrhe tunne. Samal hetkel astus sisse Jaan Kitzberg ja mind nähes oli üpris üllatatud:

«Sina siin! Miks sa ei läinud ära! Ma saatsin sulle teate, et kao toimetusest!»

«Ma pole saanud ühtki teadet.»

«Kas Kirp ei toonud sulle sõna?»

«Ma pole viimase paari tunni kestel Kirpu üldse näinud.»

Kirp oli meie nooremaid reportereid.

Nagu nüüd selgus oli telefonikeskjaamast Kitzbergile koju helistatud ning öeldud, et Tallinnast on antud käsk Tartu meeleavaldajatele «Postimehe» toimetuse kohe üle võtta. Ta hakanud naasma toimetusse, et mind sealt selleks ajaks ära saata, kui tänaval kohanud Kirpu, kes elunes tema lähikonnas ja kes ütelnud end just toimetusse minevat. Kitzberg siis käskinud mulle vastav teade edasi anda ja ise pöördunud koju tagasi. Telefoni ta ei sõandanud selleks kasutada, sest eelmisest õhtust alates oli telefon Vene agentide kontrolli all.

Kitzberg teadis, et ma olin punastele pinnuks silmas, sest minult oli eelmise aasta sügisel ilmunud 320-leheküljeline uurimus «Kolm nädalat punast diktatuuri», mis käsitles ajajärku Vabadussõja alguspäevilt, kui Tartu oli kolm nädalat punaväe võimuses. Üle paari aasta olin selle töö jaoks kogunud materjali arhiivist ja mujalt. Teos ilmus alguses «Postimehes» seeriakirjutisena ja hiljem eriraamatuna. See teos oli veel 21. juunil «Postimehe» raamatukaupluse aknal. Kitzberg see kartnud, et ma võin sattuda märatsejate omakohtu alla ja rängalt kannatada. Miks Kirp mulle teadet ei toonud? Teades, et ülevõtjad on tulemas, ilmselt ta ise lõi kartma ega julgenud toimetusse tulla.

Andsin Kitzbergile ülevaate sellest, mis äsja oli juhtunud. Ta oli olnud teel toimetusse, kui Ülikooli tänaval näinud «Postimehe» maja eest lahkuva rongkäigu saba, mille tagumised read laulnud venekeelset rahvalaulu:

«Tutski, tutski ponavisli,
na pole tuman upal...»

Peatoimetaja läks sissetunginute juurde, kus tal arenes nendega pikk sõnavahetus. Kitzberg ei nõustunud lehele vastutava peatoimetajana alla kirjutama, kui omavoliliselt sissetunginud tahavad määrata lehe sisu. Talle vastatud: nemad ei tahtvat midagi lõhkuda, vaid ainult demokratiseerida. Milles see «demokratiseerimine» pidi ilmnema, jäänud ebamääraseks. Kuid temal ei lastud oma nime lehest kustutada. Nii palju ta sai välja kaubelda, et «Postimehe» 22. juuni numbrisse paigutatakse esiküljele märkus: käesolev number on toimetatud Tartu töölisühingute esindajate kaastegevusel.

Kitzberg palus mind kutsuda kokku toimetuse koosolek. Tegin seda. Kohalolevad toimetuse liikmed kogunesid peatoimetaja kabinetti, kus ta andis ülevaate oma läbi-rääkimistest sissetunginutega ja ütles: Igaüks otsustagu nüüd ise, kas ta tahab toimetuses edasi töötada või mitte, sest ülevõtjad pakuvad koostööd, aga tahavad lehte kontrollida.

Tollel koosolekul ei olnud palju sõnavõtte. Otsustati esialgu jääda toimetusse ja ära oodata, kuidas olukord kujuneb. Kitzberg oli vahepeal saanud kontakti «Postimehe» ärijuhatase esimehe Tartumaa maavanema A. Lauriga ja sellele kõnelnud juhtunust. Esimees omalt poolt soovitanud toimetusele püüda edasi töötada kuni üldine olukord rohkem selgub. Kuigi lehte läheb mõni selline kirjutis, mis ei ole kooskõlas meie rahvuslike huvidega, siis lugejad mõistavad olukorda ja ei tee toimetusele etteheiteid.

Toimetuse koosolek oli just lõppenud, kui helistati Tallinna toimetusest ja kutsuti Kitzberg telefoni juurde. Pärast lühikest kõnelust Tallinnaga ja minu töötuba läbides teatas ta, et Tallinnas on grupp aktiviste tõmmanud Pikk Hermannini torni punase lipu. Raua tänava koolimaja juures, kuhu vene-laste poolt ülevõetud kasarmutest oli majuta-

tud üks Eesti väeosa, on olnud kokkupõrge demonstrantide ja väeosa vahel. Paar demonstranti saanud surma. Need olid uued hiibisõnumid.

Nagu Riikliku Propaganda Talituse informatsiooni osakonna juhataja Ilmar Raudma mulle mõni päev hiljem jutustas, sel hetkel kui tõmmati Pikk Hermannile punane lipp, olnud tema Balti jaamas, kust oli väljumas õhtune Balti ekspressrong. Ühe teiseklassi vaguni akna juures seisnud kol. Kaarel Parts, et Tartusse sõita. Kolonel nähes punast lippu kerkivat Toompeal puhkenud vapustavalt nutma. Üle Vabadus-sõja sangari näo veerenud pisarad ojadena. Kol. Parts oli kolme Vabadusristi kavalier ja stseenist Toompeal äärmiselt vapustatud, taibates, et sellega variseb põrmu tema elutöö, millises ta verehinnaga oli olnud tegev, ja et see on nüüd ka iseseisva Eesti vabariigi lõpp.

VAATENURK

MART RAUDSAAR

Sven Kivisildniku «Õnnelikud päevad»?

SVEN KIVISILDNIK. DAWA VITA. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 64 lk.

Tee dadast absurdini pole pikk, püüab meile tõestada sürrealistina tuntud Kivisildnik oma viimase üllitisega «Dawa vita». «Noore autori (s. 1967) teine luuleraamat on vaimukas absurdipoeem, kus põimuvad paganlik ja nüüdisaegne,» väidab lõpulehe lakooniline annotatsioon.

Kui tuletada meelde, et absurdi isa Samuel Beckett pidas oma loomingu tähtsaimaks kriteeriumeks filosoofia ja loogika eitust ning nn «nullstiili» — kirjutamist stiilita, siis tuleb nähtavasti «Dawa vita» tõupuh-taks tunnistada küll. Kõiki neid nõudeid täidab teos edukalt. Siiski hakkab silma ka dadaismi sünnimärkidele viitavaid rohkeid sõnamänge ning pahaaimamatu lugeja jaoks seosetuid häälikukombinatsioone: «taara too mulle / or arandy dhahabu / taara anna mulle / mujer kadin mwanamke» (lk 51), jne.

ENE eelmise väljaande avaköide (uues väljaandes vastav märksõna puudub, on jäänud vaid «absurditeater») annab mõistele «absurd» tähenduseks «mõttetut väljend, mõttetus». Selle tähenduse automaatse rakendamise absurdikirjanduse puhul ei saa nõustuda: ka absurd, olgu esmapilgul nii

ebaloogiline ja mõistetamatu kui tahes, kannab kaasas kirjaniku sõnumit (vrd Eugène Ionesco «Ninasarvik!»). Millist sõnumit kuulutab meile Kivisildnik?

Ehk on tal eesti rahvale kuulutada uus ilmutus religioonist, täpsemini taarast, mille võimaluste ta on vihjanud mujalgi? «Meie /st rühmituse «Hirohall» — M.R./ eesmärgiks on luua Läänemere Basseini Antikristlik Internatsionaal, kuhu kuuluksid peale taaralaste ja muhameedlaste /ka/ kõik teised relva kandvad kodanikud» («Edasi», 4.VIII 1990). Taara-sõnumit näib kinnitavat nii sõna «taara» ohter kasutamine luuletustes kui ka raamatu pealkiri (kõlaline sarnasus lubab oletada «Dawa vita» tuletust muinaseesti palve- ja sõjahüüest «Taara avita!»). Pealegi: kui «Elu Sõna» meenutada, siis meil on ju peaaegu kõik võimalik...

Selle versiooni nurjab Kivisildniku küüniline ümberkäimine oma pühendumisobjektiga: «taara sinusugust / siga on lausa / patt kummardada» (lk 11).

Kas ehk väljendab Kivisildnik muret eesti rahva tuleviku pärast: «taara miks ka mitte / päästa need / eesti rahvad sinu / kalliks meelega / meie rahvad / on jäiga mäliga / materjal / ei ole meil enam selget / ettekujutust / parimaist päevist» (lk 13)? Seda muret on ta sõnastanud teisalgi: «Eesti rahvas sureb välja. Iga väljasurev rahvas peab esitama põhiküsimuse: kuidas välja surra» («Edasi», 4.VIII 1990). Jah,

see tõlgendus näib märksa usutavamana, sest juba pakub Kivisildnik olukorrale ka var-
malt lahenduse: «oled / lubanud meile oma
/ äranägemise järgi / venelastega sehvti /
teha ja monopoli / andsid meile mõneski
/ okultses asjas» (lk 11). Kes asja tuuma
veel ei tabanud, selle tarvis on ta lasknud
kirja panna selgesõnalised read: «Väga olu-
line on inimeste teadlik tõupuhastus. Eestlas-
tel on suur tõenäosus välja surra ja on ainu-
laadne võimalus tõupuhastuse kaudu luua
endale järglaseks võibolla maailma parim
rahvas» («Edasi», 4.VIII 1990).

Niisiis, kas olgem eurooplased, kuid saa-
gem venelasteks? Sest kas venelased siis po-
legi maailma parim rahvas?

Agal ehk on Kivisildniku luule sama mit-
metahuline ja iseolev kui elu ise, ning sellest
sõnumi otsimine võrdsustatav elu mõtte otsi-
misega? Sellest aga on «Dawa vitas» kirjutat-
ud: «mis on elu mõtte / lohutav tümin /
elu mõtte lohutav / tümin on undamine»
(lk 58)...

Jääb veel üle võimalus, et Kivisildnikule
lihtsalt meeldib pahaaimamatut lugejat sihi-
likult šokeerida ning moraaliüngrite õudu-
seks mängida trükimusta suhtes tundlike sõ-
nadega: «vanapiiga juurde tuli / õnn ja ütles
/ sul vitt haiseb» (lk 55). Et talle pakub
peamist mõnu järgnev press, kirjandushuvi-
liste ja muu publiku ehmunud vadistamine.
Igatahes on põnev jälgida autori oskust üks-
teise otsa lükkida ja sobitada suisa teineteist
vihkavaid sõnu. Kogu «Dawa vita» on ju
üks hiigelmõõdetega kalambuur «taara»
ümber. Lugeja peab kogu aeg oletama, kas
on mõelnud Kivisildnik nüüd bruto- ja neto-
massi vahet, vastupidavat tünni või pudelit,
eesti spordiseltsi Tartus aastail 1898—1940
või ehk hoopis ikkagi Toorut, toda muinas-
eestlaste jumalat.

1988. aastaga dateeritud «Dawa vitast»
kenamad tundusid mulle 1990. aasta «Loo-
mingu» jaanuarinumbris ilmunud Sven Sild-
niku luuletused. Seal oli selgenenud sõnum
ja vähenenud küünilisus. Ilma et oleks kad-
unud ehkivisildniklik mõrksus: «kui kord
/ kalev koju / jõuab kes / siis kuusteist
/ tuhat maksab».

Kahtlemata on Sven Kivisildniku õnneli-
kud päevad veel ees.

PRIIDU BEIER

Taarausuliste Salman Rushdie

Kivisildnik on jälle sigadusega hakkama saa-
nud. Lugesin just 9. augusti «Postimehest»
väliseestlase Leo Kaagjärve vestlust lugeja-
ga, kus ta tunnistas kibedusega Eestimaa
kohta: «Ma pole ialgi kusalil varem kogenud
nii massilist blasfeemiat». Ja mõtted kiskusid
tahtmatult hr Kivisildniku järjekorde vaimu-
töö peale. Nüüd on siis eestlaste püha
Taara nimi ka täis tehtud, ja veel ühe
noore eestlase poolt, kes tahab uhkelt Eesti
kirjanike nime kanda. Enda vastuvõtmise
Kirjanike Liitu on hr Kivisildnik küll väga
probleemaatiliseks teinud: käsikirjas liigub ringi
ta õel paskviil, kus on nimeliselt sol-
vatud ja laimatud kõiki Eesti NSV KL liik-
meid sisuga 1. jaan. 1981. Loomulikult
väärivad mõned KLI auväärse nime taha pei-
tu pugunud kollaboratsioonistid ja massimõrva-
rid (nimesid ma loomulikult ei nimeta) uut
Nürnbergi. Aga hr Kivisildnik teotab oma
sürrealistlikus sopoajas ka selliseid ausaid
ja aatelisi kirjanikke nagu Hando Runnel
ja Jaan Kaplinski. Isegi meie kirjandusliku
patriarhi Jaan Krossi on ta oma paskvilli sisse
torganud. Kui ma talt karmilt pärisin, miks
ta seal minu nime välja on jätnud, siis
tunnistas ta häbelikult naeratades, et austavat
mind selleks liiga. Tõtt-õeldes tundsin end sel-
lest austamisest küll üsna piinlikult — millist
halba eeskuju olen ma andnud meie kirjan-
duslikule järelkasvule. Mõnes mõttes on muidugi
meeldiv, et keegi sind oma vaimseks
õpetajaks peab. Viimasel ajal kipub aga õpi-
lane oma õpetajat isegi varjutama. Perestroika
sogastes voogudes on sündinud mitmed
kahtlased ettevõtmised ja ideed, kus ka hr
Kivisildniku anarhiline käsi mängus: «Hiro-
hall», Kostabi-Šelts, etnofuturism. Mida see
kõik tähendab? Raske seletada, veel raskem
mõista. Igal juhul on hr Kivisildnikust saa-
nud pärast eelmisel aastal skandaalse menu-
ga ilmutatud poemi «Märg Viktor» eesti
noorema luule üks alustalasid. Muidu nii
uimased ja lollid soomlased on seda kohe
taibanud ja ta sama 1990. aasta sügisel
Soomes trükitud esinduslikku eesti moodsa
luule valimikku võtnud. Jah, Gustav Suitsu
asemel võeti sinna viimasel hetkel hr Kivi-
sildnik ja jahmunud eesti kultuurimaailm
pidi selle uudisega solvunult leppima.

Hr Kivisildnikul on alati mingi luul.
«Märjas Viktoris» kujutles ta, et on Viktor
Kingissepp. Poeemi kirjutamise ajal kasvas
ta endale isegi habeme. Muidugi tüütas see
luul teda varsti ära, peagi kuulutas ta end
islamiusuliseks ja tegi Lahesõja ajal laiaula-
tuslikku suulist propagandat Saddam Hussei-
ni kasuks. Millega ta praegu tegeleb, ma
ei tea. 8. augusti «Liivimaa Kroonika»

juhtkirja-artiklis saab eesti rahvas teada selle suve suurima kultuurisündmuse Tartust: hr Kivisildniku maine kehastus Sven Sildnik on koos oma kaasvõitleja Karl Martin Sinijärvega skandaalselt Tartu Ülikooli Usuteaduskonna sisseastumiseksamitel läbi kukunud. Ilmselt on see sündmus otseses seoses ka käesoleva retsensiooni objektiks oleva «Dawa vita'ga». Solvatud Jumal on oma pühakoja ukse pilkehimulise blasfeemiku ees mürtsti kinni löönud. Kas aga hr Kivisildnik mõistab oma kuriteo suurust ja ränkust? Raske uskuda. Ka kolmas sürrealistlikust völluhaumorist koosnev luulekogu olevat tal juba trükivalmis seatud. Jätab ta nüüd selle trükkimise pooleli ja läheb tagasi EPAsse tarkust taga nõudma, sest kunagi oli noormehel nõuks tõsiseks maameheks saada?

Viimasel ajal on eesti kirjanduskriitikas jälle seda õilsat vaga juttu kuulda, et kirjaniku väärtuse üheks tähtsamaks mõõdupuuk on tema laitmatu moraalne pale. Kas said siis mõrtsukas François Villon või Prantsuse salapolitseji palgaagent Heinrich Heine luua midagi kirjanduslikult vähegi väärtuslikku? Ei, ja tuhat korda ei! Need mehed ei tea, mida nad teevad, kui nad sihukest juttu massidele sugereerima hakkavad — nad tõstavad hr Kivisildniku ju kohe meie kirjandusliku Parnassi tippu. Oma isiklikus eraelus on ta tuntud karske ja tõsise abielumehena, hoolitseva perekonnaisana oma lapsel. Ta ei joo, ei suitseta, ei vaata võõraid naisi. Kui me hakkame selliste kriteeriumide järgi kirjanikke sikkudeks ja lamasteks jagama, võib välja kukkuda ju midagi hoopis vastupidist sellele, milleks seda vana juttu jälle lanseeriti. Põhimõtteliselt, ideaalis oleks see tõesti tore, kui hea kirjanik oleks ka hea inimene ja kodanik. Aga tavaliselt kukub välja hoopis vastupidi — kõige suuremateks moralistideks muutuvad oma kirjanduslikus loomingu hoopis kõige suuremad patustajad. Neil on seljataga tõesti midagi, mille eest teisi hoiatada. Isegi Lev Tolstoi oli oma nooruses kergemeelne pummeldaja ja naistekütt, kuigi hiljem oli asjaosalisel endal seda piinlik meenutada.

Kui nüüd hr Kivisildnikule tõesti midagi ette heita, siis vast just seda liigtõsisist ellusuhtumist. Korra on see pullimees infarktiga haiglaski olnud. See reedab ju kõige ilmekamalt noore luuletaja psüühilist laadi. Ta mängib oma Kivisildniku-osa, hambad risti; praegu see enam nii silma ei torka, aga meie tutvuse alguses 7—8 aastat tagasi oli seda psüühilist tõblemist kogu noore luuletaja olemus tunda: tal oli vist ikka väga piinlik. Nüüd on mask näoga kokku kasvanud ja mõnel säravamal hetkel tundub ta üdini loo-

mulik. Ja tänu jumalale, et hr Kivisildnik on valinud oma mängumaaks kirjanduse, mitte poliitika või jurisprudenti. (Silme ette kerkib hr Žirinovski surmtõsine kivistunud nägu).

Juba Nietzsche kurtis, et kirjanikul on valida vaid kahe rolli vahel: kas pühak või tola. Oma elu lõpul näis see suurmees eelistavat samuti tola mängida. Seesama viga on näiteks minulgi küljes. Seepärast mult see retsensioon tellitigi. Minu puhul on aga see rumal lugu, et vahete-vahel tahaks kangesti ka pühak olla. Ei suuda kergemeelse inimesena kummagi põhirolliga lõputult samastuda. Võib-olla tüdineb ka hr Kivisildnik sürrealismist ja blasfeemiast. Ehk võib ka tema nagu Albert Kivikas kunagi tüsedaid asunikuromaane kirjutada. Ja ma ei paneks talle seda pahaks. Kindlasti poleks see oma aadete reetmine, sest vandage väga, mis aateid võib siin Eestimaal laulva revolutsiooni kolmandal-neljandal aastal ikka tuvastada peale vene rubla ja ameerika dollari. Aga luuletajale need aated ei sobi, vähemalt sõnades mitte. Tahtsin veel rääkida ühest hr Kivisildnikuga seotud kustumatust elamusest. «Dawa vita» on kirjutatud kuulsusrikkal aastal — 1988. Sama aasta 2. veebruari õhtupoolikul kohtasin Tartus hr Kivisildnikku muinaseesti sõdalaseks riietatuna, peas mootorrattakiiver ja käes laste plastmassist mängumõök, kumminuiadele ja verekoertele tähelepanu pööramata uljal nõukogude miilitsaid ründamas. Noor rahvuslane-sürrealist peksti miilitsade poolt tänaval läbi. Aga selles oli siiski midagi suurt ja sümboolset. Sellest õhtust peale usun ma ka hr Kivisildniku õnnetähte ja luulesse rohkem. Niisama mulla võime ju aastate kaupa ajada, ükskord oma aadete kinnituseks ka keretäis kätte saada — see juba tähendab midagi.

Alustasin kuidagi irooniliselt ja pilklikult (jälle see igavene kahepalgelisus), et nüüd lõpus päris pateetiliselt õhata: kui neid Kivisildnikke meil vaid rohkem oleks! Siis oleks eesti kirjandus ja eesti asi kindlasti päästetud.

Ahjaa, et mis ma poemi kunstilise külje kohta veel lisada oskaks. Nii loll ma nüüd küll ei olnud, et oleksin hakanud hr Kivisildniku suurteost otsast lõpuni läbi lugema. Las see jääb lihtsamemeelsete hingede lõbuks, kes võivad sealt kahtlemata ka vaimse ja füüsilise kaifi kätte saada. Ühel «Dawa vita» lugejal olid tõesti jalad all nõrgaks läinud, nägin teda täna õhtul Tartu linnavalitsuse hoone ees kokkukukkununa, kroonuroheliste kaantega raamatuke tugevasti pihku surutud ja äraseletatud naeratus huulil. Mõjus ilmselt nagu pudel vene vodkat või marihuaanasigaret. Ja seda ainult nelja ja

poole rubla eest. Kallis eesti rahvas, nii odavasti te pudelit küll kätte ei saa, nii et ostke, ostke «Dawa vitat»! Sürrealism on kõige odavam vaimne alkohol meie ajal. Palsamiks nende eestlaste kõrvadele, keda solvas Kivisildniku kohatine ropusuulisus, lõpetaksin

parem kuulsa rootslase sõnadega: «Munnijupp — vitujupp — persejupp — potijupp — sitajupp — kurat kurat põrgu saatana kõrvanuss» (Ingmar Bergman, «Fanny ja Alexander», lk 70).

FOORUM

HUBERT JAKOBS

Parandusi ja täiendusi Arvo Pesti «Poolpäevalehe» loole»

Arvo Pesti. «Poolpäevalehe» lugu. «Vikerkaar» 1990, nr 11.

Meenutades artikli algul romantilisi aegu, mil ta oli saanud «täieõiguslikuks esimese kursuse tudengiks», veab Pesti mälu teda kahjuks alt. Nimelt ei elanud ta ühes ühiselamutoas «Poolpäevalehe» «peakangelasega». «Poolpäevalehe» «peakangelane» elas 1978. aasta septembrist koos oma värske abikaasaga erakorteris, Tervishoiu tänaval, kus muuseas Pesti neid üsna sageli külastas. Küll aga elas Pesti ühes ühiselamutoas tulevase «Poolpäevalehe» «peakangelasega» siis, kui ta alles läbis «nullkursuse keerukat labürinti», st 1977. aasta detsembrist kuni 1978. aasta märtsini, mil «peakangelane» kolis erakasse Vaba tn 15.

«Väliaandjat lehes märgitud ei olnudki...» — see väide ei pea paika. Igas lehenumbris oli selgelt ära toodud nii lehe väljaandja kui ka toimetaja aadress, mis kõlas järgmiselt: ««Poolpäevaleht». Valge Võtme Vennaskonna ja Maarjamaa Kultuuriiühisuse häälekandia. Ilmub kaks korda kuus. Tartus. Toimetusele kirjutada aadressil: 202 400 Tartu Pälsoni 14 Aarne Kaevere.» Teadupärast saabusid nii mitmedki kaastööd lehele just sellel aadressil. Et Pestil näib puuduvat info näiteks Valge Võtme Vennaskonna kohta, on juba tema häda.

Vähemasti nendes seitsmes «Poolpäevalehe» numbris, mida Valge Võtme Vennaskond ja maarjamaa Kultuuriiühisus välja andis, ei leidu ühtegi Ervin Õunapuu luuletust. Teadupärast on nimetatud isik tuntud küll kui andekas kunstnik, see-

pärast ilmselt ilmus ka «Poolpäevalehe» esimeses numbris Õunapuu sellealane intervjuu, aga tema sulest küll mitte ühtegi rida.

«Mida number edasi, seda poliitilisemaks ajaleht muutus.» Ajalehe politiseerumises, mis oli vastu väljaandjate esialgsele kavatsustele, on otseselt süüdi tollal Enn Tarto ümber kogunenud seltskond — Viktor Niitsoo, Arvo Pesti, Tõnn Sarv jt. Nimetatud artiklid rahvuslipust ja Vabadussõja algusest pärinesid ilmselt ajaloolase Viktor Niitsoo sulest, Pesti panus oli «Vene filoloogia TRY's», Tõnn Sarve «Kas Enn Tarto on hullumaias?». Nii kannab eelpoolnimetatud seltskond otsesest vastutust, et alternatiivse kultuurilehena mõeldud väljaanne suunda muutis ja tänu sellele KGB löögi alla sattus, sellega seoses suurele hulgalte inimestele ebameeldivusi kaasa tõi ning sunnitud oli ilmumise lõpetama. Oma osa süüdi oli muidugi ka toimetusel, kes lasi end selle seltskonna poolt mõjutada ning võttis avaldamiseks vastu nende kaastööd.

Nüüd veidi tollest 23. aprilli 1979 NAKi juhatuse koosolekust. Pesti väidab: «Paliud polnud «Poolpäevalehte» näinudki.» NAKi juhatuse koosnes neljast inimesest — peale esimehe Jakobi veel Enn Lillemets, Ene Mihkelson ja Linnar Priimägi. Nendele lisaks viibis koosolekul veel paar Kirjanike Liidu funktsionääri. Kus olid need «paliud», kes polnud «Poolpäevalehte» näinud? Kas Priimägi? Teadupärast hääletasid Priimägi ja Mihkelson Jakobi vastu, Lillemets aga poolt.

Pesti mainib ka «tervet ööd kestnud iutuaiamist laagrikooli läbiteinud meestega» (Jaani Isotamm ja Jüri Pertmann), mille tulemusena olevat Jakobs kirjutanud avaliku parukahetsuse «Asia käik». Esiteks, kui tegu oli «avaliku parukahetsusega», siis sellele oleks ju loogiliselt pidanud asja-

osaliste poolt järgnema andeksandmine, vähemasti kristlikust eetikast lähtudes. Aga ilmselt on Pestil teised kriteeriumid, käesolevat ihul kasutab ta antud isiku «avalikku patukahetsust» selleks, et sellesama isiku üle kohut mõista. Kõlab absurdse, aga kahjuks nii see on. Ajaloo annalid ei tea ka paraku midagi mingist «terve öö kestnud jutuaiamisest», küll aga toimus ühel õhtul Jakobsi ja Jüri Pertmanni vahel umbes poole tunni sümboolne vestlus Tartu KEKi hoones, kus Jakobs ajutiselt öövahina töötas, ja selle vestluse tulemusena tunnistas Jakobs üles oma suhted KGBga. Mõte «Asia käigu» kirjutamiseks tuli küll hoopis hiljem ja siin mängis küll oma rolli Jakobsi «ideoloog» Jaan Isotamm. Tõele ei vasta ka fakt, et antud kiriatükk vaid 1980. aastal Tartus «Lisandustes» ilmunud, kogu tekst on trükitud ära Eesti Vangistatud Vabandusvõitlejate Abistamiskeskuse poolt 1984. aastal Stockholmis välja antud «Lisanduste» I koondkõites, kus iga soovija, kes ei lepi vaid Pesti meelevaldsete tsiteeringutega, võib sellega tutvuda.

Imestust äratav ka Pesti artikli toimetaja märkus seoses Jakobsi esikkoguga kirjasutuses «Eesti Raamat». Seal esineb selline lause: «Vahekordade selgudes KGB-ga jäi asi katki.» Kas see peaks tähendama, et Arvi Siia poolt iuhitud toimetus katkestas Jakobsiga kiriasustuslepingu, kuna sai teatavaks, et Jakobs oli olnud seotud KGBga? Kaldun arvama, et tegelikkuses oli asi vastupidine.

Lõpuks veel mõni kommentaar Pesti väidetele Jakobsi osast tema kohtuprotsessil. Arvan, et ka Jakobs oleks hea meelega Pestile silma vaadanud (ühel hilisemal intervjuudil oligi nii, et Jakobs sirutas Pestile käe, mida Pesti aga vastu ei võtnud ja ütles, et ta igapäevale ka kätt ei anna...), aga millepärast teda kohtusse ei kutsunud. Haige ta vaevalt ei ole ja see küll ei oleks olnud põhjus, mis oleks Julgeolekule küllaldane olnud, et vajalikku tunnistajat protsessile saada. Kaldun arvama, et Jakobsi tunnistused, millele Pesti küll tahab suurt rõhku panna, ei olnud küllaldaselt olulised, et teda protsessile kutsuda. Ja võib-olla ei oleks ta üldse midagi tunnistanud?! Aga nii kaua kui KGB kiivalt oma arhiive kinni peab, on Pestil ju väga kerge oma vihavaenu süüdistustega looritada, mida kontrollida (vähemalt veel) ei ole võimalik.

Pesti «Poolpäevalehe» versiooni lugedes võib tekkida mulje, nagu oleks Jakobs olnud peasüüdlane kõigele sellele kuriale, mis tollal vallandus. Arvan siiski, et peamine süü (KGB kõrval) kuulub sellele seltskonnale, kes teadlikult kasutas ära «Pool-

päevalehe» populaarsust ja laia levikut ning asus seda tänu lähedastele suhetele lehe väljaandjatega innukalt politiseerima, teades väga hästi, et see lõpeb krahhiga nii väljaandjatele kui ka paljudele lugejatele. Pealegi oli neil oma väljaanne «Lisandused» ja võib-olla spekulatsioonidega, et nad teadlikult seadsid «Poolpäevalehe» tule alla, et tähelepanu oma «Lisandustele» kõrvale juhtida. Mõneks aastaks see ka õnnestus. Et aga ülikoolist välja heideti ilmsüütult Doris Kareva (kelle tolle-aegset ootamatult vaprat käitumist siamaani võib imetleda), Hubert Jakobs, kelle kirjanikukarjäärile lisaks üsna rasvane rist peale tõmmati, et mitted kultuurinimesed langesid taas KGB tähelepanu alla — Leo Lapin, Jaan Isotamm, Ott Arder, Aado Lintrop, et kogu see lugu mitmeks aastaks vähemalt osaliselt halvas alternatiivse kultuuritegevuse ja küllvas umbusaldust inimeste vahele — see ei paistnud neid eriti häirivat. Mäletan selgelt, kuidas nad hoopisid sellega, milliseid ordineid neile ühel päeval rinda riputatakse, ja nende veendumust, et «intelligents on pask», kuigi ise selle seisuse poole püüdisid. Pesti ülikoolist väljaheitmise põhjuseks ei olnud kahjuks Jakobs (kuigi tal oli oma osa Pesti määratlemisel KGB jaoks), selleks olid eeskätt Pesti keeldumine koostööst KGBga (mis on ju tervitatav), tema enda valik «akadeemiliselt pehme tugitooli» vastu ja «krigiseva tabureti» poolt ja võib-olla ka edasijõudmatus (vt lugu NLKP ajaloo arvestusega). Ja kinni mõisteti Pesti «Lisanduste» väljaandmise ja levitamise eest, mille üle ta võiks ju uhke olla, selle asemel et püüda kellegi kaela «süüd» veeretada.

Positiivsema poole pealt on meil ikkagi järel seitse numbrit «Poolpäevalehte» ja hulk teisigi väljaandeid samast allikast, mis kindlasti pakuvad ajaloolist huvi kui püüde midagi ise teha, sest tahes-tahtmata on tegu juba ajaloo ja «Poolpäevalehe» «peakangelanegi» jõudnud mitmeid huvitavaid elu- etappe läbida (nagu Pestigi kõikiteadvalt mainib: ««Elu Sõna» Tallinnas ja nüüd — Rootsi Kuningriiki, Uppsala linn»).

KAJAR PRUUL «Poolpäevalehe» loo» lugu

Avaldades Hubert Jakobsi vastuse Arvo Pesti «Poolpäevalehe»-loole, ei pääse ka toimetusepoolsetest parandustest-täiendustest.

I. A. P. mainis oma kiriutises, et — nagu vallaande laadile ja ilmumisaiale iseloomu-

lik — ei saanud «Poolpäevaleht» avalikustada oma toimetust. H. J. ent tsiteerib lehest koguni toimetuse postiaadressi. Selgituseks asjassepühendamatu lehejale: Tartus Pälsoni tn 14 asub Pünter ehk TÜ filoloogide ühiselamu; selle postilauda vabalt valitud nimele laekuvad saadetised võimaldasid adressaadil tegelikult jääda täiesti ano- resp. pseudonüümseks. Nii et peame arvama, et see H.J-i väitetäpsustus oli lihtsalt väike nali.

II. Aprillis 1979 ei kuulunud peale H.J-i (esimees) NAKi juhatusse siiski mitte kolm, vaid neli inimest — lisaks nimetatutele veel Taavi Tuulik. Kõik nad osalesid ka kirjelatud koosolekul. Just T. Tuulik ei olnud enne koosolekut «Poolpäevalehega» tuttav ning hääletas alul samuti H.J-i «poolt». Alles pärast «töötlemist» KL Tartu osakonna sekretäri Kalju Kääri jt poolt muutis ta oma arvamust, mis võimaldaski H.J-i desavueerimise ka formaalse laimatusena («hääletega 3:1») teoks teha. (Vt KGB ründas «Poolpäevalehte». «Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis» kd 4, 1979. Muide, aastaraamatul «Kirjanduse jaosmaa», mis muidu on niisuguste valimis- ja otsustamiskoosolekute loetlemisel raamatupidajalikult täpne, on tänu hilisele ilmumistsüklile õnnestunud oma 1978. ja 1979. aasta köidetes maha vaikida mitte üksnes 23. aprilli koosolek, vaid NAKi esimehe H.J-i isik tervenisti!) Iseenesestkimõista ei saa ühe või teise noor autori tegutsemisest sel koosolekul teha oisejäreldusi tema meelsuse vms kohta; igapäevane otsus tulenes tema kasutada olevast informatsioonist ja suhtumisest selle tõesusse: kes vastustas võimude katset represseerida alternatiivväljaande toimetajat, kes tahtis NAKi vabastada arvatavalt KGBga seotud esimehest, kes allus lihtsalt K. Kääri hoiatusele, et NAK saadetakse laiali, kui H.J-i kohalt maha ei võeta.

III. Ei toimetuse ega usutavasti ka A.P. eesmärgiks ei olnud «Poolpäevalehe» looga kellegi üle «kohut mõista». See polnuks mis tahes mõttes meie võimuseski — nagu H.J. küllap isegi teab, nii kauaegse elusõnalase kui Uppsala linna asukana. Põhjus selle aastakümnetage loo üleskaevamiseks oli asjaolu, «et kogu see lugu mitmeks aastaks vähemalt osaliselt halvas alternatiivse kultuuritegevuse ja külvas umbusaldust inimeste vahele». Nn Jakobsi-afääril oli

kahtlemata suur osa 1980. aastate esimesel poolel Tartu vaimuelu varjutanud paranoilise õhustiku tekkes, mille mõjul veel mõne aasta eestki vähegi ägedama kultuuripoleemika puhul (näiteks Voltaire'i-tõlke filoloogiliste seikade üle vaieldes) õige varsti hakkas kostma juttu, et vähemalt üks, aga veelgi tõenäolisemalt mõlemad vaidlevad pooled vaieldes «organite» ülesannet täidavad. Kokkuvõttes teenis niisugune sotsiaalpsühholoogiline tagaiärg KGB «põhikirjalisi eesmärke» kindlasti efektiivsemalt kui mõne kangekaelse literaadilisandiku ülikoolist eemaldamine vmt.

Omaval ajal käsikirjana ja «Lisandustes...» levitatud H.J-i «patukahetsuskiri» «Asja käik» jõudis siiski suhteliselt väheste lugejateni, võrreldes nendega, kes «kogu loo» tagaiärgi veel mitmete aastate jooksul tahes-tahtmata maitsma pidid. Ettepaneku «Asja käik» «Vikerkaares» taasavaldada ning seda ise tänapäeva seisukohalt kommenteerida tegi toimetust H.J-le koguni kaks korda (ühel korral Jaan Isotamme vahendusel). Et sel tulemusi ei olnud, pöördusin A.P. poole, keda teati olevat «Lisandustes...» ilmunud ülevaate «KGB ründas «Poolpäevalehte» autor, ning palusin tal seal talletatud materjali pikemaks käsitluseks arendada. Seejuures soovitasin võimalikult rohkem tutvusrada-tsiteerida ka «Asja käiku», mille tervikuna avaldamiseks autori nõusolekut ei näinud tulevat. Nii et süüdistada A.P-d «meelevaldsetes tsiteeringutes» on jälle natuke naljakas — pigem võiks teda süüdistada H.J-i teksti liiga ulatuslikus reprodutseerimises (ning viimasestki, nagu öeldud, on mängus hoopis toimetuse salakaval käsi).

IV. Mis puutub toimetaja kommentaari H.J-i luuletuskogu saatuse kohta: «Vahekorde selgudes KGBga jäi asi katki», siis on see täpselt niisama kahemõtteline kui info, mida «Vikerkaar» «Eesti Raamatu» kaasaegse eesti ilukirjanduse toimetusest jm sai. On ju vahel nii, et vahekorrad s a a v a d s e l g e k s, ja asi jääb katki?

P.S. Et «Poolpäevalehe» ja tema aja lähemas ümbruses on veel palju laokil juhtmeotsi ja hulkuvat elektrit, mille külge tark ei puutuvat, seda näitab ka Kalle Käperi vastukaja «Poolpäevalehe» loole» («Eesti Ekspress» 5. VII 1991. Olev Remsu vastust sellele vt 12. juuli lehest).

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praakeksplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

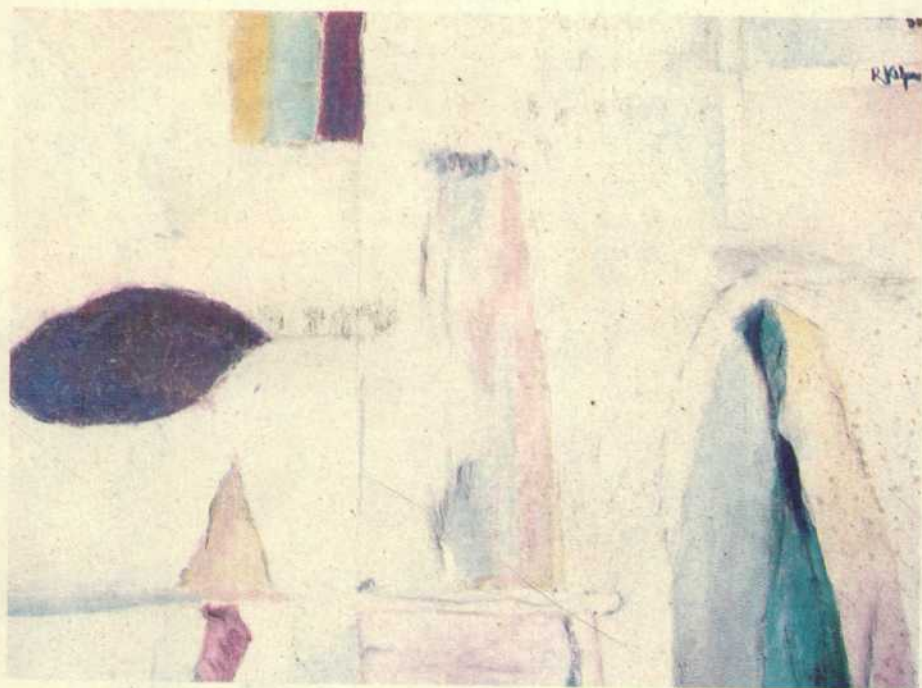
Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompues-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 04. 09. 1991. Trükkida antud
31. 10. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 8,05. Tellimuse nr. 3695.

Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.
«Vikerkaar» nr 11, november 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl 1.20
78245